



T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TANZİMAT DÖNEMİ DİLDE SADELEŞME
(1839-1876)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Özlem ÇELİK

TARİH ANABİLİM DALI

ANKARA, 2022

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TANZİMAT DÖNEMİ DİLDE SADELEŞME
(1839-1876)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Özlem ÇELİK

TARİH ANABİLİM DALI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Erkan TURAL

ANKARA, 2022

ONAY SAYFASI

Özlem ÇELİK tarafından hazırlanan “Tanzimat Dönemi Dilde Sadeleşme (1839-1876)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KURUMU	İMZASI
Prof. Dr. Erkan TURAL	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul ☐ Red ☐		
Prof. Dr. Rahman ADEMİ	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul ☐ Red ☐		
Dr. Öğr. Üyesi Hakan KAYNAR	Hacettepe Üniversitesi	
Kabul ☐ Red ☐		

Tez Savunma Tarihi: 09/12/2022

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Yaşar YİĞİT

.....,

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim./...../.....

Özlem ÇELİK



TEŐEKKÖR

Tezimin yazım aőamasında bilgi birikimi ve tavsiyeleri ile sabırlı Şekilde bana rehberlik ettiği için danıőmanım sayın Prof. Dr. Erkan Tural hocama teőekkÖrlerimi sunarım. Tezim için gerekli yÖnlendirmeleri yaparak ilgisini eksik etmeyen sayın Doç. Dr. ÖzgÖr TÖrker hocama teőekkÖrÖ borç bilirim. Tez sÖreci boyunca yardımları ile gÖlÖ kalmamı sağlayan arkadaşlarımin her birine ayrı teőekkÖr eder ve aramızdaki mesafelere rağmen maddi ve manevi desteklerini esirgemeyip daima bana gÖvenen çok sevgili aileme minnetlerimi sunarım.



ÖZET

Tanzimat Dönemi Dilde Sadeleşme (1839-1876)

Dil, insanlar arasındaki iletişimi sağlayan doğal bir araç olmakla birlikte kendine has kuralları olan ve bu kurallar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık özelliği de taşımaktadır. Geçmişten günümüze kadar her millette farklılık gösteren diller, zamanın getirmiş olduğu koşullara göre değişim ve gelişim göstermiştir. Anadolu’da İslamiyet’in etkisiyle Arapça ve Farsça etkisini göstermeye başlasa da Türk dilinin bu dillerden eksik bir yanının olmadığı 13. yüzyıldan itibaren farklı kişiler tarafından vurgulanmaya çalışılmıştır. Arapça ve Farsçanın Anadolu’daki yükselişi Tanzimat Dönemi’ne kadar devam etmiştir.

XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti döneminde yöneticiler modernleşmeyi kurtuluş yolu olarak gördüklerinden, modernleşme önündeki engelleri kaldırmak istemişlerdir. Halkın bilinçlenmesi için çeşitli çalışmalar yapılırken, bürokrasi dilini de sadeleştirmeye çalışmışlardır. Bilim akademileri ve cemiyetler kurarak her kesimden halkın eğitilmesine önem vermişlerdir. Bu dönemde gelişen gazetenin geniş kitlelere ulaşmasını sağlayarak kamuoyu oluşturan aydın isimlerin de dilde sadeleşme için kişisel çabalar harcadıkları görülmüştür. Tanzimat Döneminde yaşanan bu gelişmelerle, Türkçenin daha sade ve öz kullanılmasının milli birlik için vazgeçilmez olduğu anlaşılmış ve daha sonraki dönemlerde bu amaç için daha güçlü çabalar sarf edilmiştir.

Bu çalışmada Türkçe’nin Tanzimat Dönemi’ndeki gelişimi incelenmiştir. Daha sonra Türk dilinin tanımlaması yapılmış, Anadolu yurt edinildikten sonra dildeki gelişmelere değinilerek konuşma ve yazı dilinin birbirinden uzaklaştığı ve sanat yapmak için anlamın nasıl geri planda bırakıldığı üzerinde durulmuştur. Tanzimat Dönemi’nde devletin içinde bulunduğu durum ve ardından Batılılaşma ile gelen fikri gelişmeler neticesinde düşünce hayatındaki gelişmeler incelenmiş ve ardından Batı kökenli bu yeni fikirlerin doğuşuyla Türk kimliğinin yeniden diriltilmesini uygun gören bazı aydınların bu yoldaki çabaları araştırılmıştır. Batılılaşma ile gelen reformlar ve halkın bu reformları kabul etmesi gerekliliği ortaya çıkmış fakat bu aşamada Tanzimat Dönemi’nde kullanılan yazı dili, halk ile iletişimi sağlamak için yetersiz görülmüştür. Her ne kadar dilde sadeleşme için çalışmalar yapılmış olsa da istenen sonuç elde edilememiş fakat bu amaç için çeşitli girişimlerde bulunularak sadeleşme sürecinin önü açılmıştır. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde yaşanan gelişmeler ışığında dilde sadeleşme sorunlarının araştırılması amacıyla hazırlanmış olan bu tezde birinci ve ikinci el kaynaklarla birlikte gazeteler, dergiler ve arşiv belgelerinden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dil, Türkçe, Sadeleşme, Modernleşme, Milliyetçilik, Şinasi, Namık Kemal.

ABSTRACT

Simplification of Language in the Tanzimat Period (1839-1876)

Although language is a natural tool that provides communication between people, it also carries the characteristic of a living entity that has its own rules and develops within the framework of these rules. Languages, which differ in every nation from the past to the present, have changed and developed according to the conditions brought by the time. Even though it started to show the influence of Arabic and Persian under the influence of Islam in Anatolia, different people have tried to emphasize that the Turkish language has nothing missing from these languages since the 13th century. The rise of Arabic and Persian in Anatolia continued until the Tanzimat Period.

In the 19th century, the rulers of the Ottoman Empire wanted to remove the obstacles to modernization, as they saw modernization as a way of salvation. While various studies were carried out to raise the awareness of the public, they also tried to simplify the language of bureaucracy. They gave importance to the education of people from all walks of life by establishing science academies and societies. It has been observed that the intellectuals who formed a public opinion by making the newspaper that developed in this period reach large masses also made personal efforts to simplify the language. With these developments in the Tanzimat Period, it was understood that the simpler and more concise use of Turkish was indispensable for national unity, and stronger efforts were made for this purpose in the following periods.

In this study, the development of Turkish in the Tanzimat Period was examined. Afterward, the definition of the Turkish language was made, the developments in the language were mentioned after Anatolia was adopted as a homeland, and it was emphasized how the spoken and written language moved away from each other and how the meaning was left in the background in order to make art. The situation of the state in the Tanzimat Period and the developments in the intellectual life as a result of the intellectual developments that followed Westernization were examined, and then the efforts of some intellectuals who saw it appropriate to resurrect the Turkish identity with the emergence of these new ideas of Western origin were investigated. The reforms that came with westernization and the need for the people to accept these reforms emerged, but at this stage, the written language used in the Tanzimat Period was deemed insufficient to ensure communication with the people. Although studies have been carried out for simplification in the language, the desired result has not been achieved, but various attempts have been made for this purpose and the simplification process has been paved. In this thesis, which was prepared to investigate the problems of simplification in the language in the light of the developments in the Ottoman Empire in the 19th century, newspapers, magazines and archive documents were used, together with first and secondary sources.

Key Words: Language, Turkish, Simplification, Modernization, Nationalism, Şinasi, Namık Kemal.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR DİZİNİ	v
GİRİŞ.....	1
1. TANZİMAT DÖNEMİNE KADAR TÜRKÇE	6
1.1. Türk Dili	6
1.2. Anadolu’da Türk Yazı Dilinin Oluşması	9
1.3. Dilde Sadeleşme Gerektiren Sorunların Başlaması	15
1.4. Modernleşme ve Milliyetçilik	17
1.5. Dil ve Edebiyat.....	20
2. DİLDE SADELEŞMENİN RÖNESANSI: TANZİMAT	23
2.1. Osmanlı Devleti’nin Durumu.....	23
2.2. Düşünce Hayatındaki Değişimin Başlaması	27
2.3. Türk Kimliğinin Dirilişi	29
2.4. Tanzimat Dönemi Yazı Dili	32
2.5. Dilde Sadeleşme Nedenleri ve Girişimleri.....	34
3. DİLDE SADELEŞME ÇALIŞMALARI.....	39
3.1. Devletin Yürüttüğü Çalışmalar	39
3.1.1. Tercüme Odası	39
3.1.2. Encümen-i Dâniş	40
3.1.3. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye	44
3.1.4. Bürokrasinin Yazı Dili	48
3.2. Aydın Kesimin Yürüttüğü Çalışmalar.....	52
3.2.1. Şinasi	53
3.2.2. Yeni Osmanlılar	56

3.2.3. Namık Kemal	59
3.2.4. Gazete Dili.....	64
SONUÇ.....	67
KAYNAKÇA	69
EKLER	75
Ek-1. Kânûn-ı Esâsî Maddeleri (İlk Metin)	75
Ek-2. Tercümân-ı Ahvâl’de Şinasi’nin kaleme aldığı mukaddime	76
Ek-3. Tasvîr-i Efkâr Gazetesi’nin İlk Sayısı Kapağı	77
Ek-4. Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniye’nin Nizamnamesinin, cemiyetin yayın organı olan Mecmûa-i Fünûn’daki nüshası	78
EK-5. Ahmet Vefîk Paşa’nın <i>Lehçe-i Osmânî</i> adlı eserindeki “Türk” maddesi	79
EK-6. Namık Kemal’in Edebiyat ve Dil Hakkındaki Makalesi	80
EK-7. Şinasi’nin Durûb-i Emsâl-i Osmâniyye Adlı Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünün 1851 Tarihli Basımının Giriş Sayfasından Bir Örnek	81
EK-8. Namık Kemal’in Hintli Şeyh İnâyetullah Kanbû’ya ait masal kitabının tercümesini yaptığı Bahâr-i Dâniş’in mukaddimesi	82
EK-9. Ziya Paşa’nın Harabât Mukaddimesinin ilk sayfası.....	83

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
BBYUM	: Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü
BOA	: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi
çev.	: çeviren
edt.	: editör
haz.	: hazırlayan
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: yayınları

GİRİŞ

Bugün insanlığın var oluş çabasının ve başarılarının temelinde yatan en önemli güçlerden biri olan “dil” sayesinde yaşamamızı sürdürüyoruz. İnsanlık tarihi boyunca gelişme gösteren diller her millette farklılık gösterse de dilin milletlere kattığı anlam aynıdır. Milli benlik, bağımsızlık ve kendimizi ifade etme gücü gibi unsurları etkileyen dil, hayatımızın vazgeçilmez bir aracıdır.

Tarih boyunca gelişme gösteren diller, zamanın ihtiyaçlarına göre değişme ve yenileşmeyi sürdürmüştür. Her dilin konuşulduğu coğrafya itibarıyla çeşitli komşuları olmuş ve ticaret başta olmak üzere çeşitli yollarla diller arasında etkileşimler olmuştur ve bu sayede dillerdeki kelime sayılarında artış, dil bilgisi kurallarında farklılaşma gibi doğal sonuçlar gözlemlenmiştir. Günümüzde iletişim yolları, teknolojiyle birlikte değişse de hâlâ bu etkileşimler devam ederek dilleri kısmi olarak değişime sürüklemektedir.

Dillerin diğer dillerle temasa girerek kelime alışverişi yapması bir ölçüye kadar doğal kabul edilse de kelime alış oranı arttıkça dillerin bağımsızlığı ve özgünlüğü zedelenmiş olacağından bu aşamada dilde sadeleşme yapılması fikri çözümler arasında görülebilir. Farklı yüzyıllarda Araplar, Almanlar, Fransızların da içinde bulunduğu büyük milletler gibi Türkler de bir gereklilik olarak dillerini ıslah etmek için faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Dil ve milliyetçilik üzerine çalışmalar yapmış olan ilim adamı ve siyasetçi Sadri Maksudi Arsal, dilin ıslah edilmesi hakkındaki düşüncesini; “bir milletin halk dilinde, halk edebiyatında kullanılmakta olup, fakat türlü sebepler sonucunda aydınlar dilinde kullanılmayan sözleri toplamak, dizmek bu sözlere edebi ve ilmi eserlerde yer vermek, bu sözlerin dil bilgisi ve söz dizimi kurallarına uygun bir surette yeni edebi ve ilmi terimler yaratmak, bu terimleri yabancı milletlerin dillerinden alınmış sözler yerine koymak” olarak açıklamıştır.¹

Türklerin tarih boyunca çeşitli coğrafyaları mesken edinmesi, komşularıyla etkileşim sürecinde kalmasına vesile olmuştur. Türkçe; en fazla göçler, savaşlar ve İslam’ın kabulünden sonra değişim ve gelişim içerisine girmiş ve böylece yabancı dillerden kelimeler almaktan kaçınmamıştır.² Türklerin hızlı ve üretken tarihleri boyunca Türk dilinin çeşitli

¹ Sadri Maksudi Arsal, *Türk Dili İçin*, Türk Ocakları Neşriyatı, Ankara 1930, s.18.

² Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi I*, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1970, s.1-2.

değişimlere uğramaması beklenemezdi. Her Türk boyunun zamanla kendi şiveleri oluşmuş ve gelişmiştir. Türkiye Türkçesi ise büyük ölçüde Osmanlı yükseliş döneminde özünden uzaklaşmaya başladığı vakit sadeleşme gereksinimi duyulmaya başlamıştır. Çünkü bu aynı zamanda halktan uzaklaşmak demektir.

Osmanlı Avrupa fetihleriyle yükselişe geçtiği dönemde diğer medenileşme yoluna girmiş olan devletler gibi dil üzerinde çalışmalar yapmamıştır. Sözlükler hazırlayıp, dil bilgisi kurallarını tayin edip, eski edebi eserlerin araştırmasını yapıp, yeni terimler yaratıp ve en önemlisi Türkçeyi eğitim dili yapmadığı için zamanla bir dil meselesinin doğduğu kanaatinde olan Aarsal, sanılanın aksine Türkçenin dünyanın en zengin dillerinden olduğunu ve bunun aksini düşünenlerin Türk dilini yeterli derecede bilmediğini savunmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk'ün, Aarsal'ın *Türk Dili İçin* adlı kitabına yazdığı şu satırlar Türkçeye verilmesi gereken önemi özetler niteliktedir;

“Milli his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin milli ve zengin olması milli hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili, dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.”³

Türk edebiyatı kuramcısı, eleştirmen ve yazar olan Mehmet Kaplan'ın Türk milletinin kültür ve medeniyeti üzerine yaptığı araştırmalar üzerine dil meselesinin en mühim konu olduğunu şu satırlarla vurgulamıştır;

“Türkiye'nin en mühim kültür davası, hiç şüphesiz, dil davasıdır. O, bütün davaların başında gelir. Onu halletmedikçe kültürle alakalı diğer meseleleri halletmeye imkân yoktur çünkü düşünce ve duyguları nesilden nesille insandan insana nakletme vasıtası olan dil her türlü kültür faaliyetinin temelini teşkil eder. İnsanoğlu dil vasıtasıyla dile dayanarak düşünür dil vasıtasıyla bilgi edinir milli ve içtimai tesanüt dil ile olur.”⁴

Zamanla artan yabancı kelimelerin Osmanlı Türkçesi içindeki sayısı ve Arapça-Farsça diline olan ilgi ile XVIII. yüzyılda üst sınıfın dili ile konuşma dili arasındaki farklılık artmaya başlamıştı. Arapça-Farsça eserler yanında Türkçe eserler de artış görülse de bu oran

³ Aarsal, *Türk Dili İçin*, s.242,260.

⁴ Kaplan, *Nesillerin Ruhı*, Dergâh Yay., İstanbul 2001, s.138.

Türkçenin kaba ve ilkel olarak görülmesini engelleyememişti.⁵ Milli hisler gelişmeden dil meselesi de ciddi bir şekilde ele alınması beklenemezdi.

1789 tarihine gelindiğinde milliyetçilik söylemlerinin başladığı bu zamanlarda bütün insanlığı etkileyecek fakat bazı devletleri tahrip edecek gelişmeler yaşanmıştı. Çeşitli milletlerden insanları çatısı altında toplamış olan devletler, Fransız Devriminden en fazla etkilenenler olmuştur. Osmanlı Devleti de bu sınıfta yer almış ve tebaası olan unsurların kendi bağımsızlıklarını edinme yoluna girmesini engellemeye yani devleti dağılmaktan kurtarma çareleri aramaya başlamıştı.

XVIII. yüzyılda Avrupa'daki gelişmeler olumlu ilerlerken Osmanlı Devleti durağanlaşmıştı. Osmanlı yöneticileri, devleti olası bir çöküşten kurtarmak için Batı ile iş birliğine girerek iki tarafın da çıkarları doğrultusunda, pek çok reform gerçekleştirmişti. Siyasi, idari, mali ve eğitim gibi alanlarda yapılan reformlar dil konusunu da etkilemiş ve yeni kelime ihtiyacıyla birlikte sade dil gereksinimini de doğurmuştu.⁶

Yeni bir iletişim aracı olarak Tanzimat Döneminde ortaya çıkan gazete ile dergiler fikirlerin iletilmesi ve siyasal bir değer olarak gelişim göstererek dildeki değişim ve gelişimlere katkı sağlamıştı. Bu dönem içinde çeşitlenmeye başlayan fikri gazetecilik sayesinde Türkçe sadeleşme yolunda en iyi örneklerini vermiş ve artık sade ve açık şekilde yazılar kaleme almak makbul sayılmıştı. Gazeteler çevresinde toplanan sivil aydın gruplar ise hem Osmanlı halkının modernleşmesi hem de Türkçeye önem vererek milli duyguların yerleşmesine vesile olmuşlardı.

Dildeki gelişmeleri etkileyen en önemli etken olan milliyetçilik akımına karşı Osmanlı kimliği yaratılarak tek dil etrafında bütün tebaanın birleştirilmeye çalışılmıştı. XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde Batı örnek alınarak modernleşme sağlanırken bir taraftan da milliyetçilik söylemleri ile dile daha önemli bir anlam yüklenmişti. Milliyetçilik fikrinin doğuşu ile her milletin kendi dilinin olması bir zorunluluk olarak görülmeye başlamış ve böylelikle de bir toplumu millet yapan en önemli gücün dil olduğu fikri doğmuştu. Dilin geçmişle olan sıkı bağları sayesinde millet hem yurduna hem

⁵ Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, Timaş Yay., İstanbul 2009, s.256-258.

⁶ Karpat, *a.g.e.*, s.259.

de geçmişine sıkı sıkıya bağlanacak bir araç olarak görülmüş ve geçmiş ile gelecek arasındaki köprü sayılmaya başlanmıştır.⁷

Modernleşmenin sonuçlarından biri olan milli benlik duygusunun Osmanlı tebaası arasında yayılmasıyla azınlıklar arasındaki tutumlar değişmişti. Bazı aydınlar arasında da milli benliğin oluşmasıyla Türkçeye önem verilmeye başlanmıştır. Kendi fikirlerini geniş kitlelere yaymak isteyen bu grup, Türkçeyi daha sade kullanmaya başlamıştır.

Türkçenin sadeleşmesi gerekliliği, Cumhuriyet'in ilk yıllarında daha yoğun olarak çalışmalara konu olsa da Tanzimat Dönemi'nde yeşermeye başlayan bir mesele olmuştur. Bu tezin temel problemi de burada başlamaktadır. Dilimizi sade ve öz şekilde kullanmanın milli kimliğimize ziyadesiyle etkisi vardır. Bundan dolayı dilde sadeleşme meselesi ile Tanzimat'tan beri meşgul olduğu bu tezle birlikte ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Ayrıca dilde sadeleşme neden yapıldı, sadeleşme nasıl olmuş, kimler sadeleşmeye katkıda bulunmuş, milliyetçilik ve dilde sadeleşme ilişkisi nasıl olmuş gibi soruların cevabı bu tezle ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Tanzimat dönemindeki dil hareketliliğinin yeterince çalışmalara konu edilmemiş olması, dil çalışmalarının milliyetçilik bağlamında incelenmemiş olması ve ayrıca Tanzimat dönemindeki dilde sadeleşme hareketini edebi çerçeveden çıkartıp tarihi bir perspektifle ele alınması gayretiyle bu çalışma yapılmıştır. Böylece literatürdeki bu boşlukların doldurulması amaçlanmıştır.

Tanzimat Dönemindeki dilde sadeleşme konusunu odak noktasına alan birkaç çalışmadan en kapsamlı olanı Agah Sırrı Levend'in, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* adlı kitabıdır. Sakin Öner'in *Tanzimat Döneminde Dil ve Edebiyatta Milliyetçilik* adlı doktora çalışması da milliyetçilik ve dil ilişkisini edebiyat odaklı irdelemiştir. Bütün bu çalışmalardan farklı olarak milliyetçilik, dil ve modernizmin getirdiği şartlar doğrultusunda Tanzimat Dönemindeki dilde sadeleşmenin birçok alandaki yansımaları ve sadeleşme taraftarlarından önemli isimlerin çabaları bu çalışmada örneklerle verilmeye çalışılacaktır.

⁷ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yay., Ankara 1979, s.13.

Bu çalışmada birinci el kaynak olarak dönemin önde gelen gazetelerinden faydalanılmıştır. *Takvīm-i Vekāyi* 11 Kasım 1831’de yayınlanmaya başlayan ve dönemin ilk resmī gazetesidir. *Tercūmān-ı Ahvāl*, 1860-1866 yılları arasında yayınlanan Osmanlı Devleti’ndeki ilk özel gazetedir. şinasi bu gazetede toplumunda faydalanabileceğini bu yüzden herkesin anlayabileceği bir dilde yayın yapılacağını vurgulamıştır. Bu yüzden tezimizin önemli kaynaklarından biridir. Tanzimat Döneminde diğer bir önemli Türkçe gazete olan *Tāsvīr-i Efkār*, 27 Haziran 1862 tarihinde ilk sayısı şinasi tarafından kaleme alınmıştır. 1862 tarihinde yayına başlayan *Mecmūa-i Fūnūn* pek çok kelimenin Türkçe’ye girmesine yardımcı olan konular ele alınmıştır.

Bunların yanında birinci el kaynak olarak dönemin ünlü tarihçilerinden Ahmed Ltfi Efendi’nin kaleme aldığı *Tārīh-i Devlet-i Aliyye-i Osmāniyye*’den, Ahmet Cevdet Paşa’nın *Tezakīr* adlı eserinden faydalanılmış olup ikinci el kaynak olarak Engelhardt’in *Tanzimat ve Türkiye* adlı eseri ve Stanford J. Shaw’un *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* kitabından faydalanılmıştır.

1. TANZİMAT DÖNEMİNE KADAR TÜRKÇE

1.1. Türk Dili

Dil kavramının sözlüklerde birçok açıklaması mevcuttur. Bu çalışmada ele alınacak anlamıyla “dil; her insanın duygu, düşünce, gözlem vb. sesle veya yazıyla anlatma yetisi” bir başka ifadeyle de “dil; kullanan toplumsal gruba veya meslek grubuna göre tanımlanan anlatım dizgesidir”.⁸ TDK’nin belirlemiş olduğu çerçeveye ise “dil; insanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan, zeban”dır.

Sözlüklerde Türkçe, “Türkler tarafından konuşulan dillere verilen genel ad” ya da daha özel bir deyişle “Türk halkının konuştuğu dil”⁹ olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk edebiyatının en eski yazılı örnekleri olan *Orhon* ve *Yenisey Yazıtları*; dönemin tarihi, inancı, toplumsal ve düşünsel anlamda tarihi aydınlatmak yanında bize büyük bir kanıt olarak da Türkçe’nin VIII. yüzyılda etkili bir edebiyat dili haline geldiğini gösterir. Dolayısıyla daha I. ve II. yüzyılda Türkçe’nin edebiyat dili olarak gelişme göstermekte olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca Türkçe’nin yazılı edebiyattan ziyade daha etkin olarak sözlü edebiyatta gelişmiş olduğu günümüze kadar ulaşmış olan çeşitli destanlardan ve şiirlerden anlaşılır.¹⁰ Göç, Ergenekon ve Türeyiş destanları ise bu anlamda verilebilecek en yerinde örnekler arasındadır.

Edebiyat dili haline gelişi bu kadar eskiye götürülen Türkçe’nin gelişim sürecine kısaca değinmenin konunun bütünlüğünü görebilmek açısından önemlidir. Buna göre Türklerin daha Orta Asya’da iken VI-XI. yüzyıllar arasında kullandığı Türkçe için “Eski Türkçe”, İslamiyet’in kabulü ile gelişen XI-XV. yüzyıllar arasında kullanılan Türkçe için “Orta Türkçe”, Türklerin batıya göçlerinden sonra burada yeni medeniyetlerle temasından yani XIII. yüzyıldan günümüze kadar ulaşan Türkçe için, “Batı Türkçesi” olarak nitelendirilmektedir. Çalışmanın mahiyetini oluşturan Osmanlı Türkçesinin yine bu ayrımda bulunduğu yeri görmek geniş çerçeveden bakıp konunun tam kavranabilmesine yardımcı olacaktır. Osmanlı Türkçesinin XIII-XV. yüzyıllar arasında Eski Osmanlı Türkçesi/ Eski

⁸ *Dictionnaire Larousse-Ansiklopedik Sözlük*, “Dil”, Milliyet Gazetecilik, C.II, 1994, s.661.

⁹ *Dictionnaire Larousse-Ansiklopedik Sözlük*, “Türkçe”, Milliyet Gazetecilik, C.VI, 1994, s.2365.

¹⁰ *Büyük Larousse-Sözlük ve Ansiklopedisi*, “Türk”, Milliyet Gazetecilik, C.XXIII, 1986, s.11804.; Mustafa Özkan, “Selçuklular ve Beylikler Devrinde Türk Dil”, *Türkler*, C.VII, s.899.

Anadolu Türkçesi, XVI- XIX. yüzyıllar arası Klasik Osmanlı Türkçesi, XIX-XX. yüzyıl arası da Yeni Osmanlı Türkçesi olarak ayırmak konunun düzenli bir şekilde seyretnesine yardımcı olacaktır.

Tanzimat Dönemi'nde filizlenmeye başlayan dilde sadeleşme düşüncesinin özünü kavrayabilmek için Türkçenin tarihi gelişimini izlemek faydalı olacaktır. Bu sebeple öncelikle Türkçe'nin yapı özelliğine bakılacak olursa sondan eklemeli ve bitişken bir dildir. Dünya dillerinin tasnifi için yapılan ilk çalışmalarda Türk dili ve halklarının şivelerinin yerini Moğol ve Mançu-Tunguz dilleriyle birlikte Fin-Ugor dilleri arasında konumlandırılmış ise de daha sonra yapılan uzun çalışmalar sonrasında Ural- Altay dil ailesi içine tayin edilmesine karar verilmiştir.¹¹

Türklerin neredeyse yaşamları boyunca göç ettikleri ve böylelikle farklı coğrafyalarda ikamet ettiklerinden dillerindeki değişim ve yenilikler de kaçınılmaz olmuştur. Türklerin bilinen ilk yazı dili Göktürklerin kullandığı *Göktürkçe*, en saf ve en duru şekilde kullanılan Türk yazı dili olmuştur. Göktürkleri yıkan Uygurların daha sonra bu yazı diline katkı sağlayıp da geliştirerek kullandıkları bilinir. Göktürklerden daha fazla kavim ve kültürle münasebet kuran Uygurlar sayesinde dil zenginleşmiştir. Uygurların kullandığı en önemli alfabe olan *Soğd* alfabesi İslamiyet'in kabul edilmesinden sonra bir müddet daha eserler vermiş ancak uzun süre Arapça karşısında tutunamayıp kullanımı bırakılmıştır.¹²

Türklerin İslam'ı kabul etmesiyle birlikte sadece dinlerinde değil, yüzyıllarca sürecek ve olumsuz olarak niteleyebileceğimiz bir etki aynı zamanda kültür ve dil üzerinde de ciddi değişimler yaşatmıştır.¹³ Karahanlılar İslami bir Türk edebiyatı ortaya koymaya çalışmışlardır. Uygur yazı dili ve İslam kültürünü sentezleyip yeni bir karakter oluşturup "Karahanlı edebi dili"ni ortaya çıkarmışlardır. İsimlerini tarihten ve edebiyattan çokça duyduğumuz ve yazıldıkları döneme ışık tutan *Atabetü'l Hakayık*, *Divanü Lugati't-Türk*, *Kutadgu Bilig*, Kur'an tercümeleleri gibi önemli eserler Karahanlı yazı dilinde kaleme alınmıştır.¹⁴

Türkler artık edebiyat ürünlerinde Arabistan ve İran gibi Müslüman ülkelerin kültür ve sanat değerlerini örnek almaya başlamışlardır. Şiirlerinde Arap menşeli aruz vezniyle

¹¹ Caferoğlu, a.g.e., s.10.

¹² Özkan, a.g.m., s.900.

¹³ Enver Ziya Karal, "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu (Tarih Açısından Bir Açıklama)", *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, TTK Yay., S.1, 2.baskı, Ankara 1994, s.11.

¹⁴ Özkan, a.g.m., s.901.

birlikte Arap ve İran menşeli kaside, gazel ve mesnevi türlerini kullanmaya başlamaları da dikkat çeken diğer özelliklerdir. İçerik olarak da büyük ölçüde Kur'an olmakla birlikte İslam tasavvufu, Arap ve İran edebiyatlarından bildiğimiz aşk, serüven, kahramanlık, İran mitolojisi temalı edebi ürünler vermeye başlamışlardır. Böylelikle Türk dili artık halk dilinden uzaklaşmaya başlamış, Arapça ve Farsça kurallarla isimler türetilmiş, sıfat tamlamaları kullanılmıştır. Tam da bu noktada çalışmanın asıl sorununu teşkil eden “Türk dilinde ikiliğin” bu dönemde sorun haline geldiği görülür. “Aydın dili” olarak niteleyebileceğimiz bu yazı dilindeki değişimin yanında, sözlü halk edebiyatının da varlığını sürdürebilmiş olması edebiyattaki zenginliğimize katkı sağlayabilmiştir.¹⁵ O zamanlar için “avam dili” olarak ötekileştirilen Türk dilini ısrarla kullanan şairler olmasaydı ve yazı dili olarak kullanılmaya başlanmamış olsaydı Arapça ve Farsçanın ezici üstünlüğü karşısında Türkçe'nin gelişimi daha uzun yıllar gecikir belki de diğer iki dile yenilirdi.¹⁶

Türkçenin varlığını sürdürebilmesinin önemini kavrayabilmiş bazı Türk aydınlar bu amaç için girişimlerde bulunmuştur. İlk defa İslam medeniyeti içinde dil milliyetçiliği denilebilecek mesele için çalışmalar yapılmış ve Türkçenin de Arap ve İran dilleri derecesinde zengin ve güçlü bir dil olduğunu ispat etme gereği duyulmuştur. Tam da bu amaç için adını çokça duyduğumuz ve *Divân-ı Lûgâti't-Türk* adlı eserin yazarı Kaşgarlı Mahmud, Türk dilinde bilinen ilk lûgat ve dil bilgisi kitabını Arapça yazarak hedefi, Araplara Türkçeyi öğretmek olan bu girişimde bulunmuştur.¹⁷ Bu eseri tamamlar nitelikte daha sonra Türk dili ve lehçeleri hakkında bilgi veren lûgat, Zemahşerî tarafından yazılan *Mukaddimetü'l-Edeb*'tir.¹⁸ Türk dili hakkında bilgi veren bir başka eser, Türkçeyi “Arapçadan sonra en heybetli dil” olarak nitelendirilen Fahreddin Mübârekşâh'ın *Şecere-i Ensâb-ı Mübârek Şâh*'idir.¹⁹

XI. yüzyıldan sonra sürekli göç halinde bulunan Türkler geniş coğrafyalara yayılmış ve farklı medeniyetlerle temaslar kurmuştur. Bu temaslar neticesinde de Türk yazı dili farklılaşmıştır. Bizim üzerinde duracağımız Türkçe'nin bir kolu, 1037'de kurulan Büyük Selçuklulardan sonra Anadolu'ya intikal eden Türk yazı dilidir. Sınırlarını Orta Asya'dan başlayarak Akdeniz'e, Aral Gölü'nden Mısır'a varıncaya dek genişleten Büyük Selçuklu

¹⁵ *Büyük Larousse-Sözlük ve Ansiklopedisi*, “Türk”, s.11804-11805.

¹⁶ Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Dil Derneği Yay., Ankara 2010, s.8.

¹⁷ Yusuf Ziya Öksüz, *Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalem ve Yeni Lisan Hareketi*, TDK Yay., Ankara 2016, s.6.

¹⁸ Ayrıca bkzn. Nuri Yüce, “Mukaddimetü'l-Edeb”, *DİA*, TDVİA Yay, C.XXXI, İstanbul 2006, s.120-121.

¹⁹ Ayrıca bkzn. Khaliq Ahmad Nizami, “Fahreddin Mübârek Şâh”, *DİA*, TDVİA Yay, C.XII, İstanbul 1995, s.87.

Devleti'nde pek çok etnik grubun bir arada yaşaması büyük şehirlerde konuşulan dillerin de çeşitlilik göstermesine ortam hazırlamıştır. Ancak Selçuklular Türk diline gereken ilgiyi göstermemiştir. Arapçayı hukuk ve eğitim dili olarak kullanırlarken Farsçayı da edebiyat ve devlet dili olarak kullanmayı seçmişlerdir. Türkçe ise saray ve orduda konuşulan dil olarak kısıtlı kalmıştır.²⁰

1.2. Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Oluşması

Anadolu'nun Türkleşmesi ve kültür görüntüsünün yeni bir şekle girmesi Selçuklular devrinde kazanılmış bir başarıdır. Bilindiği üzere 1071 Malazgirt Zaferi çeşitli Türk boylarının Anadolu'ya göç etmesiyle sonuçlanmıştır. Bu boyların çoğunluğunun Oğuz boyu olması hasebiyle Anadolu'da gelişen edebi dilin esasını Oğuzca teşkil etmiş ve böylece Orta Asya ile de bağlar devam ettirilmiştir. Anadolu'da XII. yüzyılın sonuna kadar Oğuz şivesiyle yazılan esere rastlanmamıştır. Buradan çıkarılan sonuç, Anadolu Türklerinin bu döneme kadar hâlâ Karahanlı yazı dilini kullanılmış olduğudur. Ancak XII-XIV. yüzyıllar arasında Oğuz şivesi Karahanlı Türkçesinden farklılaşmaya başlayabilmiştir.²¹

Türk yazı dilinin Anadolu'da hızlıca gelişmemesinin nedenleri arasında buraya gelen Türklerin edebi dillerinin yetersiz olmasına bağlayan bazı görüşler vardır. Oysaki Türkçe, yazı dilini oluşturabilmek için öncelikle Arapça ve Farsça ile yüzyıllarca çarpışmak zorunda kalmıştır. Bunun yanında Haçlı akınları ve Moğol yağmalarında yakılan kütüphaneler gibi bazı olumsuzluklar sonucunda Anadolu'da Türk yazı dilinin inşa edilebilmesi zaman almıştır.²²

Anadolu Selçuklu Devleti'nin (1077-1308) aynı İran coğrafyasındaki gibi Anadolu coğrafyasında yaşarken de Farsça etkisinde kaldıkları yazılı eserlerden fark edilir. Moğol istilasından kaçan pek çok İranlı edip, şair ve alim canlarını kurtarmak için Anadolu Selçuklu himayesine girmişti ve böylelikle XIII. yüzyıl başlarında Anadolu'da, İran kültürünün yeniden inşa edilmesine ortam hazırlamışlardır. Bu sebeptendir ki Anadolu'da Farsça kullanımı artmış ve hatta bazı medreselerde eğitim dilinin Farsça olması kadar önemli adımlar atılmıştır. Yine bazı şahıs ve meslek isimlerinin Farsça olarak kullanılmasının yanı

²⁰ Fuat Bozkurt, *Türklerin Dili*, Cem Yay., İstanbul 1992, s.177.; Öksüz, a.g.e., s.6.; Osman Gazi, "Selçuklu Çağında Dil ve Edebiyat", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Grafiker Yay., Ankara 2014, s.633.

²¹ Özkan, a.g.m., s.905.

²² Zeynep Korkmaz, "Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C.XX, 1973, s.17-34.; Özkan, a.g.m., s.903.

sıra resmî belgelerin dışında bazı dini ve hukuki belgelerin de Farsça kayıt altına alınması, durumun ne derece önemli hale geldiğini gösterir niteliktedir.²³

Selçuklu yöneticilerinin Farsçaya vermiş olduğu önem Arapçadan Farsçaya tercüme ettirdikleri sayısız eserden anlaşılır. Yöneticilerden ziyade halkın da Farsçaya olan yatkınlığı *Bezm ü Rezm* adlı Aziz b. Erdeşir-i Esterâbadî'nin kaleme aldığı Anadolu tarihini anlatan eser herkes anlasın diye Farsça yazılmış olduğu belirtilir.²⁴ Yine bu dönemde Anadolu'daki Farsça kullanımının arttığına yönelik bir kanıt olarak Cemâleddin Aksarayî'nin eseri gösterilebilir. Aksarayî'nin aktardığına göre *Esile ve Ecvibe* adlı eserini Farsça kaleme alma sebebi, halk tarafından Arapçaya göre Farsçanın daha kolay anlaşılmasıydı.²⁵

Anadolu'daki Farsça ve daha sonra Arapçanın üstünlüğüne rağmen bu dönemde yazılmış birkaç tane Türkçe esere de rastlanır. Günümüze kadar ulaşmamış olsalar da bu eserler Arapça ve Farsça yanı sıra Türkçe'nin de edebi hayatta var olduğunu bize göstermektedir. Bu eserler arasında Şeyyad İsa'nın yazdığı cenknâme *Salsalnâme*, yazarı bilinmeyen *Şeyh-i San'an Hikâyesi*, Battal Gazi'nin kahramanlıklarını anlatan halk öyküsü *Battalnâme*, İbn Alâ'nın derlediği Dânişmend Gazi'nin fetih menkıbelerinden oluşan destansı roman *Dânişmendnâme* gösterilebilir.²⁶ Ayrıca Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî bütün eserlerini Farsça kaleme almış olsa da bu eserler içinde Türkçe sözlere de yer vermiştir. Eserlerindeki toplam Türkçe beyit sayısı 25 iken 110 tane de Türkçe kelime tespit edilmiştir.²⁷

Horasan'dan Anadolu'ya gelip burada, Köprülü'nün de dediği gibi "ladîni klasik şiirin başlangıcı"nı oluşturan Hoca Dehhani'nin bu alanda yazılmış dokuz gazel ve bir kasidesi bulunmaktadır. Ayrıca Ahmed Fakih ve Şeyyah Hamza gibi önemli şairlerin bu dönemde Anadolu'da oluşan edebi alana yönelik katkıları yadsınamaz.²⁸ Anadolu'da yazı dilinin oluşmasına katkı sağlayan en önemli isim olarak Yunus Emre'yi anmak gerekir. Çağdaşlarının kullandığı dilden daha sade ve olgunlukla kullandığı Türkçe'nin, yazı dili olarak teşekkül etmesinde emeği mühimdir. Şiirlerinde kullandığı sanatkâr üslupta yeri

²³ Özgüdenli, *a.g.e.*, s.642.

²⁴ Özkan, *a.g.m.*, s.906.

²⁵ Osman Gazi Özgüdenli, "İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Yazmaların Öyküsü: Bir Giriş", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVII/43, 2008, s.15.

²⁶ Özkan, *a.g.m.*, s.906-907.

²⁷ Şerefeddin Yaltkaya, "Mevlânâda Türkçe Kelimeler ve Türkçe şiirler", *Türkiyat Mecmuası*, C.IV, 1936, s. 161-168.

²⁸ İsmail Ünver, "Hoca Dehhânî", *TDVİA*, C.XVIII, s.187-188.

geldiğinde, o zaman Anadolu’da kullanılan Arapça ya da Farsça kelimeleri Türkçe fonetiğe uydurmuştur.²⁹

XIII. yüzyıl ortalarına doğru Anadolu’da yaşanan Moğol baskısı ve bu yönde görülen zulüm, Anadolu Selçuklu Devleti’nin zayıflamasıyla oluşan ekonomik zorluklar gibi etkenler herkesi sıkıntıya düşürmüştü. Huzur ve teselli arayan halk da çareyi tekke ve zaviyelerde bulmuştu. Hem fütüvvet anlayışıyla kendilerini bir olup koruyorlar hem de Türkler arasında tasavvuf düşüncesinin yaygınlaşmasını sağlıyorlardı. Burada altının çizilmesi gereken detay, bu tekke ve zaviyelerde Türk halkla, yani “köylü” ile iletişim halinde kalabilmek için Türkçenin kullanılması ve bu sayede Anadolu’da Türkçenin kullanımı yaygınlaşıp hatta din ve tasavvuf edebiyatı olarak da Türkçe yazılı edebiyatta kullanılır hale gelmiş olmasıdır.³⁰

Selçukluların Farsçaya daha fazla vermiş olduğu önem Selçukluların yıkılışı (1308) ve Beylikler Döneminin başlaması ile başka bir boyuta taşınır. Anadolu’daki Selçuklu hakimiyetinin zayıflamaya başlamasıyla artık Farsça da bu coğrafyada yavaş yavaş önemini kaybetmeye başlamıştı. XIV-XV. yüzyıllarda Beylikler, aralarındaki mücadelelere rağmen ilim ve fikir hayatında yapılan yenilikleri desteklemiş ve sürekliliği sağlamak için girişimlerde bulunmuşlardır. Ankara, Sinop, Tire, Kütahya, Amasya, Kırşehir gibi Anadolu şehirlerinin ilim merkezi haline gelmiş olması bu sebeptendir. Anadolu Beyliklerinin her birinin kendi topraklarını ilim ve kültür yeri haline getirmek için uğraştıklarını ve bu sebeple de ilime verdikleri destek, bu faaliyetlerin rahatça yürütülebilmesi için açtıkları medreselerden ve kütüphanelerden de anlaşılmaktadır. Bu dönemde tıp, riyaziye, tarih, edebiyat, astronomi ve dönemin rağbet gören tasavvuf alanında pek çok eser yazıldığı bilinmektedir. Bütün bu faaliyetlerin neticesinde Anadolu Beylerinin kendi dilleri olan Türkçe, kasıtlı olarak Anadolu’da yazı dili haline getirilmiş ve Anadolu’da böylelikle öze dönüş olarak adlandırılabilen yeni bir dönem böylelikle başlamıştı. Oğuzların nüfusu Anadolu’da artmaya devam etmiş ve böylelikle Anadolu’da Türkçe hâkim dil olmaya başlamıştı. Orta Asya’dan getirilen edebi anlayışla Anadolu’da var olan Selçukluların getirdiği edebiyat zenginleşti ve bir sentez haline gelmiş oldu. Bütün bu gayretlerden sonra

²⁹ Mustafa Tatcı, “Yûnus Emre”, *TDVİA*, C.XLIII, s.606.

³⁰ Hasibe Mazıoğlu, “Selçuklu Devrinde Anadolu’da Türk Edebiyatının Başlaması ve Türkçe Yazan Şairler”, *Malazgirt Armağanı*, TTK Yay., Ankara 1972, s.299-300.

Anadolu’da Türkçe yazı dili halinde kullanım için yeterli olgunluğa erişmiş oldu ve artık hükümdar ve beylerin saraylarında hâkim dil olmuştu.³¹

Anadolu Beyliklerinin milli dilleri Türkçe için olan mücadeleleri sürerken Beyliklerden biri var ki bu konu hakkında fazlaca önemli bir olayın başrolündedir. XIII. yüzyılın son çeyreğinde Selçuklu şehzadesi olan Alaeddin Siyavuş ile Konya’yı işgal eden Karamanoğlu Mehmet Bey, Siyavuş tahta geçince vezir oldu. Tarihte, cenk meydanındaki başarılarından ziyade bir de Türkçe hakkında verdiği “bugünden sonra hiç kimse dergâhta, bargâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanmayacaktır” buyruğuyla anılır. Ancak Erdoğan Merçil’in sunduğu bir bildiride durumun böyle gelişmediğini, Karamanoğlu Mehmet Bey’in bu kararı tek başına verebilecek güce sahip olmadığını, bu kararın o zamanki divanda alındığını dönem kaynaklarını yorumlayıp bu konuyu bir sonuca vardırmıştır.³²

Beylikler döneminde konuşma dilini yazı dilene aktarma gayreti vardı. Bu dönemde yazılan kaynaklardan da anlaşılacağı gibi konuşma dili ve yazı dili arasında paralellik vardı. Öyle ki eserlerde kullanılan kelimeleri halk da rahatlıkla günlük konuşmalarında kullanabiliyordu. Anadolu’da hâlâ etkin olan İran edebiyatından etkilenerek eserler ortaya koyuluyordu. Çünkü örnek alınabilecek bu derecede iyi başka bir edebiyat anlayışının mevcut olmadığı düşünülüyordu. Şairler etkilendikleri İran edebiyatındaki dil musikisi ahengine Türkçe kelimeleri uydurmakta zorlandıklarında Farsça bazı kelimeleri kullanmışlar ve böylelikle de ister istemez Türkçeye Arapça ve Farsça pek çok kelime dahil olmak zorunda kalmıştır.³³

Beylikler döneminin kimi şairleri yukarıda da belirtildiği üzere Fars edebiyatındaki aruz ölçüsüne Türkçe bazı kelimeleri uyduramadıklarından Türkçe’nin yetersiz olduğundan yakınıp, Türkçeyi tatsız, tuzsuz ve yavan gibi betimlemelerle ifade etmişler hatta Türkçe yazdıkları eserler için af dilemeye kadar işi götüren şairler bile vardır. Eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla bu yazarlardan bazıları Sarıca Kemal, Devletoğlu Yusuf, Hatiboğlu Sinan Paşa, Hoca Mesud, Şeyhoğlu Mustafa, Manyaslı Mahmud’tur. Oysaki bu duruma karşı olan Türkçenin müdafaasını sağlayan az da olsa, bu düşüncede olan şairlere nazaran Türkçe eser yazmayı bir görev gibi görüp bununla övünen şairler de olmuştur. Bu anlamda Anadolu’da gelişen edebiyata fevkalade katkı sağlamış iki önemli şairi; Gülşehri ve Aşık

³¹ Özkan, a.g.m., s.914-915.

³² Erdoğan Merçil, “Türkiye Selçuklu Devrinde Türkçe’nin Resmi Dil Olmasını Kim Kabul Etti?”, *Belleten*, C.LXIV, S.239, 2000, s.51-58.

³³ Özkan, a.g.m., s.916.

Paşa'yı anmak gerekli olacaktır. XIV. yüzyıl mutasavvıflarından olan Aşık Paşa, Türk halk kitlelerine ulaşabilmeyi amaçlayıp Türkçe eserler meydana getirmiştir. Anadolu'daki Türk halkına ve Türkçeye ilgisiz kalındığı bir dönemde Aşık Paşa'nın amacı bu halka ve Türkçeye gereken değeri tekrar kazandırabilmektir. Bu dönemdeki genel görüşe karşı Türkçe yazdığı Türk tasavvuf edebiyatının önde gelen eserlerinden olan *Garipname*'nin de bu nedenden kıymetsiz görünmemesini kendisi arzulamıştır. Gülşehri'nin Türkçeye verdiği önemi İranlı şair Feridüddîn-i Attâr'ın yazdığı *Mantıkutтайr*'ı (1317) Türkçeye tercüme ederken ne kadar titiz çalıştığını, bu eser için yeniden kendi yazmış kadar uğraştığını ve daha önce Türkçe yazılmış bu kadar mükemmel bir eserin olmadığını kendi mısralarında açıklamıştır.³⁴

Osmanlı Beyliği kurulduktan sonra bu beylikte de diğer Anadolu Beyliklerinde olduğu gibi edebi faaliyetler devam etmiş hatta Türkçe eserlerde artış gözlenmiştir. Bu dönemdeki Türkçenin gelişimini incelerken, dildeki değişimleri göz önüne alıp kabaca bölümlere ayrılmıştır. Öncelikle Eski Osmanlı Türkçesi ya da Eski Anadolu Türkçesi diye adlandırılan Osmanlı Devleti hakimiyet alanında ilk yüzyıllarda kullanılmış olan Türkçeye değinmek gerekir.

Oğuz şivesi XII-XIV. yüzyıllar arasında Karahanlı Türkçesinden ayrılmaya ve Anadolu'ya özgü bir hal almaya başlamıştı. Bu yüzdendir ki bu dönemde yazılan eserler geçiş dönemi eserleri olarak nitelendirilir. XIII-XV. yüzyıllar arasında Anadolu'da yazı dili olarak kullanılan Eski Osmanlı Türkçesi Fars edebiyatı etkisinde gelişse de genel itibarıyla halk tarafından anlaşılan, yalın bir özellikteydi.³⁵

Türkçe eser ortaya çıkarmada Türk edebiyatına, Selçuklulardan ziyade Anadolu Beyliklerinin katkıları yadsınamayacak kadar önemlidir. Selçuklulardan daha fazla eser ortaya koyan Beyliklerin, Türkçe'nin yazı dili haline gelmesindeki başarısı ayrıca değerlidir. Tıp, baytarlık, nasihatnâmeler, evliya menkıbeleri, peygamber kıssaları, Kur'an tercümeleri, mensur ve manzum pek çok türde eserler yazılmış ve en çok da Osmanlı Beyliğinden eser çıkmıştır. Bunun sebebi ise Sultan Orhan (1324-1362) döneminde kurulan medreselerin faaliyetleri, Yıldırım Bayezid (1389-1402) ile oluşan saray hayatının edebi çalışmaların gerçekleşeceği ortamı doğurması ve bunlara bağlı olarak da şair ve yazılan eser sayısının artması olarak gösterilebilir.³⁶ Bu dönemde Yıldırım Bayezid'in oğlu Emir Süleyman'ın

³⁴ Özkan, a.g.m., s.917.; Ahmet B. Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara 2013, s.25-65.

³⁵ Mustafa Özkan, "Erken Dönem Osmanlı Türkçesi", *Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, C.IX, s.400-401.

³⁶ Özkan, a.g.m., s.407.

edebiyata ve şiire olan ilgisi sayesinde ve şairleri Türkçe yazmaları konusunda teşvikte bulunduğundan pek çok Türkçe eser yazılmıştır. *Vesiletü'n-Necât* adını verdiği eseri halk arasında *Mevlid* olarak tanınmış olup bu eserde kullandığı sade Türkçe ve halk tarafından da kolayca anlaşılabilir bir üslup kullanması da Türkçeye verdiği önemi gösterdiği gibi Ahmedi ve Ahmed-i Daî gibi dönemin önemli şairlerini himaye edip kendi adına eserler yazılmasına da vesile olmuştur. Emir Süleyman'ın vefatından (1411) sonra Mehmet Çelebi'ye bağlanan ve onun adına eserler vermeye devam eden pek çok şair oldu. Böylelikle Anadolu'da Türk yazı dilinin gelişimi de devam etmiş oldu.³⁷

Fikri ve edebi hareketleri destekleyen II. Murad'ın döneminde (1421-1444, 1446-1451) Arabistan, Türkistan ve Kırım'dan gelen alimler Anadolu'ya gelerek buradaki ilmi ve edebi hayata canlılık kattı. Onun ilme verdiği önem, barış zamanlarında sarayına topladığı alimleri ödüllendirmesinden anlaşılır. Edebi eserlerde dilin, sade ve açık olmasını isteyen II. Murad zamanında pek çok telif ve tercüme eserler ortaya çıkmıştır. Keykavus'un XIII. yüzyılda yazdırdığı *Dânişmendnâme*'yi tekrar, daha sade bir Türkçe kullanılıp yazılmasını istemesi ve ayrıca *Kâbûs-nâme*'nin dilinin açık ve anlaşılır olmaması sebebiyle Mercimek Ahmed'ten açık ve anlaşılır yeni bir tercümesini istemiş olması da II. Murad'ın dil konusundaki hassasiyetini gösteren ayrıntılardır.³⁸

XIV. ve XV. yüzyılın başında Eski Osmanlı Türkçesiyle yazılan en sanatlı eserler bile sade ve anlaşılır bir üslupla yazılmıştır. Ne zaman ki XV. yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti'nin sınırları genişledi ve siyasi birliği sağlandı o zaman yazı birliği de sağlanmış, devletin dili oluşmuş ve böylece de Osmanlı Türkçesinde en olgun eserler verilmeye başlanmıştı. Ancak bu olumlu havaya karşı Osmanlı Devleti'nde bazı önemli şehirler kültür merkezi olma yolunda ilerledikçe Arap ve Fars kültürü de tekrar önem kazanmıştı. Böylelikle de medreselerdeki eğitime Arapça ve Farsça eserler örnek olarak verilir, saraylarda yabancı şairler rağbet görür hale gelmişti. İran edebiyatının mazmunları Türk edebiyatına girerken Farsça kelimeler de Türkçe kelime dağarcığına ister istemez eklenmiş oluyordu. Bu durum Türk yazı dili için olumsuz sonuçlar doğurmuştu.³⁹

³⁷ Özkan, a.g.m., s.408.

³⁸ Özkan, "Erken Dönem Osmanlı Türkçesi", s.408.; Mertol Tulum, "Osmanlı Türkçesi", *Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C.IX, s.423.

³⁹ Zeynep Korkmaz, *Türk Dilinin Tarihi Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, DTCF Yayınları, Ankara 1963, s.10.; Özkan, "Erken Dönem Osmanlı Türkçesi", s.409.

Türk dilinin geçirdiği tüm değişikliklerin ele alınmaya çalışıldığı bu bölümde Türkçenin gelişim süreci incelenmiştir. Bu süreç içerisinde Türkçenin uğramış olduğu dış etkiler, geçirdiği değişimler Tanzimat Dönemine kadar devam etmiş fakat bu dönemdeki modernleşmeyle birlikte dilde sadeleşmeye olan ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Tanzimat Dönemiyle birlikte Türkçenin gelişim süreci yeni bir boyut kazanıp sadeleştirilmesi yönünde bir sürecin başlamasına vesile olmuştur.

1.3. Dilde Sadeleşme Gerektiren Sorunların Başlaması

İran edebiyatının etkisi altına girmiş olan Türk edebiyatında büyük değişiklikler meydana gelmişti. Arapça ve Farsça kelimeler şairler tarafından daha fazla kullanılmaya başlanmış olduğundan Türkçe hareketi yavaşlamaya başlamıştı. Farsça ya da Arapça kelimelerin karşılıklarını Türkçede bulamayan, adını daha önce andığımız bazı şairler Türkçeyi kaba ve yetersiz bir dil olarak tanımlamışlardı. Yazı dili ile konuşma dili arasındaki fark bu şekilde giderek arttı. Öyle ki XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra artık Osmanlı Devleti'nde iki dil ortaya çıkmıştı; Selçuklular ve Anadolu Beyliklerinden bu yana gelen doğal bir şekilde oluşan konuşma dili ve diğeri ağır ve yapmacık olan yazı dili.⁴⁰ XVI. yüzyıl ortalarında artık Osmanlı Türkçesi zümre veya aydın dili dediğimiz sadece yetkinliği olan küçük bir grup tarafından anlaşılacakla kalmıştı. İstanbul'un fethinden sonra Arapça ve Farsça kelimelerde artış görüldüğü gibi Yunanca, Latince, İtalyanca kelimeler de Türkçeye bu dillerin ilim adamları ve edipleri tarafından uyarlanmıştı.⁴¹

Sadece Türkçenin kelime dağarcığına eklenen yabancı kelimelerle yetinilmeyip daha çok Fars edebiyatına özgü uzun zincirleme tamlamalar da Türkçe gramer yapısına dahil olmuştu. Ancak Arapça ve Farsçadan kalıp sözler dışında çekimli fiiller alınmamasına karşı mastardan ve fiilden türemiş isimler, birleşik isim ve sıfatlar alınmıştı. Ama bu alınan kelimeleri de Türkçenin cümle yapısına bağlamak için yardımcı filler ve çekim ekleriyle birlikte kullanılmıştı. Bunların yanında eserlerde gereksiz sayfa uzatmalar, süslü ve sanath cümleler kullanıldığı için yapay bir Türk edebiyatı oluşmuştu. Böylece Osmanlı Türkçesinde kelime ve kuralların yanında fikir ve düşünce bakımından da etkilenmeler görülmüş oldu.⁴² Bütün bu değişimleri sadece Arapça ve Farsçaya duyulan hayranlıkla açıklamak doğru

⁴⁰ Korkmaz, *a.g.e.*, s.12.; İsmail Ünver, "Osmanlı Türkçesi", *Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C.IX, s.431.

⁴¹ Özkan, "Erken Dönem Osmanlı Türkçesi", s.409.

⁴² Ahmet B. Ercilasun, "Osmanlı Türkçesi", *Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C.IX, s.395.; Ünver, "Osmanlı Türkçesi", s.433.

olmaz. Bu değişimlerin siyasi ve sosyal ihtiyaçların genişlemesiyle, ihtiyaç görülen dil malzemelerinin Türkçe içinde bulunamamasından kaynaklı kendi dilimize daha yakın olan dillere başvurulduğu kanaati belli bir kesim tarafından kabul edilir.⁴³ İsmail nver, “Arapça ve Farsçadan alınan kelime, deyim ve kurallar Türkçenin hakimiyeti altında gerçekleşmiştir. Osmanlı Türkçesi Arapça ve Farsçadan ne kadar söz grubu alınmış olursa olsun kendi söz dizimi kurallarına göre sıralanmış ve cümle hakimiyetini elinde tutmuş” olduğu kanaatindedir.⁴⁴

Türk yazı dilinin gelişimine olumsuz etki eden bir diğer konu ise Türkçenin gelişimini göz ardı eden tercmelerdir. Doğrudan Türkçenin faydasını gütme amacı olmasa da Osmanlı sanatlı nesrin temsilcisi Nergis, eseri *İksr-i Sadet*’te iki türlü tercümeden bahseder; bunlardan birincisi yazarın eserinde kullandığı terim ve deyimleri birebir kopyalayarak yaptığı tercüme, ikincisi fesahat ve belagatten uzak yapılan etkili tercümedir. Birinci tercümenin faydasını az bulan Nergis, ikinci tercümenin daha çok kaynak metindeki ana fikri anlatmaya yardımcı olabileceği gibi güzel anlatımla uygun kalıplara sokarak yerinde nüktelerle başarılı tercüme yapılabilceği kanısındadır.⁴⁵ Böylelikle eviri yapılırken eserlerdeki deyim ve terimlerin olduğu gibi alınması yine Türkçenin gelişimine olumsuz etkilerinden biri olmuştur.

Türkçenin gelişimindeki bu olumsuzluklar karşısında tepkilerini gösteren hiç kimse yok değildir, Tanzimat Dönemi’nden önce birkaç isim tarihe geçmiştir. XV. yüzyıl sonlarında Aydınlı Visal sade dille manzumeler yazmış, ardından XVI. yüzyılda Edirneli Nazm ve Tatavlalı Mahrem de aynı yoldan giderek sade ve terkipsiz manzumeler yazmışlardı. 1921’de Mehmed Fuad Köprülü bir makalesinde “Trk-i Basit”⁴⁶ olarak tanımladığı bu tutumda aruz veznini kullansalar da olağanın aksine sade ve terkipsiz bir dille eserlerini meydana getirmişler ancak bu tutumları bir akım olarak devam edememiştir.⁴⁷

XVII. yüzyıl şairlerinden Nab de ağır divan dilini kullananlara karşı çıktıysa da kendi de ağır ve düğümlü yazılardan kedinı kurtaramamıştır. XVIII. yüzyıl başlarında Nedim edebiyata yeni bir soluk getirerek sade dille şarkılar yazmaya başlamıştı. Hece veznini kullandığı bir şarkısı da vardır ancak kaside ve gazellerde tüm edebiyat diline sahip olan

⁴³ Korkmaz, *a.g.e.*, s.12.

⁴⁴ nver, “Osmanlı Türkçesi”, s.434-435.

⁴⁵ Tulum, *a.g.m.*, s.428.

⁴⁶ Ayrıca Bknz: Hatice Aynur, “Trk,i Basit”, İşlam Ansiklopedisi, C.XLI, ss:555-556.

⁴⁷ Korkmaz, *a.g.e.*, s.13.; Levend, *a.g.e.*, s.76.; nver, “Osmanlı Türkçesi”, s.433.

divan diliydi. Yine XVIII. yüzyıl şairlerinden Sadi Çelebi herkesin anlayabileceği bir üslupla eserlerini yazma gayretinde bulunmuştur. XVIII. yüzyıldan sonra Enderunlu Fâzıl ve Vâsıf da Nedim'in yolundan gitmek istemişlerse de tam anlamıyla sade dili kullanamamışlardır. XIX. yüzyıl tarihçilerinden Esat Mehmet Efendi divan edebiyatı döneminde, dilin sadeleşme gerekliliğinden son ve en kesin sözlerle *Mustatraf Tercemesi*'nde bahsetmiştir.⁴⁸

Osmanlı Devleti'nde bütün ihtişamıyla devam eden ağır ve terkipli yazı dilinin sadeleşmesinin gerekliliğini savunan bu isimlerin takındıkları tavır şahsi çabalardan daha ileriye gidememişti. Bu duruma ancak XIX. yüzyılda başlayan Batı'yı örnek alarak modernleşme çabaları neticesinde Tanzimat dönemine denk gelen süreçte ciddi ve güçlü tepkiler verilebilecekti.⁴⁹

1.4. Modernleşme ve Milliyetçilik

Dil, edebiyat ve millet birbirinden ayrı düşünülemez üç ana unsur olduğundan bu unsurlar birbirlerini besler, geliştirir ve milli birliği sağlamaya yardımcı olur. Sosyal bir gerçek olan “millet”in, en önemli unsuru olan “dil”, sadece duygu ve düşünceleri iletme aracı olarak değil, bir milletin birlik ve beraberliğinin oluşturulması için de güçlü bir vasıtaadır. Dili etkin bir şekilde kullananların sözlü ve yazılı olarak meydana getirdikleri eserler sayesinde oluşan edebiyatın ise milli birliği sağlamadaki rolü çok büyüktür. Modernleşmeyi; milliyetçilik, dil ve edebiyat ile farklı birçok şekilde ilişkilendirmek mümkündür. Burada modernleşme bağlamında ele alınacak konu XIX. yüzyılda modernleşmeyle birlikte gelişen milliyetçiliğin dil üzerindeki etkisidir.

Sanayi Devrimini gerçekleştirmiş olan Batı ülkelerinde XV. yüzyıldan beri geleneksel toplum yapısı ihtiyaçlara karşılık veremediğinden toplumsal bir gelişme ve değişme yaşanmaktaydı. Modernleşmeyi; Kemal Karpat, “zinde bulunduğu zamana yakın bir döneme ait olan çağdaş, asrî olmak, içinde bulunan çağa egemen olan zevk, anlayış, kural ve tekniklere uygun düşmek, uygun duruma gelmek veya getirmek”⁵⁰ olarak açıklarken, Şerif Mardin ise, “toplumların aynı zamanda gittikçe farklılaştıkları ve merkezileştikleri bir süreç” olarak açıklar ve bu sürecin “Batı Avrupa'da feodalizmin çöküşü ile başlayan bu sürecin,

⁴⁸ Levend, *a.g.e.*, s.77-79.

⁴⁹ Korkmaz, *a.g.e.*, s.13

⁵⁰ Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi*, Timaş Yay., İstanbul 2019, s.9.

burjuvazinin gelişmesi, sanayileşme ve siyasi hakların nüfusun daha büyük kesimlerine yayılması gibi unsurları da kapsar” olduğunu belirtir.⁵¹

Modernleşme sürecindeki gelişmelerin yeni ortak ihtiyaçlar doğurmuş olması sosyal ve siyasi alanda milliyetçilik fikrini ön plana çıkarmıştı. XIX. yüzyılda Batı’da hâkim görüş olmaya başlayan, her devletin millet esasına dayalı teşekkül olması fikri Fransız Devrimi (1789) ile temellenmişti.⁵²

Millet bu modern dönemde Avrupa’da ortaya çıkan “nation” kavramının karşılığı olarak Türkçe ve Farsçada “millet” kelimesiyle karşılanan bir olgu haline gelmiştir. Böylece eskiden İslami literatürde taşıdığı soy, köken anlamından sıyrılıp sosyolojik ve siyasal bir olguya dönüşmüştü. Millet tanımı her dönem farklı ifade edilişlerle karşılaşsa da modern dönemde, “bir milletin bir devlet ile aynîleşmesi” olarak kabul edilmiştir.⁵³ Milliyetçiliğin modernleşme süreciyle birlikte yürütüldüğünün veya bir ürün olarak modernleşme sırasında doğduğunu kabul eden milliyetçilik yaklaşımına “modernist” adı verilir. Milletler ve milliyetçiliğin modern döneme ait yapılar olduğunu ileri süren modernistler milliyetçiliği; endüstrileşme, merkezi devletin oluşumu, kentleşme, laikleşme gibi süreçlerle birlikte değerlendirir.⁵⁴

İlim insanların milliyetçiliğin ne demek olduğu, milliyetçilik ve dilin ayrı düşünülemez bir bağı olduğu, ulus-devlet kurmadaki milli rolün kaçınılmaz olması gibi konular üzerine yaptıkları detaylı araştırmalar ve vardıkları sonuçlar bizim bugünkü millet mefkuresini doğru anlayıp yorumlamamıza yardımcı olur.

Türkçülük akımının kuramcısı ve aynı zamanda fikir adamı, sosyolog ve eğitimci olan Ziya Gökalp’in Türkçülüğün esaslarını programlı bir şekilde ortaya koyduğu eserinde milleti şöyle tanımlar;

“Millet ne ırkî ne kavmî ne coğrafi ne siyasî ne de iradî bir zümre değildir. Millet, lisanca, dince, ahlâkça ve bediiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir. Türk köylüsü onu ‘dili dilime uyan, dini dinime uyan’ diyerek tarif eder. Filhakika, bir adam kanca müşterek bulunduğu insanlardan ziyade, dilde ve dinde müşterek bulunduğu insanlarla

⁵¹ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yay., İstanbul 1991, s.28.

⁵² Anthony Smith, *Milliyetçilik ve Tarihçiler*, İstanbul, 2001, s. 46.

⁵³ Recep Şentürk, “Millet”, *TDVİA*, C:XXX, s.66.

⁵⁴ Faruk Yahşi, “Modernleşme Kavramı Çerçevesinde Ernest Gellner’in Milliyetçilik Kuramına Bakış”, *21. Yüzyıl Eğitim ve Toplum*, C:VI, S:18, 2017, s.703.

beraber yaşamak ister. Çünkü, İnsanî şahsiyetimiz, bedenimizde değil, ruhumuzdadır. Maddî meziyetlerimiz ırkımızdan geliyorsa, manevî meziyetlerimiz de terbiyesini aldığımız cemiyetten geliyor...”⁵⁵

Türk siyaset adamı, tarihçi ve yazar olan Yusuf Akçura, Türk kültürü ve tarihi ile ilgili eserlerle ve Avrupa’daki öğrenimi sırasında edindiği bilgiler ışığında siyasi ve düşün alanında milliyetçiliği ve Türkçülüğü benimsemişti. Türk tarihi ile yakından alakalı olan Akçura “millet” kavramının tarifini şu şekilde yapmıştır;

“Millet, ırk ve dilin esasen birliğinden dolayı sosyal vicdanında birlik ve beraberlik meydana gelmiş insan toplumdur.”⁵⁶

Tanınmış siyaset ve ilim adamı olan Sadri Maksudi Arsal ise, millet ve milliyet üzerine yaptığı çalışmalarda bugünkü medeni milletlerdeki milliyetçiliğin esaslarını ortaya çıkardığı eserinde milleti şöyle tanımlamıştır;

“Kavim-millet aynı ülkede yaşayan, etnolojik bakımdan aynı ırka mensup olan oymak ve kabilelerin en kuvvetli zümrenin hâkimiyeti altında, devlet şeklinde birleşmesinden doğan, aynı kanunlara tabi olarak yaşamış, bunun neticesinde müşterek lisana, müşterek örf ve adetlere, müşterek dini inançlara ve müşterek milli seciyeye sahip olmuş, mütecanis ve mütesanid bir insan kütesidir.”⁵⁷

Gökalp’e nazaran diğer ilim adamları yapmış oldukları bu millet kavramının açıklamasında ırki özellikleri ön planda tutmuş oldukları göze çarpar. Milleti tanımlarken pek çok farklı unsurla bu birliğin oluşturulabileceği fark edilir. Bu alışılmış tanımlamaların dışında XX. yüzyılın en etkili entelektüellerinden olan Avrupalı sosyal bilimci Ernest Gellner, milleti yani ulusu tamamen farklı bir zeminde ele alır.

Gellner, endüstrileşmiş modern toplumlarda devinim ve sınıflar arası geçişlerin artmasıyla birlikte iletişimin yaygınlaşmış olması ve böylelikle de toplumdaki herkesin belirli bir dili konuşması gerekliliğinin doğduğunu ileri sürmüştür. Bu gereklilik gibi milliyetçiliği de “sanayi toplumunun ihtiyaç duyduğu kültürel homojenliği sağlamaya yönelik bir ideoloji” olarak tanımlamış ve yine modernleşmenin bir olgusu olarak

⁵⁵ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, haz. Mehmet Kaplan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s.18

⁵⁶ Yusuf Akçura, *Türkçülük-Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, haz. Sakin Öner, Türk Kültür Yay., İstanbul 1978, s.35.

⁵⁷ Sadri Maksudi Arsal, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, Ötüken Yay., İstanbul 1979, s.67-68.

milliyetçiliği görmüştür. Bu tanımlamalarıyla alanında dikkat çeken bir isim olan Gellner ulusçuluğu da şöyle açıklamıştır;

“Ulusçuluk; etnik sınırların siyasal sınırların ötesine taşmamasını ve özellikle -aslında genel ilkenin dışladığı bir rastlantı olarak- bir devletin içindeki etnik sınırların iktidar sahipleriyle yönetilenleri birbirinden ayırmamasını öngören bir siyasal meşruiyet kavramıdır.”⁵⁸

Tanzimat Döneminde gelişen ve yayılan milliyetçilik fikirlerinin etkisi Türk diline de yansımıştır. Türk dili üzerindeki çeşitli etkiler içinde milliyetçiliğin önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Milli değerlerin ve fikirlerin dil üzerindeki olumlu etkisi Tanzimat Döneminde hissettirilmeye başlanmıştır. Bu süreçten sonra Türkçe daha milli bir kimlik kazanma yoluna girmiştir.

1.5. Dil ve Edebiyat

Dil ile edebiyat arasındaki ilişki mutlaklıdır. Dil olmazsa edebiyat, edebiyat olmazsa dili etkili kullanma yeteneği olmazdı. Millet oluşumunun en önemli şartlarından ve neticesinden biri de dil birliğinin sağlanmasıdır. Bütün bir millet aynı dili konuşmaya başladığı zaman millet tamamen vücuda gelmiş sayılır. Ortak dilin oluşması için aynı devlet içinde uzun zaman yaşamak ve temaslarda bulunmak gerekir. Bu sırada lehçeler birleşir, yeni kelimeler dile girer, medeniyet seviyesi arttıkça yeni kelimeler yaratılır ve dil kuralları sabit şekil alarak milletin dili ve dolayısıyla da edebiyatı oluşmuş olur.⁵⁹

Edebiyat ise kelime ve kavram olarak Tanzimat’tan sonra kullanılmaya başlanmış ve zamanla yaygınlaşmış olmakla birlikte bundan önce “edep” kelimesi bugünkü anlamıyla “edebiyat” kelimesini karşılıyordu. Fakat zaten divan edebiyatı daha çok nazımdan meydana geldiği için “şiir” kelimesini edebiyat anlamında kullanmak da yeterli oluyordu. Tanzimat dönemi aydınlarının tercüme yoluyla Osmanlıca’ya kazandırdıkları diğer yabancı kelimeler (lisâniyet, arziyat, ruhiyat vb.) gibi edebiyat kelimesini de uydurdıkları tahmin edilmektedir.⁶⁰

Dil ve edebiyat üzerine çalışmalar yapıp eserler vermiş önemli aydınların bu konu hakkındaki düşüncelerini inceleyecek olursak Gökâlp, kültür ve uygarlığa dair teorilerini

⁵⁸ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, İnsan Yay., İstanbul 1992, s.20.

⁵⁹ Arsal, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, s.70

⁶⁰ M. Orhan Okay, “Edebiyat”, *TDVİA*, C:X, s.315.

oluştururken ancak dil ile bunları açıklığa kavuşturabilmiştir. Ulusçuluğun atlama taşı olarak dili görmüş ve siyasal egemenlik için de dil egemenliğinin sağlanması gerektiğini savunmuştur.⁶¹ Türk, Müslüman ve çağdaş olma gibi değerlerin birbiriyle ters düşmediği aksine bunların uzlaştırılmasıyla Türk milletinin yüceleceğini ümit eden Gökâlp Türk dilinin gelişimi ile ilgili düşüncelerini şöyle açıklamıştır;

“Dilimiz elli altmış seneden beri genişlemek yolunu tutmuştur. Çağın ışıkları ülkemize girdikçe gözümüz yeni aletler, zihnimiz yeni kavramlar görmekte devam ediyor. Bunlar isimsiz kalamayacağı için her gün birçok yeni kelimelerle dilimiz zenginleşiyor. Çağın temsilcisi olan milletlerin gazetelerinden, kitaplarından tercümeler yapıyoruz. Bu suretle irfanımızda mevcut olmayan birçok yeni manalar kelime hazinemizden yeni kelimelerin yapılmasını istiyor.”⁶²

Her çağın kavramları manevi bir dil yaratır ve Türkçe de buna uymak zorunda, şayet bunu başarırca çağdaşlaşma da gerçekleşmiş olur. “*Yeni kavramlar çağın, terimler ümmetin, konuşma dili kelimeleri milletin konuşmasıdır*” diyen Gökâlp, dilimize giren yeni kelimelere Türkçe karşılık bulup onu böyle kullanırsak bir zaman geldiğinde Türkçe; Fransızca, İngilizce, Almanca dillerindeki bütün kelimelere karşılık bulmuş olacağını savunur. Eğer yeni bir terim dilimize girecekse Avrupa dilleri yerine Arapça ve Acemceden karşılığı aranmalıdır ki diğer Türklerin de başvurduğu bu diller sayesinde Türk dil birliğinde kopuşlar yaşanmasın. Her Türk topluluğunun müşterek bir edebiyat ve ilim diline sahip olması gerektiğini de unutmamak lazımdır.⁶³

Yahya Kemal Beyatlı bir milleti; terakki, temeddün, terbiye ve irfan sahibi yapacak olan kutsal aracın dil olduğuna inanmış ve Türkçe hakkındaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir;

“Bizi ezelden ebede kadar bir millet halinde koruyan, birbirimize bağlayan bu Türkçedir. Bu bağ öyle metin bir bağdır ki vatanın hudutları koptuğu zaman bile kopmaz, hudutlar aşılca yine bizi birbirimize bağlı tutar. Türkçenin çekilmediği yerler vatandır, ancak çekildiği yerler vatanlıktan çıkar, vatanın kendi gövde ve ruhu Türkçedir.”⁶⁴

⁶¹ Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Çev. Kadir Günay, TC. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, s. 116.

⁶² Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Haz. Osman Karatay, Akçağ Yay., Ankara 2018, s.19.

⁶³ Gökalp, *a.g.e.*, s.19-22.

⁶⁴ Yahya Kemal Beyatlı, *Edebiyata Dair*, Yahya Kemal Enstitüsü Yay., İstanbul 1971, s.83.

Edebiyat tarihçisi, tenkitçi ve yazar olan Mehmet Kaplan, devleti oluşturan aslî unsurun millet ve milleti de ayakta tutanın kültür olduğunu savunmuş ve kültürün de sürekliliği için dilin önemli olduğunu şu ifadelerle belirtmiştir;

“Dil, bir milletin kültürel değerlerinin başında gelir. Bundan dolayı ona büyük ehemmiyet vermek gerekir. Aynı dili konuşan insanlar "millet" denilen sosyal varlığın temelini teşkil ederler. Dil, duygu ve düşüncüyü insana aktaran bir vasıta olduğu için, insan topluluklarını bir yığın veya kitle olmaktan kurtararak, aralarında ‘duygu ve düşünce birliği’ olan bir cemiyet, yani ‘millet’ haline getirir.”⁶⁵

Türk edebiyatı tarihçiliğinin ilmi kurucusu olan Mehmed Fuad Köprülü, Türkoloji’de yeni ufuklar açmış olması sebebiyle bu alanda ilim otoritesi sayılmış olmakla birlikte edip, yazar ve devlet adamlığı yapmıştır. Köprülü, İslam öncesi çağdan başlayarak Osmanlı edebiyatının yanı sıra o döneme kadar henüz araştırılmamış Türk lehçelerinin de edebiyatını içine alan ilk ilmi kitap olan *Türk Edebiyatı Tarihi* kitabında edebiyat tarihini şöyle açıklamıştır;

“Edebiyat tarihi, umumiyetle tarihin -daha açık bir ifade ile medeniyet tarihinin- en mühim bir kısmıdır. Bir milletin uzun asırlar esnasında geçirdiği, fikrî ve hissi gelişmeyi belirten bütün kalem mahsullerini tetkik ile onun manevi hayatını, gerçekte olduğu gibi tasvire çalışır. Bir milletin edebiyatı, millî ruhu ve millî hayatı göstermek için en samimi bir ayna sayılabilir.”⁶⁶

Yapılan bu tanımlamalardan da anlaşılıyor ki manevi bir araç olarak milliyetçiliğin temelini oluşturan dil, ulus-devletin oluşturulmasın da mühim bir roldedir. Dil, edebiyat, modernizm, milliyetçilik birbiriyle uyum içindeki kavramlardır. Birini tanımlarken diğerlerinden de bahsetmemek gereklidir. Bu kavramların Tanzimat Döneminde ülkemizde revaçta olduğu görülür. Tanzimat Döneminde milliyetçikle geliştirilmek istenilen yeni düzenin temellendirilmesi bu kavramların birlikte işleyişinden doğacaktı.

⁶⁵ Mehmet Kaplan, *Türk Milletinin Kültürel Değerleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s.9.

⁶⁶ Mehmed Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Alfa Yay., İstanbul 2014, s.27.

2. DİLDE SADELEŞMENİN RÖNESANSI: TANZİMAT

Türk tarihindeki en önemli dönüm noktalarından biri olan Tanzimat Dönemi’nde Batı ile her alanda münasebetlerimiz artmıştır. Bu münasebetlerin sonucunda modernleşme arzusuyla sosyal ve kültürel hayatımızda köklü değişiklikler yaşanmıştır. Tanzimat’ın Türk tarihine en önemli etkilerinden biri, Türk aydınlar arasında gelişen milliyetçilik ve milli şuurun uyanmasıdır. Bu etkinin olumlu ve olumsuz sonuçlarıyla karşılaşılması. Olumsuz etkisi, coğrafi olarak Osmanlı Devleti’nin küçülmesine ve gayrimüslim tebaa arasında bağımsızlık isteğinin oluşması iken olumlu etkisi ise, Türklerin milli tarih, dil ve edebiyatlarını ortaya çıkararak milli bir devlet olma yolundaki fikri ve kültürel zeminin hazırlanmasıydı.

Bu bağlamda Türk aydınının yapmak istediği milli edebiyatla birlikte milli bir devlet olma istediği birtakım sorunları beraberinde getirmişti. Bu isteklerin gerçekleşebilmesi için milli bir dilin oluşması gerekiyordu. Tanzimat Dönemi’nde yapılan dilde sadeleşme çalışmaları için girilen süreç etraflıca ortaya koyulmaya çalışılacak.

2.1. Osmanlı Devleti’nin Durumu

İslam ve Türk devleti olarak kurulan Osmanlı, zaman içerisinde kendine ait kültür ve medeniyetini inşa etmiş, kanun ve nizamnamelerle de ülke düzenini kurmuştu. Kültür ve medeniyet bakımından Avrupa’dan üstün olduğu zamanlar ıslahat girişiminde bulunma gibi düşünceler haliyle söz konusu olmamıştı. Üç kıtaya egemen olmanın yanında Müslüman olmak ve İstanbul’u fethetmiş olmak Osmanlı Devleti için yeterli bir gurur kaynağı idi. Bu durum Avrupa’da Rönesans ve keşifler ile yeni bir çağ açıldığında da aynıydı, Avrupa’nın her türlü toplum, siyaset, sanat, bilim, sanayi, düşünce alanlarındaki ilerlemelerin hepsine ilgisiz kalınmıştı. Osmanlı Devleti hâlâ Avrupa medeniyetinden üstün konumda görüyordu kendini ta ki XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan kanun ve nizamnamelerde görülen bozulmalar, devlet kademelerine atananlarının görev için yetersizliği, siyasi birliği bozabilecek iç isyanların çıkması, tımar sisteminin bozulması gibi birçok nedenin, devleti ıslahat fikrini düşündürmeye başlamasına kadar devam etmiştir.⁶⁷

⁶⁷ Ahmet Cevad Eren, “Tanzimat”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C.XI, s.710-711.; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yay., İstanbul 2017, s.262.

Savaşlardaki başarısızlıklar da devletin durumunu kötüye götüren diğer etkenler arasındaydı. 1828-1829'da Ruslarla yapılan savaş sırasında Rusya'da elçi olarak bulunan Damat Gürcü Halil Rıfat Paşa buradaki gözlemleri neticesinde, “*Avrupa'yı taklit etmezsek Türklerin Asya'ya dönüşü muhakkak*” olacağı kanaati oluşmuştu. Devlet yönetiminde de giderek yenileşme taraftarı görüşeler çoğalsa da bu konuda muhalefetin gücü fazla idi. Ulema yapılacak her türlü yararlı ve zorunlu yenilik için karşı tavır sergiliyordu. Memleketin durumu müsait olmadığı için siyaset adamları da radikal kararlar alamıyordu. İlk yenileşme çabaları böylece yarım yamalak kalmıştı.⁶⁸

XIX. yüzyıla gelindiğinde bozulan düzen nedeniyle çökmeye yüz tutmuş olan devlet berbat haldeydi, eski teşkilat tamamen yıkılmış yenisi ise inşa edilememişti.⁶⁹ Birçok idari yenilik ve teknolojik üstünlük kazanmış olan Avrupalı güçlerin, Osmanlı topraklarını tanzim planlarına karşı mücadele etmek için devlet çözüm arayışındaydı. İdare gevşemiş, ordu düzenini kaybetmiş, maliye çökmüş, iç isyanlar artmıştı. Durum böyle iken Osmanlı devlet yöneticileri Batılılaşma ile sorunların çözüme kavuşacağı ümidini taşıyordu. Bu çözüme engel olabilecek her türlü pürüz giderilmeye çalışılmıştı. Memleketi Doğu geleneğinden çıkartıp Tanzimat siyaseti ile Batı geleneğine kavuşturan zât Mustafa Reşid Paşa olacaktı. I. Abdülmecid devrinde Hariciye Nazırlığı yapan Reşid Paşa, Osmanlı Devleti'nin Orta Çağ'dan kalmış gelenekle yönetilmesini imkânsız olarak görüyordu. Devletin çağdaş ihtiyaçlarının Batılı yöntemlerle giderilmesi gerektiğini belirtip bu ihtiyaçları programlı bir şekilde hazırlamıştı. Bu şekilde Batılılaşma hareketi Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle resmi bir kimlik kazanmış olacaktı. Böylelikle kanunların belirleyici olduğu bir dönem açılacak, yönetim düzene konacak, devletin bozulan işleyişi yeniden kurulacak ve düşünce hayatında da Batı uygarlığının gidişatına ayak uydurularak sorunlar çözüme kavuşacaktı.⁷⁰

Tanzimat hareketinin, II. Mahmud zamanında (1808-1839) temelleri atılmaya başlanmıştı, Reşid Paşa'nın yürüttüğü bu yeni hareket Avrupa ile temasların artmasıyla doğru orantılı ilerliyordu. Ancak dönem şartlarının henüz müsait olmayışı bu hareketin resmi olarak başlamasını engelliyordu. Reşid Paşa sayesinde dış siyasette ilk defa şuurlu bir politika oluşturulmuştu fakat sadece bu, devlet düzenini yeniden sağlamak için yeterli değildi. İç işlerdeki sorunların da halledilmesi ve devleti içinde bulunduğu buhrandan

⁶⁸ Ali Canip, *Edebiyat*, İstanbul Milli Matbaa, 1926, s.461.

⁶⁹ İsmail Habib Sevük, *Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1925, s.81.

⁷⁰ Ahmed Lûtfî, *Târih-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, C.VI, Mahmud Bey Matbaası, 1302, s.59.; Ed Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Kaknüs Yay., İstanbul 1999, s.37. Levend, *a.g.e.*, s.80.; Öksüz, *a.g.e.*, s.13.; Ali Canip, *a.g.e.*, s.461.; Eren, *a.g.m.*, s.717.

kurtarmak lazımdı. Çağdaş bir görünüme kavuşmanın önemi büyük olduğundan bu yolda çalışmalar yapılıyordu. Abdülmecid'in 1839'daki cülusunu takip eden süreçte koşulların olgunlaşmasıyla Tanzimat hareketinin belgesi niteliğindeki Gülhane Hatt-ı Hümayunu ilan edildi.⁷¹

3 Kasım 1839 yılının pazar gününde padişah, vükela, rical, ulema, Rum ve Ermeni Patrikleri, hahambaşı, esnaf temsilcileri, sefirler ve diğer önemli kişilerin katılımıyla sarayın Gülhane Bahçesi'nde Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa tarafından *Gülhane Hatt-ı Hümayunu* başka ifade edilişiyse Tanzimat Fermanı okunmuştu. Bu ferman, padişahların cülusundan sonra yayınlanan Adaletname türünde bir belge niteliği taşımaktadır. Fermanda yer alan konular daha önce bu şekilde yazılı olarak teminat altına alınmadığı için o dönem itibarıyla önemli bir gelişme olarak nitelendirilmektedir.⁷²

Tarihimizin büyük meselelerinden olan Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile belirlenen konular şu şekildedir; tüm Osmanlı vatandaşlarının can, mal ve namus güvenliğinin devlet tarafından sağlanacağı belirtilmiş ve buna gerekçe olarak bu hususların teminatı neticesinde halk, sadakat ve doğruluktan ayrılmadan, işi ve gücü ile devletine ve milletine yararlı olabilecekti. Fermanda yer alan bir bahis de suç işleyenlerin şeriat yasaları gereğince suçlu açıkça incelenmeden ve suçlu yargılanmadan hiçbir zanlı açık veya gizli şekilde idam edilemeyecekti. Buradan anlaşılacağı üzere hukuk devletinin gereği olan koşullar artık tam manasıyla sağlanacak ve artık bütün tebaa kanun önünde eşit derecede muamele görecekti.⁷³

Tanzimat Fermanı, Osmanlı modernleşmesi için fazlaca önemliydi çünkü Fermanda yer alan hususlar yeni ve değerliydi. Alınan kararlarla bir dönem kapatılmış ve yerine modern, taze bir dönem açılmıştı. Tanzimat Fermanı'nı diğerlerinden ayıran en önemli özellik ise, alınan kararların yazı olarak bir kenarda kalmayarak, icraata dökülmesidir. Bu sebeptendir ki Tanzimat dönemi boyunca yapılan reformların kilit noktası bu Ferman'dır.⁷⁴

Artık Tanzimat Fermanı ile resmi kimlik edinen Batılılaşma hareketi, hayata bakış açısını değiştirmeyi amaç edinmişti. Batı medeniyetinin örnek alınmaya başlanmasıyla

⁷¹ İsmail Habib Sevük, *a.g.e.*, s.82-83.

⁷² Ahmed Lûtfi, *a.g.e.*, s.60-64.; Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, haz. Cavid Baysun, TTK Yay., C.I, Ankara 1953, s.7.; Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II, E Yay., 2003, s.91.; Mümtazer Türköne, "Tanzimat Fermanı ve Mehmet Sadık Rifat Paşa", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C: VII, s.275.; Ali Akyıldız, "Tanzimat", *TDVİA*, C.XL, s.2.

⁷³ BOA, *MFB*, 48.; Ali Canip, *a.g.e.*, s.463.; İsmail Habib Sevük, *a.g.e.*, s.81.

⁷⁴ Türköne, *a.g.m.*, s.275.

sosyal ve fikrî hayatta meydana gelen yenilikler ve değişiklikler dilimizde de kendini göstermiş ve bu alanda önemli yenilikler yapılmasına vesile olmuştu. Bu yenilikler dilimizin sadeleşme tarihi açısından büyük adımlar barındırması bakımından önemlidir.⁷⁵

Tanzimat döneminde devlet görevlerinde bulunmuş fikir adamı ve şair olan Ziya Paşa batılılaşma taraftarı olduğunu ve Tanzimat aydınlarının da bu yolu izlemesi gerektiğini *Harabat*'ta şöyle açıklamıştır;

*“Cihani anlamak istersen Avrupa dili öğrenmeli. Orada fenler ilerlemiş, öğrenmekten çekinme; oradaki fenleri bilmek gerek, bağınazlığı, deliliği bırak; bir kimse dille kâfir olmaz, onsuz kişi tam şair olmaz. Sende eğer yurtseverlik varsa, onları öğrenmeye çaba göster. Onları bol bol çevir ki, ulusun yararlansın. Sanatlarını ve bilimlerini al, kötülüklerini törelerini bırak. Taklit ile kendi aslını unutma, ulusallığını aşağı görme.”*⁷⁶

Batılılaşma hareketinin somut adımı olan Tanzimat, eskiye karşı olan mücadelesiyle geleneksel çevrelerin yoğun eleştirisi altına girmişti. Keyfi hareketlere engel olduğu için bu belge kimi devlet adamlarınca can sıkıcıydı. Hristiyan ve Müslüman tebaa arasında hukuk alanında eşit haklar tanınması hem Müslümanları hoşnut etmemişti hem de Hristiyanlar arasında imtiyazlı olan Rumları. Şariat ve eğitiminde medrese sisteminin savunucusu olan ulema sınıfı da tebaa arasındaki hukuksal eşitliğe ve eğitimdeki yeni usule karşıydı. Tanzimat Fermanı oldukça tepki toplamışken, Tanzimatçılar Batılılaşmanın gereği olarak gördükleri Islahat Fermanı'nı Tanzimat Fermanı'nı tamamlaması niyetiyle 1856 yılında ilan etmişti. Avrupalı güçlerin de baskılarıyla ilan edilen ferman artık Hristiyan tebaaya aslı kimliklerini yaşayabilecek daha özgür bir yaşam sunmuştu. Hristiyanlar da artık Osmanlı Devleti'nde memur olabilecek, kendi dillerinde eğitim verebilecekti. Islahatların huzur ve barış içinde yapılması bekleyen Osmanlı yöneticileri Islahat Fermanı'ndan beklediği olumlu sonuçları görememiş üstüne de devlet yönetimine Avrupalı devletlerin alenen karışmasına sebebiyet verilmesi gibi olumsuz sonuçlar doğurmuştu.⁷⁷

⁷⁵ Öksüz, a.g.e., s.13.

⁷⁶ Ziya Paşa, *Harâbât*, C.I, önsöz, 1874, s.1-4.

⁷⁷ BOA, MFB, 663.; Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, s.67.; Eren, a.g.m., s.741-745.; Olcay Öner toy, *Tanzimat Döneminde Edebiyat Anlayışı*, Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:2, Konya 1981, s.6.

2.2. Düşünce Hayatındaki Değişimin Başlaması

Rönesans'tan beri Avrupa'nın yavaş yavaş sistemli bir düşünce tarzını benimsemeye başlaması, müspet bilim metotlarını takip etmesi ve bunları geliştirerek süreklilik sağlaması karşısında Osmanlı'nın hâlâ skolastik düşünce çerçevesinden çıkamamış olması iki medeniyet arasında uçurumlar yaratmıştı. Batı'nın teknik üstünlüğe ulaşması yüzyıllardır geliştirdiği kültür üstünlüğünün bir neticesidir. Fakat Osmanlı Devleti askeri yenilgileri bir an önce bertaraf etme düşüncesiyle Batı'nın kat ettiği yollardan geçmeden direkt vardıkları sonuca ulaşmak zorunda kaldı. İlk temaslar böylelikle askeri teknik alanında kurulmuş oldu. Zamanla diğer alanlarda da temaslar artarak devam ettikçe artık Batı medeniyeti üstünlüğü resmen kabul edilmiş ve bu medeniyete dahil olma isteği giderek açık şekilde kendini belli etmeye başlamıştı. Tanzimat Fermanında yer alan insan haklarına yönelik maddeler, devlette de böyle bir isteğin oluştuğunu ve somutlaştırmaya çalışıldığının göstergesidir.⁷⁸

III. Selim döneminde (1789-1807) kurulan *Mühendishane* ve II. Mahmud döneminde (1808-1839) kurulan *Tıbbiye* ve *Harbiye* Batı tarzı eğitim veren yüksekokullar olarak kabul edilse de bundan başka, dönemin tek gazetesi olan *Takvîm-i Vekâyî* resmi bildiriler ve memur atamalarını yayımlayan resmi gazete olarak kaldığından Batı'yı halka tanıtmak için yetersiz kalmıştı. Batı medeniyetini beğenmeyen çoğunluğa karşı ellerinde güçlü bir aracı olmayan Batı eğitimi almış kesimin, bu durumu değiştirme şansı daha sonra çıkartılan özel gazeteler ile yakalanacaktı.⁷⁹

Tanzimat yanlısı Sultan Abdülmecid ve onu destekleyen etrafındaki küçük bir zümre, Batı düşününü yeni nesille yerleştirebilmek için Batılı eğitim sistemini uygulamayı tek çare olarak görmüşler ve ilköğretimden başlayarak bu sistemi yürütmeye çalışmışlardı. Yükseköğretimde ise Orta çağdan kalan medrese sistemi yerine modern tarzda üniversiteler kurulmuştu. Rüştîyelere öğretmen yetiştirmek üzere 1847'de İstanbul'da *Dârülmuallimîn* ve sonraki sene de *Dârülmaârif* adıyla yeni usul eğitim veren meslek mektepleri açılmıştı. Memur yetiştirmek amacıyla da 1858 yılında Mekteb-i Mülkiyye açılmıştı.⁸⁰

Batılılaşma hareketi kapsamında Avrupa'ya resmi veya eğitim için gönderilen öğrenciler Avrupa dillerini öğrenmiş, zeki, öngörülü ve şuurlu şekilde memlekete dönmüşlerdi. Milli hayatın devam edebilmesi için memlekette içtimai bir değişim, yani

⁷⁸ Öneroy, *a.g.e.*, s.1-2.

⁷⁹ Öneroy, *a.g.e.*, s.6.

⁸⁰ Öneroy, *a.g.e.*, s.7.

ıslahatlar yapılmasının zorunlu olduğu kanaatindeydiler. Ancak bir tarafta Avrupa’da öğrenim görmüş yeni terbiye ve zihniyette yetişmiş gençler bir taraftan da doğu kültürünün geleneksel eğitimini almış kesim arasındaki uçurumu kapatmak zorlu olacaktı. Zaten Tanzimat’ın da eksiği bu noktada başlıyordu. İki tarafı karşı karşıya getirmemek için ıslahatların tedrici yapılması da milli ve siyasi hayatı tehlikeye atabilecek riskteydi. Bu sebeple yapılması gerekli görülen ıslahatları hayata geçirmeye başladılar.⁸¹

Batı ile ilişkiler Fransa ile daha yoğun seyrettiğinden burada öğrenim gören öğrencilerin fikir ve düşünceleri Fransız aydınlarının ışığında şekilleniyordu. Öyle ki XIX. yüzyıl başlarında müzik ve gazete ile Batı uygarlığının edebi örnekleri görülmeye başlanmıştı. Devletin temeli sayılan müesseseleri sarsacak nitelikte olan Fransa menşeli yeni fikir ve kavramlar Türk öğrenci ve aydınlar tarafından makul bulunuyor ve bunları memleketlerinde yaymak amacı taşıyorlardı. Vatan, millet, hürriyet ve eşitlik gibi kavramlar, Avrupa’ya giden gençler ve Osmanlı’da açılan Batılı tarzdaki yeni eğitim kurumları vesilesiyle Türk aydınlar arasında hızla yayılan kıymet görüyordu. Tanzimatçılar ise bu kavramlara karşı Osmanlı milleti fikrini benimsiyor ve yaymaya çalışıyordu.⁸²

XIX. yüzyıl Avrupası’nda gelişen ve milliyetçi hareketlerin oluşmasına sebebiyet veren, “millet” fikrine Osmanlı aydınları kayıtsız kalamazdı çünkü Osmanlı Devleti içinde yaşayan farklı etnik ve dini grupların birbirlerine sıkı bağlarla bağlanmasını devletlerinin bekası için zorunlu göremeye başlamışlardı. Temelinde, Osmanlı tebaasının tek çatı altında toplanması ile birlik oluşturmaya fikri yatan Osmanlılık olarak adlandırılan akım Tanzimat Fermanının da vadettiği, bütün tebaaya eşit haklar verilmesini savunuyor, bütün idari ve hukuki ıslahatların altında bu da akımın izleri bulunuyordu. Ancak milliyetçilik hareketleri ve bunu destekleyenlerin gücü giderek artıyordu. Artık Osmanlı Devleti içinde de milliyetçilik fikrine kayıtsız kalamayanların sayısı artmaya başlamıştı. Bir kesim Türk aydınları Avrupa’daki bu yeni yükselişe ayak uydurmak için Türk milli kimliğinin yeniden canlanması ve Türk kelimesine gerekli itibarı tekrar kazandırmak gerekiyordu.⁸³

⁸¹ İ.Hikmet Ertaylan, *Türk Edebiyat Tarihi I-IV*, TTK Yay., Ankara 2011, s.51-52.

⁸² Öksüz, *a.g.e.*, s.13.; Önerioy, *a.g.e.*, s.2.

⁸³ David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, çev: Zeki Doğan, Fener Yay., İstanbul 1998, s.15.; Öksüz, *a.g.e.*, s.13-14.

2.3. Türk Kimliğinin Dirilişı

XIX. yüzyıl Avrupası'nda gelişen ve milliyetçi hareketlerin oluşmasına sebebiyet veren, “millet” fikrine Osmanlı aydınları kayıtsız kalamazdı çünkü Osmanlı Devleti içinde yaşayan farklı etnik ve dini grupların birbirlerine sıkı bağlarla bağlanmasını devletlerinin bekası için zorunlu göremeye başlamışlardı. Temelinde, Osmanlı tebaasının tek çatı altında toplanması ile birlik oluşturması fikri yatan Osmanlıcılık olarak adlandırılan akım Tanzimat ve Islahat Fermanlarının da vadettiği, bütün tebaaya eşit haklar verilmesini savunuyor, bütün idari ve hukuki ıslahatların altında bu da akımın izleri bulunuyordu. Ancak bu durumun aksine milliyetçilik hareketleri ve bunu destekleyen azınlıkların gücü giderek artıyordu. Azınlıkların bu duruşu ve ayrıca Almanya ile İtalya örneklerindeki milliyetçi hareketlerin başarılı oluşu Türk milliyetçiliğinin dirilmesine vesile olmuştu. Türk aydınları Avrupa'daki bu yeni yükselişe ayak uydurmak için Türk milli kimliğinin yeniden canlanması ve Türk kelimesine gerekli itibarı tekrar kazandırmanın gerekli olduğu fikrinde birleşmeye başlamışlardı.⁸⁴

Avrupalı Türkologlar, Orta Asya uygarlıklarının tarih içindeki rollerini keşfetmeye başladıkları sıralarda Türklerin medeniyete katkılarını da ortaya çıkarmışlardır. İngiliz doğu bilimci ve dil bilimci olan Arthur Lumley Davids'in 1832'de yayınlanan *Grammar of the Turkish Language* isimli eseri Osmanlı Türkçesine Türkçenin etkisini sistemli şekilde incelemiş ve bu alanda bilinen ilk çalışma bu olmuştur. Fransız doğu bilimci ve Türkolog olan Joseph de Guignes ise Osmanlı'dan önce de Türklerin büyük başarılarla dolu bir geçmişlerinin olduğunu, Hunlar ve Türklerin kökenlerini araştırdığı 1748'de yayınlanan *Mémoire historique sur l'origine des Huns et des Turcs* adlı eserinde göstermiştir. Mustafa Celaeddin Paşa da Türklerin kökenlerini incelemiş ve 1869'da *Le Turcs, Anciens et Modernes* isimli eserinde Türklerin ırksal nitelikleri üzerinde durmuştur. Macar Türkolog Arminius Vambery (1832-1913) Orta Asya ve Anadolu'da geçirdiği uzun zamanlar neticesinde Türklerin dil, kültür ve uygarlıkları hakkında çeşitli eserler ortaya koyma fırsatı bulmuştur. Türk halkını anlatan eseri *Skizzen aus Mittelasien* (1867) bunlardan sadece biridir. Yahudi asıllı Fransız doğu bilimci olan Leon Cahun, *La Bannière Bleue* (1877) ve diğer eserleriyle de Türk aydınların farkındalığını arttırıp etkilemeyi başarmıştır.⁸⁵

⁸⁴Kushner, a.g.e., s.15.; Öksüz, a.g.e., s.13-14.; Shaw, a.g.e., s.314-315.

⁸⁵ Shaw, a.g.e., s.315.

Doğu bilimcilerin çalışmalarını takip eden Türk aydın kesim milli kimliklerinin dirilişine daha şuurlu yaklaşabilmiş ve Türk kimliğinin yüceltilmesi fikrini daha coşkulu hissetmişlerdi. Bu gelişmelerle birlikte pek çok aydın, kendi dil, tarih ve kültürünü araştırmaya meyletmış ve bunu şerefli bir vazife olarak görmüştü. Türkler “Türkiye” ve “Türk” kelimelerini daha kullanmazken Avrupalılar bu kelimeleri yaygın şekilde kullanıyorlardı. Batı ile temasları bulunan Türk aydın ve devlet adamları da bu temaslardan sonra bu kelimeleri kullanmaya özen göstermişlerdi. Tanzimat döneminde yapılan ıslahatlar arasında Türkçenin sağladığı en önemli husus ise milli kimliğin diriltilmesi için oluşturduğu değeri.⁸⁶

Tanzimat Dönemi aydınları milliyetçilik karşısında Osmanlı kimliğini koruma gibi bir amaçla faaliyet gösteriliyorlardı. Devlet içinde yaşayan pek çok etnik grubun bir arada refah içinde yaşaması lazımdı. Bu dönem edebiyatçılarından Şinasi kaleme aldığı yazılarında, Türk kelimesini “millet-i hâkime” ve “millet-i Osmanîye” olarak ifade etmiş ve onun izinden gidenler de bu ifadeleri kullanarak daha sonra Türkçülüğe dönüşecek bir uyanışı vesile olmuşlardır.⁸⁷

Vatan, hürriyet, millet konuları üzerine eserler meydana getiren Namık Kemal Hürriyet gazetesinde kaleme aldığı “Türkistan’ın Esbâb-ı Tedennisi” (1868) başlıklı makalesinde *Türkistan* kelimesini Türk hakimiyeti içindeki Osmanlı memleketi olarak kullanması dönem itibariyle dikkate değer bir ayrıntıdır. Eserlerinde sıkça kullandığı Türkistan kelimesi onun, milliyetçi görüşünün bir yansıması olduğu sonraki görüşleriyle doğrulanabilir.⁸⁸

Tanzimat döneminde Türk milleti ve kültürü için faaliyetlerde bulunan Ahmet Vefik Paşa’nın milliyetçilikle ilgili ilk çalışması *Şecere-i Türk* adlı eserin Osmanlı Türkçesine çevirisidir. Bu çalışma ile Türklerin Osmanlıdan da önce var olduğunu anlatıp, Türklerin daha eski ve asil bir tarihinin olduğunu göstermiştir. Ayrıca Türk diline katkı sağlayan pek çok eseri arasında *Lehçe-i Osmanî*’nin ayrı bir yeri vardır. Ahmet Vefik Paşa, Anadolu Türkçesi ile hazırlanan ilk sözlük özelliğini taşıyan bu çalışması ile milliyetçi bir duruş sergilemiştir. Bu sözlükte yer alan “Türk” kelimesinin karşılığını ise şu şekilde vermiştir;

⁸⁶ Şahabettin Süleyman, *Târîh-i Edebiyyat-ı Osmâniye*, Sancakyan Matbaası, İstanbul 1920, s. 275.; Öksüz, a.g.e., s.14.

⁸⁷ Sakin Öner, *Tanzimat Döneminde Dil ve Edebiyatta Milliyetçilik*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2003, s.112.

⁸⁸ Öner, a.g.t., s.113-114.

“Mazmum-ı asl olan kâdim üç sülâlenin biri olup Şark Türkleri; Uygur, Haliç, Karlıh gibi dört beş ulustan yani milletten ve Garp Türkleri; Oğuz, Kıpçak, Peçenek, Ağaçeri, Kuman, Kaysak, Kırgız, Kangulu gibi on kadar ulustan ibarettir. Tarih-i hicretten beş bin sene mukaddem Türkler, Hint ve Turan ve İran ve Babil semtlerine müstevli olarak bir şubesi elân Hind-i cenubîde münteşir Dıravide ve bir şubesi kadîm Turanî ve Keldanî tavâifi ve tarih-i hicretten bin üç yüz sene mukaddem İran ve Babil ve Asur ve Şam diyarlarına Oğuzlar dahi yirmi sekiz sene iktihâm etmiştir. Tarihlerde Oğuz han zamanı dedikleri budur. Yunan onlara İsküt ve İskülüt ve ehl-i Farsî ise Sak tesmiye ederler...”⁸⁹

Ahmet Vefik’in tercüme eserlerindeki karakterleri Türkleştirerek yaptığı adaptasyonlar, yerli ve milli edebiyatın yolunu açması bakımından pek kıymetlidir. Eserlerini neşrederken kullandığı sade ve açık dil ile farkındalık oluşturmaya çalışmış ve Türklüğün eski itibarını kazandırmak için çalışmalarda bulunmuştur. Dil ve tarih çalışmalarındaki Türklük bilinci ona memleketin ilk Türkoloğu sıfatını kazandırmıştır.⁹⁰

Dönemin ateşli ve mücadeleci mizaçlı isimlerinden Ali Suavi de Türk dili ve tarihi için çalışmalar yapmış ve çalışmalarının neticesinde Türkçülük cereyanını başlatanlar arasındaki yerini almıştır. *Hive* (1873) adından çıkardığı risalede esas teşkil eden nokta Osmanlılık yerine Türkçülük şuurunu uyandırmayı amaçlamasıdır.⁹¹

Türk dili ve tarihi üzerine yaptığı çalışmalar ile Ali Suavi milli bir şuur kazanılmasının önüne açanlardır. Türk dilinin dünyanın en eski dillerinden olduğunu söyleyip, “Osmanlıca” tabirinin bu dilin kapsamını daraltıp siyasi bir anlam kazandığını savunur. *Ulûm* gazetesinde “Türk” başlıklı makalesinde Türk diline, milletine ve medeniyetine dair konuları ele almıştır.

“*Türk fil-asi Maverâünnehir’de Çin şimaline doğru sakin olan evlâd-ı yâfestendir. Türk ve Tatar zaten bir familyadan olduğu muhakkaktır. Bunlar ve Slav ve Avar ve Bulgar ve Cud ve Finuva hep İskit de dahildir. Herodot İskitler’in her kavimden daha yeni olduklarını yine kendilerinden naklederse de Latin müverrih Custinyen İskitler kendilerinin Mısırlilerden daha eski olduklarını iddia ediyorlar diye hikayet eyler ve bunu bazı veçhile tashih eder. Türk isminin me’hazı hakkındaki ihtilâf ma’lûm. Kavl-i esah bir hanları isminden me’huz olmak zannolunur. Çin müverrihleri, birinci Türk hanını Tuku nâmıyla*

⁸⁹ Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmânî*, Mahmud Bey Matbaası, 1888. s.294-295.

⁹⁰ Ömer Faruk Akün, “Ahmet Vefik Paşa”, *TDVİA*, C.II, s.150

⁹¹ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İş Bankası Yay., İstanbul 2019, s.95-97.

*yazarlar... Türkler mu'ahharan mevki-i aslîlerinden huruç edip Fars'a ve Anadolu'ya ve Rumeli'ye ve Mısır'a inmişlerdir. Fethettikleri yerlerde nice hanedân-ı hükümet bıraktılar. Gazneviyân ve Selçukîyân ve Osmanîyân o hanedanın meşhurlarındandır...*⁹²

Türk aydınlarının Batı'dan aldıkları yeni fikir ve kavramları artık kendi halkına da öğretip şuurlu bir toplum yaratması gerekiyordu. Teknoloji ve bilimin yakından takip edilip eğitime daha fazla önem verilmesi, Osmanlı Devleti'nin ayakta kalmasını sağlayacaktı. Ancak Tanzimatçıların burada karşılarına bir engel çıkmıştı; halk ile iletişimde kalmak için Osmanlı Devleti'nde kullanılan yazı dilinin konuşma dilinden uzak kalmış olmasıydı.

2.4. Tanzimat Dönemi Yazı Dili

Bu dönemden önce kullanılan yazı dili, birbirine bağlanan zincirleme tamlamalar, seciler, kafiyeyle manalar ve anlamsız deyimlerle anlaşılmaz, içinden çıkılmaz bir halde olduğundan yeni dönemle birlikte yeni düşüncelerin geniş kitlelere yayılıp, genişleyip, ilerlemesi mümkün değildi. Yazı dili bu halde iken Tanzimat'ın düşünce yönünün kurulması olanaksızdı.⁹³

Osmanlı Devleti Tanzimat devrine dek Türk dilini resmi devlet dili haline getirmek veya dilin saflığının korunması için bir çaba dahi göstermedikleri bilinir. Türkçe bilmek sadece yöneticiler için şart koşulmuştu. Halk ile yöneticiler arasındaki iletişimi kuran araçlar olduğu için bütün tebaanın Türkçe öğrenmesi lüzumu uzun süre gerekli görülmemişti. Hristiyanlara ise muhtariyet verildiği için bu unsurlar kendi okullarını açıp kendi dillerinde eğitim verme hakkını elde etmişlerdi. Nihayet Tanzimat döneminde bu tablo değişmeye başlamıştı. Fert-devlet ilişkilerindeki değişim sebebiyle resmi dilin bilinmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Çünkü devletin Tanzimat hareketi sonucu yapmak istediği ıslahatların halka anlatılması ve halkın da bunları anlaması gerekiyordu fakat devletin kullandığı dil halkın rahatlıkla anlayabileceği sadelikte değildi. Osmanlılık siyasetinde kabul edilen, eğitim sistemindeki bütünlük sağlanması da yine dil faktörüne takılıyordu.⁹⁴

Tanzimat döneminde ortaya atılan “Osmanlıca” deyimini, Osmanlılık fikrini benimseyen Tanzimatçıların, Osmanlı ülkesinde konuşulup yazılan Türkçe için kullandılar. Tanzimat'tan sonra hazırlanan dil bilgisi kitaplarına kavâid-i lisan-ı Osmanî ismi verip Türk

⁹² *Ulûm*, S.II, 11 Temmuz 1869, s.1-2.

⁹³ Levend, *a.g.e.*, s.81.

⁹⁴ Kushner, s.119-120.

dilinin ise Türkçe, Arapça ve Farsçadan meydana geldiğini savundular. Bu döneme geldiğinde büsbütün konuşma dilinden kopan Osmanlıca'yı okuyup yazmak için, Türkçeyi değil Arapça ve Farsçayı bilenler dahi güçlük çekirdi.⁹⁵

Önceden olduğu gibi Tanzimat Döneminde de süslü nesir ile sade nesir yan yana kullanılmış ve bunda bir sakınca görülmemişti. Divan nesrinde düşünce, her zaman üsluba feda edilmiş olmakla birlikte Tanzimat Döneminde bu durum düşüncenin daha önem kazanmasıyla sonuçlanmıştır.⁹⁶

Tanzimat Döneminde fikirleri ve çalışmalarıyla Türkçeyi sadeleştirmeye çalışan Şinasi bile Sultanahmet'te açılan bir sergi hakkında ele aldığı "Ma'raz-ı Umumi-yi Osmanî" başlıklı bir yazıda dönemin ağır dilini bir nebze tamlamalardan kurtardığı görülse de Arapça kelime fazlalığı hâlâ göze çarpar fazlalıktadır.

*"...Ma'mûlâtını gelince içinde en alâ şeyler keçeler ile Arabistan ve Irak ve Bursa taraflarının kumaşları olarak Avrupa emtiasının revâcı Memâlik-i Osmâniye ma'mûlâtına âdeta kûşe-yi nisyânda bırakış olduğu halde yine bu kadar eşyâ bulunması doğrusu teşekkür olunacak mevâddandır. Avrupa emtiasının itibârına fabrikalar sayesinde hâsıl olan ucuzluğuyla hâis olduğu hendese ve ressamlık incelikleri başlıca sebeplerdendir... Avrupa'da sanayi bu dereceye gelmiş iken burada sanatı ilerletip de ânınla hâricde menfa'at celb etmek ihtiyâcât-ı belediyyeyi tamâmiyle istîfa etmek pek zor olduğundan Memâlik-i Osmâniyye'nin asıl geçim ve servet kaynağı toprak mahsûlleri olduğuna şüphe yoktur."*⁹⁷

Batı kültürüne yönelmiş olan Osmanlı Devleti, düşünce hayatındaki ilerlemeyi, halk ile teması arttırıp onlara ıslahatları anlatmayı, eğitim birliğini sağlamayı arzu ediyorsa, anlamı söyleyişe terk etmeyen bir dil kullanması zorunluydu. Devlet işlerinin yürütülmesinde eski, karışık ve zor bürokratik dil terk edilip daha yeni, kolay ve anlaşılır bürokratik dil geliştirilmeliydi. Dilde sadeleşmenin önemi kavrayan Tanzimatçılar bu yeni fikrin öncüleri olmuşlar. Artık sanat yapma kaygısı ile verilmek istenilen anlamdan uzaklaşmadan sade bir dil ile fikir ve mevzuların anlatılması hususunda genel bir görüş oluşmaya başlamıştı.⁹⁸

⁹⁵ Levend, *a.g.e.*, s.11-12.

⁹⁶ Levend, *a.g.e.*, s.92.

⁹⁷ Tasvîr-i Efkâr, S.78, 6 Şevval 1279\ 26 Mart 1864.

⁹⁸ Şahabettin Süleyman, *a.g.e.*, s. 275-276.; Öksüz, *a.g.e.*, s.14.

13 Rebiulahir 1256/ 14 Haziran 1840 tarihli Tanzimat Fermanı ve sağlayacağı faydalar hakkında meclis azaları ve memurlara bilgi verildiğine dair belgede, dönemin dilinin ağır ve anlamanın güç olduğu görülmektedir. Bu belgeden alınan bir bölüm şöyledir;

Ma'rûz-u da'îleridir ki

Bî-tevkîfihi te'âlâ der-sa'adetden hâreket-i âcîziden sonra muktezâ-yı me'mûriyeti da'îyânem üzere mevzi'-i meclis olan mahallerden ibtidâ Silivri merhalesine vürûd ile mülhâk kazalardan mesâfede olanları avdet-i acîziyye te'hîr ve kurb ve civâr olanların na'ib ve muhassıl vekîlleri ve meclis azaları oraya celb ile ve zebûr dest-i da'îyânem olan fermân-ı ma'delet unvân-ı hazret-i padişâhî merhâleyi mezkûrenin münâsib mahallinde cümle me'murîn vesâ'ir vücûh ve ahâli ve re'ayâdan cem'-i kesîr mevcûd olduğu hâlde feth ve kıra'ât ve mazmûn-ı merâhim ... ifhâm ve iş'ât olunarak iş bu Tanzîmât-ı Hayriyye'nin icrâ ve tesisinden murâd merhâmet-i i'tibâr-ı cenâb-ı şeyhinşâhî mücerred ...⁹⁹

Dilde sadeleşmenin ciddi şekilde ele alınmaya başladığı, dönemin bürokrasi dilinden de anlaşılmaktadır. 1860 yılında Varna'ya göç edecekler için temin edilen çadırlar hakkındaki aşağıdaki belgenin dili yazıldığı dönem itibariyle oldukça sade kaleme alınmıştır.

Der-sa'âdetden gelüb Varna sancağında müsâfereten mukîm bulunan iki binden ziyâde muhâcirînden başka on beş günden berü doğrıdan Varna'ya on iki gemide dört binden ziyâde nüfûs gelüb Varna kışla ve hastahânesiyle hânelere ikâme itdirilüb bunların ilerü sevkleri vâli-i eyâletle muhâbere olunmakda ise de henüz kararlaştırılamamıştır. Bayram nâmâzını kılarak on gemi kadar daha muhâcir doğruca Varna'ya gelmek üzere olduğu haber verilmektedir. Bunların Varna'da muvakkaten ikâmetleriçün ma'a edevât beş yüz kadar çadırın lüzûmu olduğundan me'mûr-ı mahsûsa teslîmen evvel vapurla sür'at-ı isrâsı husûsunun lâzım gelmekde emr ü tenbîhâta müsâ'ade buyurulması istirhâmına cür'et kılındı.¹⁰⁰

2.5. Dilde Sadeleşme Nedenleri ve Girişimleri

Tanzimat Döneminde yazı dilini konuşma diline yakınlaştırmak istenmesi pek çok sebebe dayanır. Bu dönemde gelişen bürokrasi, devlet içi yazışmalarda yeni bir boyuta

⁹⁹ BOA, A.MKT., 1-19.

¹⁰⁰ BOA, İ.DH., 458-30413.

girmişti daha hızlı haberleşmeyle birlikte yazı dilinin daha sade ve anlaşılır olmasını gerektirmişti. Aynı zamanda yeni eğitim sisteminin ölçünlü devam ettirilmek istenmesi ve devlet idaresinin yeni alanlara yayılma planları Türkçenin daha kolay anlaşılır ve öğrenilir bir dil haline getirilmesini zorunlu kılmıştı.¹⁰¹

Dilde sadeleşme yapılmak istenmesinin diğer sebeplerinden biri de Batılı reform ve fikirleri halka tanıtmak ve anlaşılmasını sağlamak için en etkili iletişim aracı olan dilin etkin kullanılması gerekliliği idi. Bu cereyanı destekleyen aydınlar medeni dünyanın çoktan milliyetçilik çağına girdiğini ve dillerinin bağımsızlığını kaybetmiş milletlerin, şuurlu şekilde dil bağımsızlıkları için mücadele verdiklerini, Osmanlı Devleti'nin de böyle yapması gerektiğini savunmuşlardır.¹⁰²

Avrupalı yeni düşünceler, yeni buluşlar, yeni araçlar, yeni gündelik hayat gibi unsurların yanı sıra tercümeler vasıtasıyla yeni kelime ve tamlamaların dile girmesi ile Türkçe zenginleşmiştir. Dile giren her kelime yeni olmasa da tamlamalar ve çağdaş düşüncenin getirmiş olduğu yeni anlam boyutu ile yeni kelime niteliğinde kullanılmıştır. Hukuk, tıp, sosyal bilimler gibi gelişme gösteren neredeyse her alanda yeni kelimeler dile girmiştir. Bu kelimelere örnek olarak “ümid-i istiklal”, “efkâr-ı umumiyye” verilebilir. Önceden de kullanılsa da bu kelimeler yeni tamlama ile farklı bir düşüncüyü karıştırmaya başlamıştı. “Hamiyyet-i vatan-perverâne”, “hürriyet-i vicdan” tamlamalarındaki kelimeler önceden de kullanılıyordu fakat Tanzimat ile karşıladıkları anlam değişmişti. Bunlardan ayrı, kelimelerin de yeni olduğu tamlamalar vardır. “Heyet-i içtimaiyye” örneğinde olduğu gibi “içtimai” kelimesi bu dönemde “sosyal” anlamında kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰³

1862’de yayınlanmaya başlayan Mecmua-i Fünûn dergisinde ele alınan konular itibarıyla yeni birçok kelimenin Türkçeye girmesine vesile olan en önemli araç olarak sayılabilir. Tabii ve sosyal bilimler hakkında araştırmaların yer aldığı bu derginin dili olabildiğince sade olmasının yanı sıra halka yeni kelimeler öğretmesi bakımında da oldukça hizmette bulunmuştur. İlk defa bu dönemde “iktisat” kelimesinin karşılığı olarak “ilm-i servet” ve “sigorta” kelimesinin karşılığı olarak da “usûl-i teminiyye” ifadesi kullanılmıştır.¹⁰⁴

¹⁰¹ Öksüz, *a.g.e.*, s.14.

¹⁰² Öksüz, *a.g.e.*, s.14.

¹⁰³ Levend, *a.g.e.*, s.87-88.

¹⁰⁴ Levend, *a.g.e.*, s.106.

Tanzimatçıların böylece dile getirdikleri yeni kelimeler, dönemin düşünce yapısını ve karakterini belirlemede çözümleyici olmuştur.

Dilde sadeleşme için ilk girişimde bulunan Tanzimat döneminin bir numaralı ismi olan Mustafa Reşid Paşa'dır. Maarifin halk arasında yayılabilmesi için onların anlayabileceği kolaylıkta ilim ve kültür kitaplarının hazırlanmasını gerekli görmüştür. Bu sebeple Reşid Paşa'nın emriyle Ahmet Cevdet Paşa, "Encümen-i Daniş" hakkında Meclis-i Maarif-i Umumiye adına kaleme alınmış tutanakta eserlerdeki Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerin fazla olduğuna Türkçenin metruk kaldığından, bir sayfada bir iki kelime Türkçe kelime anca bulunduğunu, fûnûn u sanâyi'e dair olan kitapların sade Türkçe ile tercüme edilmesi gerektiğinden bahseder. Yine bu konuda Reşid Paşa'nın emriyle Cevdet Paşa resmî gazete olan Takvim-i Vekayi'de yayınlanması için yazmış olduğu bir bildiride, halk için yararlı olabilecek kitapların yazılması veya tercüme edilmesi için bir cemiyetin kurulmasının lazım geldiğinden bahsetmiştir.¹⁰⁵

Reşid Paşa, Osmanlı modernizasyonunun öncü rolündeyken kendi yazılarında eski alışkanlıklarından kurtulamamış olsa da her zaman düşüncüyü ön planda tutan, anlamı deyişe feda etmeden kalem oynatmıştır. Öğrencisi Cevdet Paşa da onun yolunu izlemiştir. Encümen-i Dâniş'in, 1774-1824 yılları arasında yaşanan olayları kaydetmesiyle bir Osmanlı tarihi yazmasını istediği Cevdet Paşa, tarihçilerin sadece olayların doğru ve yanlış olduğunu bildirmekten ziyade tarihçinin vazifesinin olayı araştırdıktan sonra herkesin anlayabileceği sade ve açık ifadeyle anlatmaktır.¹⁰⁶ O dönem için sade ve açık olarak görülen bu kaynaktaki anlatım, bizim bugün açıp okumaya çalıştığımızda defalarca sözlüğe başvurmamıza neden olduysa bu sadeleşme cereyanı başlamadan önceki yazı dili durumunu, ilk bölümde de anlatıldığı üzere aşağı yukarı tahmin edebiliriz.

Dilde sadeleşme olması gerektiğini bir başka eserinde yine vurgulayan Cevdet Paşa, bu sefer *Kıyas-ı Enbiyâ Tevârîh-i Hulefâ'* da Arap aruzunun başka Acem aruzunun başka olduğunu ve Türk şiirine hiçbirinin uymayacağını söylemiştir. Ayrıca Osmanlı şairleri Acem tarzında şiir yazdıkları gibi nesirlerinde dahi bu yolu takip ettikleri için havasa mahsus bir dilin ortaya çıktığını, artık tahririmizle takririmize uymaz olduğundan yakını ve uzun zaman

¹⁰⁵ Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Bedir Yay., İstanbul 1995, s.63.; Levend, *a.g.e.*, s.81.;

¹⁰⁶ Levend, *a.g.e.*, s.82.; Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, Haz: Mehmet İpşirli, C.I, TTK Yay., Ankara 2018, s.15.

böyle gittikten sonra nihayet Sultan Abdülmecid döneminde Sultan Osman'ın dönemindeki gibi Osmanlı diline önem verilerek daha güzel bir dille yazılır oldu der.¹⁰⁷

Tanzimat Döneminde terim sorunu yaşanan alanların başında tıp vardı. Tıp öğreniminin dil engeline takılmamasını arzulayan dönemin ünlü hekimlerinden Şânizade eserlerinde yalın dil kullanıp Türkçe terimler de kullanmıştır. Hekimbaşı Behçet Mustafa Efendi ve Hayrullah Efendi de yine aynı şekilde yalın bir dil kullanmayı tercih etmişlerdir fakat kullanılan Türkçe terimler gelişigüzel olunca bir önlem alınması gerekli görülmüştür. 1866 *Cemiyet-i Tıbbiyye-i Osmaniye* kuruldu ve tıp öğreniminin Türkçe yapılması için ilk girişim gerçekleşmiş oldu. Türkçe tıp öğrenimi sağlamak için öncelikle bir kaynak eser hazırlanması gerekiyordu. Bu amaca ulaşmak bu döneme uygun bir bilim dili oluşturmak ile mümkün olabilecekti. Böylelikle pek çok eser ortaya çıkartılmıştır. İçlerindeki en önemli eser *Lûgat-ı Tıbbiyye*'dir. Bu sözlüğün yayınlanmasından sonra çıkacak neredeyse bütün tıp eserleri buradaki terimlerin esas alınmasıyla oluşturulmuştur.¹⁰⁸

XIX. yüzyılda eğitim ve bilimin yaygınlaşması adına arka arkaya açılan pek çok kurum ve yayın organı olmuştur. Beşiktaş Cem'iyyet-i İlmiyyesi, Encümen-i Dâniş, Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniye, Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye gibi kurumların yayında Vekayi Tıbbiyye, Sıhhatnûma, Mecmua-i Fünun gibi yayın organları bilim dilinin oluşması için ciddi çabalar sarf etmişlerdir. Fakat bir grup aydın bilim ve tıp alanlarındaki eğitimlerin Arapça olarak devam etmesi taraftarlığını sürdükleri için Türkçe'nin sadeleşmesi girişimlerinin de önüne geçmek bir tarafa bilim dilini daha da ağırlaştırmışlardır.¹⁰⁹

Tanzimat Döneminde özel gazetelerin artmasıyla Batıdan ulaşan haberler de yayınlanıyordu. Bu haberlerdeki terim ve kelimeler bazen olduğu gibi alınıyor bazen de Türkçe ya da Arapça kelime türeterek çeviri yapmaya çalışılıyordu. Konstitüsyon, liberal, radikal, nutuk, müttefik, ihtilal, cumhuriyet, vatan, meşrutiyet, imtiyaz gibi kelimeler o zamanlardan günümüze kadar gelenler arasındadır.¹¹⁰ Ayrıca günlük hayatımızda hâlâ

¹⁰⁷ Levend, *a.g.e.*, s.82.

¹⁰⁸ Levend, *a.g.e.*, s.103-104.

¹⁰⁹ Levend, *a.g.e.*, s.105-106.; Enver Ziya Karal, "Tanzimat'tan Sonra Türk Dili Sorunu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.II, s.320.

¹¹⁰ Karal, "Tanzimat'tan Sonra Türk Dili Sorunu", s.322.

kullanageldiğimiz komik, kongre, ekonomi, sigorta, vagon, vanilya, kabine, mızıka gibi pek çok kelime Tanzimat döneminde yaygınlaşan gazeteler ile Türkçede yer etmiştir.¹¹¹

Tanzimat Döneminde Batı'ya yönelerek hem teknolojik hem düşünsel alanda yeniliklere ayak uydurarak devleti muhtemel sondan kurtarmak isteyen Osmanlı aydınları ve devlet adamları, bu isteklerini gerçekleştirmek için halk ile hareket etmeleri gerektiğinin farkındaydı. Avrupa tahsilli genç aydınlar bu işi yürütebilmek için birtakım girişimlerde bulunmuşlardı. Devlet adamlarından Reşid Paşa'nın modernleşmede öncü rolü olduğu gibi sivil alanda da Şinasi edebiyatı modernleştirmede öncü roldeydi.

¹¹¹ Konur Ertop, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Dil Sadeleşmesi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.II, İletişim Yay., İstanbul 1985, s.335.

3. DİLDE SADELEŞME ÇALIŞMALARI

Tanzimat Dönemi'nde yapılan dil çalışmaları; milli kültürümüzde, dilimizde, tarih ve edebiyatımızda en önemli adımların atılmasına vesile olan bir dil cereyanını başlatması bakımında değerlidir. Bu bölümde dil çalışmalarına katkı sağlayan iki çevre ayrı ayrı ele alınacaktır. Bu iki çevreyi; devlet kontrolündeki Tanzimatçı ekip ve Avrupa terbiyesi ile eğitim almış yeni nesil ekip olarak ayırabiliriz. Bu çevrelerin dilde sadeleşme yapma amaçları aynı olsa da çalışmaları, birbirinden farklı sonuçlar doğmasına neden olmuştur.

3.1. Devletin Yürüttüğü Çalışmalar

3.1.1. Tercüme Odası

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti, dış ilişkileri yürütmek için gerekli gördüğü bir kurum olarak Tercüme Odası'nı kurmuş ve buradaki faaliyetlerin bir sonucu olarak da dilde sadeleşme çalışmalarına hesapta olmadan katkı sağlanmıştı. Bu dönemden önce Osmanlı Devleti, Batı ile ilişkilerini *Divan-ı Hümayun Tercümanları* adı verilen ve genellikle Fenerli Rumlardan oluşan bir grup vasıtasıyla yürütüyordu. 1821'de Mora'da çıkan Yunan isyanından sonra Rum tercümanların devlet yazışmalarını isyancılara sızdırmalarıyla oluşan güvensiz ortam nedeniyle artık bu görevi Müslümanların yapması uygun görülmüştü. Bunun üzerine ilk akla gelen isimlerden olan Mühendishane-i Hümayun hocası olan Avrupa'da fen bilimleri ve kuram dersleri aldığı bilinen Bulgarzâde Yahyâ Nâci Efendi ve oğlu Ruhiddin Mehmet Efendi Bâbüâlî'ye tercüme işlerini geçici olarak yürütmeleri için getirildi. Fakat Yahyâ Nâci Efendi'nin "diplomatik Fransızca"sının yetersiz olması nedeniyle işleri layıkıyla yürütemeyince yanına yardımcı olarak yine Rumlar içinden en güvenilirini seçilmek suretiyle Stavraki Aristarchi alındı ama bir süre sonra onun da isyancılarla iş birliği yaptığı gerekçesiyle görevinden alındı. Bu olaydan sonra da bir daha tercümanlık görevine hiç Rum atanmadı.¹¹²

II. Mahmud'un tercümanlık konusuna fazla önem vermesi üzerine 23 Nisan 1821 senesinde hem tercüman yetiştirmek hem de Bâbüâlî memurlarının yabancı dil öğrenmesi

¹¹² Şanizade Mehmet Ataulah Efendi, *Tarih-i Şanizade*, Ceride-i Havadis Matbaası, C.IV, İstanbul 1874, s.34.; Cahit Bilim, "Tercüme Odası", *AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.I, Ankara 1990, s.30,34-35; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yay., Ankara 2007, s.87-88.; Sezai Balcı, "Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası", Doktora Tezi, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s.82.

için Tercüme Odası kurulunca görev başına bu kez kalıcı olarak Yahyâ Nâci Efendi getirildi. Nâci Efendinin vefatı sonrası dönemin önemli müderrislerinden Hoca İshak Efendi göreve getirildi ve bu dönemde öğrenci sayısında ile iş yükünde artış ve kaliteli iş çıkarma bakımından yükselme görülünce oda daha da önem kazanmış oldu. Hariciye Nezareti'nin kurulmasıyla Tercüme Odası da nezarete dahil olmuştu. Gelişen dış ilişkiler ile dil bilen diplomatlara ve sivil memurlara ihtiyaç tabii olarak artmasıyla 1841 yılında odanın personel sayısı otuza çıkmıştı. Kırım savaşı sırasında harici ile olan temaslar neticesinde odanın işleri artmıştı. Odanın en önemli hizmeti burada verilen derslerle kendini yetiştirmiş, iç ve dış siyasette etkili rol alan, ıslahatlara öncü olan bürokratların yetişmiş olmasıdır. Mehmed Emin Ali Paşa, Keçecizade Fuad Paşa, Sadık Rifat Paşa ve Ahmet Vefik Paşa gibi birçok bürokrat yanında Namık Kemal, Agah Efendi, Ziya Paşa, Sadullah Paşa, Münif Mehmed Paşa gibi aydın simalar da bu odada yetişmiştir.¹¹³

Tercüme Odasında diplomatik işlerin yanında pasaport, gümrük, eğitim, telgrafçılık, mülteci problemleri gibi Fransızca gerektiren konular ile de ilgilenilmekteydi. Bu haliyle ve ayrıca memurlara yabancı dil öğrenimini üstlenmiş olmasıyla dönemin en prestijli büro görünümlü mektebi sayılırdı. Devletin yabancı dil bilen memura olan ihtiyacını da böylelikle karşılayan bu oda yavaş yavaş yeni dünya görüşü ve siyasi idealin de olduğu çağdaş bir çevre yaratmıştı. Dil bilgisinde uzmanlaşma gerektiren tercüme işleri yapıldığı için bu büro dilde sadeleşmeye kasıtlı olmasa da ilk hizmet eden teşekküldür. Osmanlıcadaki gibi birbirine bağlı uzun cümleler, dualar, methiyeler, sanatlı sözler kullanılmaması bunların yerine kısa ve anlaşılır cümleler, düşüncenin ön plana çıktığı yazılar yazılması yeni bir yazı döneminin açılmasına öncülük etmiştir. Aynı zamanda bu büroda çağdaş fikirli gençlerin, sade dil ve nesir kullanması, 1861'den sonra gelişme gösteren Batılı düşünce hayatıyla birlikte dönemin elit tabakasının yetişmesini sağlamış ve bu grup da zamanla reformcu kişilere dönüşmüşlerdi, bu bakımından Tercüme Odasının hizmetleri önemlidir. Hariciye Nezaretine bağlı olarak devletin yıkılışına kadar varlığını sürdürmüştür.¹¹⁴

3.1.2. Encümen-i Dâniş

Osmanlı'da devleti modernleştirme süreci pek çok yenilik yolunu açmıştır. Özellikle eğitim alanında cehaleti ortadan kaldırıp çağdaş eğitim ve öğretimle gelecek kuşakları

¹¹³ Bilim, a.g.m., s.35,37,40-42.; Balcı, a.g.t., s.101.

¹¹⁴Balcı, a.g.t., s.155.; Bilim, a.g.m., s.7.

modern devlet temelini sağlamlaştıracak şekilde eğitmek, Tanzimat Dönemi'nin amaçlarından biriydi. Bilim akademisi özelliğindeki Encümen-i Dâniş ve Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye bu çağdaş eğitime katkısı olan kurumlara birer örnektir. Bu kurumlardan önce benzer teşebbüslere girilse de nitelik bakımından yetersiz oldukları için akademik kategoriye girmezler. Osmanlı aydın devlet adamlarının çok da yabancı olmadıkları bir bilim kurulu tarzında kurulmuştu Encümen-i Dâniş. Mesela 1840'larda Mustafa Reşid Paşa *Belçika Arkeoloji Akademisi*'nde şeref üyeliğine seçilmişti. Paris'te bulunduğu sırada *Paris Akademisi*'nin faaliyetleri hakkındaki olumlu görüşleri ise Osmanlı Devleti'nde de böyle bir akademinin, zamanın ihtiyaçlarına cevap verebileceğini düşündürmüştü Reşid Paşa'ya.¹¹⁵

Sultan Abdülmecid, Ocak 1845'te Babıâli'de okuttuğu Hatt-ı Hümayûn ile eğitim reformlarının hızlandırılmasını emretmişti. Böylece geçici bir eğitim meclisi kurularak burada alınacak kararlar doğrultusunda eğitim reformlarına hız verilmişti. En önemli kararlardan biri de İstanbul'da bir Darülfünun kurulmasıydı. Bundan önce reformcu sadrazam Reşid Paşa'nın da yönlendirmesiyle Encümen-i Dâniş kurulması kararlaştırıldı. Darülfünun açılana kadar geçecek süreyi iyi değerlendirmek adına hızlıca teşkil edilen encümen, Darülfünun'un programını ve okutulacak kitapları hazırlamak gibi birkaç görevi üstlenmişti.¹¹⁶

Encümen'in kurulması hakkında Meclis-i Maârif-i Umumîye'de alınan kararı Meclis-i Vâlâ uygun gördükten sonra padişahın da onay vermesiyle 15 Nisan 1851'de 40 dahili ve sınırsız harici üyeli bir akademi niteliği taşıyan Encümen-i Dâniş kurulmuş oldu. Tanzimatçı aydınlardan seçilen üyelerin hepsi seçkin meslek gruplarındandı. Encümen; ulema, şair, yazar, asker, bürokrat, tercüman, vali, elçi, kaymakam olan üyelerden oluşuyordu. Dahili üyelerden bazıları şu isimlerdir; dönemin sadrazamı Mustafa Reşid Paşa, şair ve tezkire yazarı olan Şeyhülislam Arif Hikmet Efendi, Serasker Mehmed Rüştü Paşa, Meclis-i Vâlâ Başkanı Mehmed Sadık Rifat Paşa, Hariciye Nazırı Mehmed Emin Ali Paşa ve otuz beş tane diğer üye. Harici üyelerden en dikkat çeken üç isim ise Avusturya'nın bir ara İstanbul Elçiliğinde memur olarak da çalışan Doğu bilimci Joseph von Hammer- Purgstall, Fransızca-Türkçe sözlükleriyle tanınan Fransız Doğu bilimci Thomas Xavier de Bianchi, bir süre

¹¹⁵Bilim, "İlk Türk Bilim Akademisi; Encümen-i Daniş", s.81.; Akyıldız, *İlk Türk Akademisi Encümen-i Daniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri (1851-1862)*, s.11.

¹¹⁶ Akyıldız, *İlk Türk Akademisi Encümen-i Daniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri (1851-1862)*, s.11,14.; Cahit Bilim, "İlk Türk Bilim Akademisi; Encümen-i Daniş", *HÜ Edebiyat fakültesi Dergisi*, C.III, S.II, Ankara 1985, s.85.

sadrazam ve Hariciye Nezareti tercümanlığında da görev alan İngiliz dil bilimci ve sözlükçü Sir James William Redhouse'tır.¹¹⁷

Bu akademi aslında Tanzimat dönemi boyunca görülen ikiliğe karşı maarif alanında bir bütünleşme sağlayabilmeyi umuyordu. Cevdet Efendi (Paşa) programı hazırlamak üzere görevlendirilmiş olup kendisi buranın; fikir tartışmalarını geliştirmek, bilimsel araştırmalara teşvik etmek, cahilliği ortadan kaldırmak amaçlarıyla kurulan bir akademi olduğunu belirtir.¹¹⁸ 1 Haziran 1851'de akademinin nizamnamesi Cevdet Efendi (Paşa) tarafından hazırlanmış ve Takvîm-i Vekâyi'de yayınlanmıştı.¹¹⁹ Akademi için Ataullah Efendizâde Mehmed Şerif Efendi birinci başkan olarak seçilirken ikinci başkan olarak da Meclis-i Maârif-i Umumîye azası Hayrullah Efendi görevlendirilmişti.¹²⁰

18 Temmuz 1851, akademinin açılışı ve çalışmaya başlandığı gün olarak kaydedilmiştir. Reşid Paşa açılış nutkunda, padişahın üzerinde durduğu ulûm ve maârif konularının insanlık için önemini belirttikten sonra “Encümen-i Dâniş'in küşâdını emr ü fermân buyurdular” diyerek sözlerine son vermiştir.¹²¹ Cevdet Efendi (Paşa)'nin önemli noktalara değinerek açılış için hazırladığı nutku ikinci başkan olan Hayrullah Efendi okumuştur. Nutuk kısaca şöyle idi;

“Âlemde ilm ü ma'rifet gibi bir şeref ve meziyyet olamaz ve insanın metalib-i zâtiyyesinin esbâb-ı tahsîliyyesi sanâyi' ve maâriften başka bir şey ile husûl bulunmaz ve her neye dair olursa olsun ve her nerede bulunur ise bulunsun hüner ve ma'rifetin kadr ü kıymeti inkâr olunamaz... her lisana şeref veren, şâmil olduğu fûnûn ü maârifdir ve fûnûn u maârifî hâvî olmayan lisan her ne kadar zaten mükemmel ve muntazam olsa bile âsâr-ı i'mârdan hali olan arâzî-i hâliyye gibi add olunur... Ve'l-hâsıl, insânın gerek havâyic-i cismâniyyesi ve gerek metâlib-i rûhaniyyesi hasebiyle, tahsil-i ilm ü ma'rifete muhtâc idüğü vâreste-i külfet-i ihticâcdır...”¹²²

¹¹⁷ Takvim-i Vekayi, nr. 449, 1 Şaban 1267, s.4.; Bilim, “İlk Türk Bilim Akademisi; Encümen-i Daniş”, s.90,100.; Ortaylı, a.g.e., s.220.

¹¹⁸ Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir, s.13.; Eren, a.g.m., s.734.; Bilim, “İlk Türk Bilim Akademisi; Encümen-i Daniş”, s.86.; Kenan Akyüz, Encümen-i Dâniş, AÜ Basımevi, Ankara 1975, s.12.

¹¹⁹ Takvim-i Vekayi, nr.449, 1 Şaban 1267.

¹²⁰ Akyıldız, İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri (1851-1862), s.14.; Bilim, “İlk Türk Bilim Akademisi; Encümen-i Daniş”, s.86.; Fatma Aliye, a.g.e., s.62.

¹²¹ Takvîm-i Vekayi, nr.453, 7 Şevval 1267, s.2.; Ahmed Cevdet Paşa, Tezâkir, s.56-57.

¹²² Takvîm-i Vekayi, nr.453, 7 Şevval 1267, s.3

Geçici meclisin Encümen-i Dâniş'in kuruluşundaki gerekçe ve beklentileri mazbata halinde Meclis-i Maârif-i Umûmiyye'ye sunduğu maddeler temel olarak şu unsurlar üzerinde duruyordu; üniversitede okunması için hazırlanacak telif ve tercüme eserlerin yazılması, halkı eğiterek cahilliğin giderilmesi amaçlı sade bir Türkçe ile yine telif ve tercüme eserler meydana getirmek ve Batı ülkelerindeki bilim akademileriyle temaslar kurarak yeni fikirler edinmekti. Doğu veya Batı dillerinde pek çok kıymetli eser vardı ki sade Türkçe ile Osmanlı halkını aydınlatması beklenen. Böylelikle encümen; Türk dilinin sadeleşmesi ve ilerlemesi, Türk tarihinin önemi, dünyada gelişen fikir ve düşüncelerin takip edilmesi gerektiğini savunan bir nizamnameye ile faaliyetlerini sürdürmüştü.¹²³

Encümenin ilk eseri olarak açılıştta, Fuad ve Cevdet Efendilerin hazırladığı Osmanlıca dilbilgisi kitabı olan *Kava'id-i Osmaniyye* padişaha sunulmuştu. Bu eser ile dil bilgisi kuralları belirlendikten sonra diğer önemli husus bir lügat hazırlamaktı. Dilimizdeki alışılmış Arapça ve Farsçayla birlikte diğer yabancı dillerden gelen kelimeleri sınırlandırıp, az kullanılan garip kelimeleri de tamamen dilimizden atılması planlanıyordu. Bunu gerçekleştirmek için bir komisyon kurulup Osmanlıca lügat hazırlanacaktı fakat gerçekleştirilemedi.¹²⁴ Yine de encümenin en iyi ve başarılı işi olarak bu eser gösterilir. Türkçenin sistematığının oturtulması için ilk girişim olması bakımında da gayet değerlidir.¹²⁵

Genel bir tarih kitabı hazırlanması encümende alınan diğer kararlar arasındaydı. Bu genel tarihin Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Sultan Abdülmecid'e kadarki bölümünün hazırlanması, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Tarihi* adıyla Hayrullah Efendiyle birlikte Şam Mollası Aziz Efendi'nin yazması kararlaştırılmıştı.¹²⁶ 32 cilt yazılması planlansa da sadece 1647 tarihine kadarki kısmı tamamlanabilmiş olan eserin önsözünde encümenin esas aldığı, sade bir dille yazılmış olduğu belirtilir.¹²⁷ Genel tarih yazım projesinin kalan tarihlerini yazmakla Cevdet Paşa görevlendirilmişti. Sade bir Türkçe ile yazılan modern tarih kitabı niteliğindeki *Târih-i Cevdet* ve diğer eserler, dönemin edebiyatçıları tarafından beğenilmediyse de zamanla herkes bu cereyana kapılıp sade dil ile yazmaya başlamıştı. Encümenin üzerinde hassasiyetle durduğu noktanın “sade dil ile eser hazırlamak” olduğu bu

¹²³ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, s.13.; Eren, a.g.m., s.734.; Akyıldız, “Tanzimat”, s.5-6.; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY Yay., İstanbul 2013, s.235.; Fatma Aliye, a.g.e., s.62-70;

¹²⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, s.57, 72.

¹²⁵ Şerif Mardin, “Tanzimat ve Aydınlar”, *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.I, s.48.

¹²⁶ Akyıldız, *İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri (1851-1862)*, s.40.

¹²⁷ Hayrullah Efendi, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Tarihi*, Tabhane-i Amire, İstanbul 1271, s.I.

dönemde üyelerden Sahak Abro'nun eserinden anlaşılıyor. *Avrupa'da Meşhur Ministroların Tercüme-i Hâllerine Dair Risale* adlı eseri Reşid Paşa'nın talebi üzerine yazan Sahak Abro herkesin anlayabileceği bir dil kullanmayıp, Avrupa kökenli pek çok kelimeye yer verdiği için bu eseri tamamen yok saymaktansa sadece belli bir aydın kesime fayda sunması bakımından az miktarda bastırılmasına karar veriliyor. Bu eser ile bir farkındalık da oluşmuştu; Doğu dillerinden korunmaya çalışılan Türkçe, artık Batı dilleri tehlikesine açık hale gelmişti. Dahili ve harici üyelerin sayılı birkaç telif ve tercüme eserleri encümenin faaliyette olduğu sıralarda hazırlanmıştır fakat yine de hedeflenen verimliliğe ulaşamamıştır.¹²⁸

Bu kurumun var olmasından da anlaşılıyor ki Osmanlı, çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşma yolunun halkın eğitiminden geçtiğini kavramış ve bu yolda dilde sadeleşmenin kaçınılmaz olduğunun bilinciyle emin adımlar atmıştır. Fakat uzun ömürlü olamayan bu kurumun en son 1862 salnamesinde varlığına rastlanır. Üyeler arasındaki hatır gönül işlerinin yanında ehliyetsiz kişilere de üyelik verilmesi encümenin uzun soluklu olmasının engellediği gibi üyelerin asıl bürokratik görevlerinden encümene yeterli zamanı ayıramamış olmaları hedefe ulaşamaması karşısında göz ardı edilemez. Encümenin dağılmasındaki sebeplere devletin o günlerdeki siyasi ve maddi sıkıntıları ve asıl proje sahibi Reşid Paşa'nın da vefatını ekleyecek olursak dağılmanın kaçınılmaz hale geldiği daha rahat anlaşılır.¹²⁹

Encümen-i Dâniş, Tanzimat döneminde çağdaşlaşma yolunda atılmış kültürel alandaki en iyi reform adımlarından biridir. Beklenen hedefe ulaşılmasa da encümenin kurulmuş olması fikir bakımından reformcu aydınlara yol göstermede ve uygulama bakımından da dilde sadeleşmeye büyük katkı sağlamıştır. Böylelikle de Türklerin çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmadaki girişimleri fikri ve ilmi olarak desteklenmiş oldu.¹³⁰

3.1.3. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye

Encümen-i Dâniş'in faaliyetlerinin sona erdiği zamana rastlayan kuruluşuyla Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye; bilim, kültür, fen ve eğitim alanında Osmanlı halkının aydınlanması çabası ile Batılı tarzda hizmet veren bir cemiyet idi. Devletin dilde sadeleşme çalışmalarına katkısı anlatılan bu bölümde Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin ele alınmasının sebebi;

¹²⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, s.57, 72.; Akyıldız, *İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri (1851-1862)*, s.29,31.

¹²⁹ Akyüz, *a.g.e.*, s.26.

¹³⁰ Bilim, "İlk Türk Bilim Akademisi; Encümen-i Daniş", s.94.; Akyüz, *a.g.e.*, s.31.

cemiyetin devlet desteği ve aydın devlet adamlarının öncülüğünde devletin politikalarına paralel şekilde gerçekleştirilen bir girişim olarak kabul edildiği içindir.

Dönemin Petersburg Elçisi Halil Bey, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin teşekkülü için 11 Nisan 1861'de imzaladığı arzuhal ile sadarete bildirmişti.¹³¹ Cemiyetin faaliyete geçebilmesi için müsaade istenilen bu arzuhalde toplantıların gerçekleştirilmesi için bir yer tedarik edilmesi ve üyelerin kitap telif veya tercümelerinde ödüllendirilmeleri istenmesi esas hususlardır. Ayrıca cemiyetin din ve politika haricinde ilim ve fen başta olmak üzere tarih, coğrafya, edebiyat üzerine telif ve tercüme eserler verilmesi amaçlandığı bildirilmişti. Ardından 24 Mayıs 1861 tarihinde cemiyetin çalışması için onay verilen irade çıkmıştı.¹³²

Cemiyetin; *Mecmûa-i Fünûn* adında ilk Türkçe tarih, coğrafya, jeoloji, eğitim, ticaret ve endüstriyi konu edinen aylık olarak çıkardığı dergisinin 1862 yılı temmuz ayında çıkan ilk sayısında yayınladığı nizamnamede amacı ve izleyeceği yol açıklanmıştır. Buna göre cemiyet, kitap telif ve tercüme etmekle birlikte üyelerden bilgisi yeterli olanların halka açık dersler vererek ilim ve fennin memlekette yayılmasına gayret edileceği de amaçlanmıştır. Nizamnamede cemiyetin dilinin Türkçe olduğu ve Türkçeyi yeterli ölçüde bilmeyen üyelerin oluşturduğu eserlerin de Türkçeye tercümesi yapılması şart koşulmuştu.¹³³ Ayrıca cemiyette verilen derslere yeterli katılımın olabilmesi için herkesin anlayabileceği dil olarak Türkçe seçilmişti.¹³⁴ Bu dönemde Türkçenin gelişimi ve bilim dili haline gelişinde bu kararın az da olsa bir farkındalık yaratmak adına etkili olduğu söylenebilir.

Tanzimat ile başlayan Osmanlı'daki modernleşme dönemi bu cemiyette de kendini göstermiştir. Üyeler arasında ulemadan kimsenin olmayışı yeni aydın çevrenin toplumda hızla yerini aldığıнын göstergesidir.¹³⁵ Cemiyetin merkezi olan Taşmektep'te modern kütüphaneciliğin de başlangıcı sayılan bir kütüphane, halka açık ve çeşitli dillerde mecmuaların bulunduğu kiraathaneler ve kendi dergileri olan *Mecmûa-i Fünûn*'u ve diğer

¹³¹ BOA, İ.DH: 472-31671/2, (8 Şevval 1277\11 Nisan 1861)

¹³² BOA, İ.DH: 472-31671/3, (14 Zilkade 1277\24 Mayıs 1861)

¹³³ *Mecmûa-i Fünûn*, S.I, İstanbul Muharrem 1279\Haziran 1862, s.10.; Bülent Varlık, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.I, s.113.; Emre Dölen, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bilim", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.I, s.157.

¹³⁴ Emine Gümüşsoy, "Tanzimattan Sonra Halk Eğitimi İçin Kurulan İki Cemiyet: Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: VIII, S:2, 2007, s.177.

¹³⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Kuruluş ve Faaliyetleri", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri 1. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 3-5 Nisan 1987, s.208.

eserlerin basımı için de hizmet veren bir matbaa kurulmuştu.¹³⁶ Batılılaşma yönünde adımlar atan devlet, bu dönemde zaten Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin benimsediği tarzda bir eğitim sistemini memlekete yerleştirmeye çalışıyordu. Bu sebepten olabilir ki cemiyet özel teşebbüs olarak kalmasına rağmen devletin dolaylı desteğini alarak faaliyetlerini gerçekleştirebilmiştir. Yine de cemiyet uzun soluklu var olamamışsa da halka açık verdiği konferanslar, dersler ve Mecmûa-i Fünûn sayesinde halk pozitif bilimler ile tanışmış oldu ve cemiyet amacına ulaştı.¹³⁷

Fizik ve kimya üzerine ilk konferansı Derviş Paşa vermiş ve elektrik üzerine yaptığı deneylerle hayret uyandırmayı başarmıştı. Asıl büyük ilgi uyandıran konferans ise Münif Paşa'nın "Eski Türk Harflerinin Islahı" üzerine yaptığı konferans idi.¹³⁸ Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin başarısındaki ana rolü oynayan Münif Paşa, Şam ve Mısır'da tahsil ve terbiyesini aldıktan sonra Tercüme Odası'nda mütercim olarak çalışmış ve ardından Almanya'ya gittiğinde Berlin Üniversitesi'nde ilim ve fen tahsili de almıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça dışında Fransızca, Almanca, İngilizce ve Rumca dillerine de hâkim olan Münif Paşa çeşitli memuriyetlerde çalışmış ve pek çok kez Maârif Nazırlığının yanında İran elçiliği gibi önemli görevler de yapmıştır.¹³⁹ Ebuzziya Tevfik'in kendi şahitliğiyle anlattıklarından hareketle, "*olağanüstü doğru fikirlere sahip birisi olarak hiçbir zaman düşündüğünün aksini söylemeyen*" kişiliğiyle dönemine ışık tutan isimlerden biri olmayı başarmıştır.¹⁴⁰ Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin kurulmasındaki amacı "vatan evlatlarının eğitilmesi" olarak tarif eden Münif Paşa, Mecmûa-i Fünûn'un Türkçe basılan ilk dergi olmasından da gururla bahseder.¹⁴¹ Münif Paşa'nın o zamanlar yaptığı harflerin değiştirilmesi konulu meşhur konferansı, tarihimizdeki ilk kez bu konunun gündeme gelmesine vesile olmuştur. Konferanstan sonra yazılı olarak da Mecmûa-i Fünûn'da yer alan bu konu Cumhuriyet döneminde yapılan harf inkılabına kadar tartışmalara neden olmuştur.¹⁴²

¹³⁶ İsmail Eren, "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Faaliyet ve Tesirleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.45, İstanbul 1971, s.689-691.

¹³⁷ İhsanoğlu, a.g.b., s.204.; Ülken, a.g.e., s.77.

¹³⁸ Gümüşsoy, a.g.m., s.177-178.; Eren, "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Faaliyet ve Tesirleri", s.691.

¹³⁹ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yayinevi, C.II, İstanbul 1972, s.240.; Recep Duran, "Mehmet Tahir Münif Paşa, Hayatı, Felsefesi", Erdem, C.II, S:6, 1986, s.804.; Orhan Köprülü, "Münif Paşa'nın Hayatı ve Tahran Sefirlikleri Münasebetiyle İran Hakkında Bazı Vesikalar", *İran Şehinşahlığı'nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s.277-279.; Ülken, a.g.e., s.75.

¹⁴⁰ Ebuzziya Tevfik, "Münif Paşa", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, S:251, 1327/1910.

¹⁴¹ *Mecmûa-i Fünûn*, S.I, İstanbul Muharrem 1279/Haziran 1862, s.18-20.

¹⁴² Gümüşsoy, a.g.e., s.178.

Tanzimat Dönemi'nin aydın devlet adamlarından olan Münif Paşa, Türk milletinin çağdaş bir eğitim almasının ve bu eğitimin yaygınlaştırılmasının gerekliliği ile öğrenimi kolaylaştıracak her türlü yeniliği kabul edecek cesaret göstermiştir. Konferansında da bu konu ile alakalı olarak, o zaman kullanılan yazının harekesiz olması sebebiyle birden fazla anlama gelecek şekilde yanlış okumalara sebebiyet vermesi gibi pek çok sorunun üzerinde durur. Arapça ve Farsça kelimeler dışında bu dillerin dil bilgisi kurallarının da kullanılıyor olunmasından başka, büyük harflerin kullanılmamasını, özel isimleri diğer kelimelerden ayırlamamasını çekilen zorluklar arasında saymış ve ayrıca Münif Paşa Avrupalı çocukların, erkeklerin, kadınların, uşak ve amelelerin dahi yazı yazmada bir zorlukla karşılaşmadıkları için daha küçük yaşlarda okuma yazmalarını ilerlettiğine de değinmiştir. Yine eğitim öğretimi aksatan güçlükler arasında kitap basmak için Batı'daki 30-40 kadar harf ile mukayese ederek Osmanlı matbaalarında 500'e yakın harfin kullanılmasının basım işini güçleştirmesinden şikâyet eder. Münif Paşa bu güçlüklerin ortadan kaldırılması için harfleri harekeli yapmak, harfleri ayrı yazmak gibi çözüm önerileri açıklamıştır.¹⁴³

Münif Paşa'nın bu konferansından on dört ay kadar sonra konu ile ilgilenen Azeri Türkü yazar ve tercüman olan Ahundzâde Fethali, İstanbul'a gelerek harf ıslahını konu edinen, Münif Paşa'nın görüşlerine benzer olan tasarısını, dönemin sadrazamı Fuad Paşa'ya sunmuştu. Tasarı ile ilgilenmesi için Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, dolayısıyla Münif Paşa görevlendirilmişti. Ahundzade, tasarısında bulunan yeni harflerin eğitim öğretimdeki zorlukları çözebilecek nitelikte olduğunu, şer'an de bir mâni olmadığını savunmuştur. Cemiyette yapılan iki toplantıdan sonra harflerin ıslah edilmesinin gerekli olduğu kabul edilmişti. Buna göre yazımı kolaylaştırmak için harflerin ayrı yazılması, eski harflerin noktaları kaldırılıp yerine bazı yeni harfler icat edilerek ecnebilerininki gibi yazım sırasında noktalama işaretlerini koymayı şimdilik yeterli görerek bu yönde kararına varılmıştı. Yeni harfler, eski harfler gibi yine basımı külfetli olacağından kabul edilmemiştir. Ancak bu iki aydın ismin fikirleri doğrultusunda, *Cemiyet-i Tedrisiye* adlı 1863'te kurulan mektepte talebeler için harekeli kitaplar basılmış, böylelikle ilk deneme de yapılmıştır.¹⁴⁴ İlk harf

¹⁴³ *Mecmûa-i Fünûn*, S.14, İstanbul Safer 1280\1869.; Aydın Sayılı, "Bilim ve Öğretim Dili Olarak Türkçe", *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, TTK Yay., Ankara 1994, s.418.; Rekin, *Elifbeden Alfabeye*, Dergâh Yay., İstanbul 1991, s.46-47, 98-100.; Feyziye Abdullah Tansel, "Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri (1886-1884)", *Belleten*, C.XVII, Ankara 1953, s.223-225.

¹⁴⁴ *Mecmûa-i Fünûn*, S.14, İstanbul Safer 1280\1863, s.70-77.; Ertem, a.g.e., s.100-101.; Tansel, a.g.m., s.225-226.

ıslahı girişimi yarım kalmışsa da bu fikir üzerinden tartışmaların devam ettiği diğer bölümlerde izah edilecek.

Bu kurumların yanı sıra Osmanlı Devleti'nin çeşitli sahalarda dilde sadeleşme yapılması üzerine verdiği kararlar da vardır. Tanzimat Dönemi'nin önde gelen isimlerinin dilde sadeleşme yapılması gerekliliğini kavradıktan sonra kendi yazılarında da dikkatlice bu amaç üzerinde durdukları görülür. Ayrıca bu dönemde gelişen bürokrasinin ihtiyaçlarına cevap vermek için çeşitli girişimlerde bulunmak lüzumu doğmuştu.

3.1.4. Bürokrasinin Yazı Dili

Tanzimat Dönemi diplomatik ve bürokratik işlemlerin süreç ve usulü bakımından önemli değişiklikler geçirdiği dönem olduğunu daha önce belirtilmişti. Sultan Mahmud zamanında başlayan merkezi otorite kurma çalışmaları, devlet ve halkın ihtiyaçlarına göre şekillenen uzmanlık gerektiren birimler oluşturulmasıyla sonuçlanmıştı. Artık kararların daha sağlıklı alınabilmesi için meclisler ve görevleri sınırlandırılmış nezaretler kurulmuştu. Merkezileşme adımı olarak bu meclisler taşralarda da kurulmuş ve halkın temsilcileri burada seçilmişti. Bu yeni teşkilatlanma yönetimdeki memur sayısının artmasına ve kalabalıklaşan bir yönetim kadrosuna neden olmuştu. Hal böyle iken işlem hacminin büyümesiyle daireler arası yazışmalar artmış ve belge kalabalığı ortaya çıkmıştı.¹⁴⁵

Devletçe yeni bir teşkilatlanmaya gidilirken eski yazı tarzı yetersiz gelmeye başlamıştı. Yeni hayatı halka anlatıştaki zorluklar artmaya başlamıştı, gelenek haline gelmiş olan en küçük anlam ve ifade etrafında gereğinden fazla konuyla ilişkili olmayan kelimelerle birlikte lüzumsuzca cümleler uzatılıyordu. Böylece uzayan cümleler birçok satır oluşturup asıl anlamdan uzaklaşmış oluyordu.¹⁴⁶

Tanzimat Dönemi'nin bu yoğun bürokratik yazışmaları kontrol altında tutmak için birtakım önlemler alınmalıydı. Şekil ve muhteva olarak yenilikler yapılması uygun görüldü. 1846 yılının başlarına kadar belgelere tarih koyulmuyordu, bu da bürokraside önemli

¹⁴⁵ Ali Akyıldız, “Tanzimat Döneminde Belgelerin Şekil, Dil ve Muhteva Yönünden Geçirdiği Bazı Değişiklikler (1839-1859)”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed: Halil İnalcık/Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 7. Baskı, 2018, s.407.; İlber Ortaylı, “Osmanlı Kançılıyasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatiğinin Bazı Yönleri”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed: Halil İnalcık/Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 7. Baskı, 2018, s.389.

¹⁴⁶ Mustafa Nihat Özön, *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Maarif Matbaası, İstanbul 1941, s.9.

sıkıntılarının doğmasına nedendi. Belgelere tarih koyulması yapılan işlemin sağlığı için de fazla önemliydi. Bu sebeple Meclis-i Vâlâ, resmi olsun gayri resmi olsun bütün belgelere tarih koyulması kararını vermişti.¹⁴⁷

Bu dönemde hâlâ kaleme çırak alma geleneği sürse de büyük ölçüde kaleme alınan memur gençler, yeni modern okullardan mezun olanlardan oluşuyordu. Bu yeni memurların yanında işlem hacminin büyümesi ve kadroların artması gibi sebepler, yazışmalarda bir standart oluşması sonucunu doğurmuştu. Bu gelişmeler sonucunda kısa zamanda hızlı ve çok iş çıkarmak zorunda kalınıyordu. Tanzimat'tan önce maliye, ilmiye ve divan kalemleri dışındaki bürokraside kullanılan nesih yazı türünün yerine rik'a geçmişti. Daha kıvrak, hızlı ve el kaldırılmadan yazılabilen bu yazı türüne başlarda alışılmak zor olduysa da yeni ihtiyaçları karşılayabiliyordu. Maliye kayıtlarının tutulduğu siyakat yazısı da bu dönemde rik'alaşmış siyakate dönüşmüştü.¹⁴⁸

Merkezi otoritenin sağlanmış olduğu bir memlekette, kurumlar arası bütün yazışmaların belli bir ölçünle yazılmış olması ve bunları taşradan merkeze kadar her memurun rahatlıkla okuyup, anlayıp işleme koymasını gerektirir. Bu amaçla Meclis-i Vâlâ 9 Ocak 1847'de devlet içi yazışmaların muhtevası ve dili hakkında bir mazbata yayınladı. Artık yazışmalarda gereksiz ve muğlak ifadelerin kullanılmaması, açık ibareler ve Türkçe kelimelerin kullanımına ağırlık verilmesi, satır aralıklarında okumayı kolaylaştıracak boşluklar bırakılması, karışıklıklara mahal vermemek için her yazının ilgili kurumun tarafına yazılması hakkında düzenlemeler yapıldı. Bu durumların aksi gerçekleştiğinde karışıklıklar çıkıyor, bürokrasi aksamış oluyor ve zaman kayıplarıyla mağduriyetler artıyordu.¹⁴⁹

Yeni düzenlemelerde en dikkat çeken husus yazışmalarda Türkçe ve açık ifadelerin kullanımına önem verilmesidir. Bundan sonra belgelerde ve yazışma dilinde sadeleşme olduğu rahatlıkla fark edilir. Artık kısa, anlaşılır ve açık ifadeler yazı dilinde yer etmeye başlamıştı ve ardından tedricen noktalama işaretlerinin de uygulanmaya başladığı görülür. Yine önemli adımlardan biri de tercümelerin zaman aldığı ve işlerin aksadığı gerekçesiyle,

¹⁴⁷Akyıldız, "Tanzimat Döneminde Belgelerin Şekil, Dil ve Muhteva Yönünden Geçirdiği Bazı Değişiklikler (1839-1859)", s.408.

¹⁴⁸ Ali Akyıldız, "Tanzimat Döneminde Belgelerin Şekil, Dil ve Muhteva Yönünden Geçirdiği Bazı Değişiklikler (1839-1859)", s.410-411.; Ortaylı, "Osmanlı Kançılıyasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatikasının Bazı Yönleri", s.390.

¹⁴⁹Akyıldız, "Tanzimat Döneminde Belgelerin Şekil, Dil ve Muhteva Yönünden Geçirdiği Bazı Değişiklikler (1839-1859)", s.411-412.

20 Mart 1853 tarihli bir düzenlemeyle, yabancı memleketteki Osmanlı sefirleri ile Fransızca yerine artık Türkçe yazışmalar gerçekleştirilecek olmasıydı.¹⁵⁰

Araştırmacılar için kolaylık sağlayan ve bu dönem bürokrasisinde yine büyük bir adım sayılabilecek yenilik; çoğalan evrak akışının düzenini sağlayabilmek için kurulan, modern tarzdaki arşiv sayılan *Hazîne-i Evrâk* 'tır. Evrakların bir merkezde güvenli, tasnifli ve düzenli bir şekilde koruma ihtiyacından doğmuştur.¹⁵¹ Konu ve içeriklerine göre dosyalanıp ciltlenerek saklanan evraklar “Girit defteri”, “Yunan defteri” gibi isimler verilip tasnif edilip saklanıyordu.¹⁵²

Modernizasyon döneminde Osmanlı padişahları da dilin sade kullanımına önem vermişlerdi. Daha Batı kaynaklı modernleşmenin yeni düşünölmeye başlandığı XVIII. yüzyılın son çeyreğinde halk ile yönetim arasındaki iletişimin kuvvetlenmesi için sade dil kullanılmasını yararını kavramış olan III. Selim'in, tarihçi olan Edip Efendi'ye “*Açık bir ibare ile tarihçiye yaraşır biçimde, ikiyüzlölük, yaltakçılık göstermeden yazsın...*” diyerek ikazda bulunmuş olmasından anlaşılır. Yine yenilikçi padişahlardan olan II. Mahmud, tarihçi Esat Efendi'ye Takvim-i Vakayi'de yayınlanan padişahın bir gezisi hakkındaki yazı üzerine “*... bu gibi kamuya yayınlanacak şeylerde yazılacak sözlerin, herkesi anlayabileceği yolda olması gerekir...*” şeklinde tenkitte bulunması bu konu hakkında önemli bir noktadır.¹⁵³

Hükümet başındakiler dilin sade ve açık kullanılması ile ilgili yenilikler yapılması için pek çok emir vermiş olsa da herkes yine bildiğini okuyordu. Eğitimde, bilimde ve edebiyatta sade Türkçe kullanmanın önemini kavrayıp bu yolda yürüyen pek çok devlet adamı vardı. Bu yolu Akif ve Pertev Paşalar açmış, Reşid Paşa, Sadık Rifat Paşa, Ali ve Fuat Paşalar da bu yolda emin adımlarla yürümüşlerdi. Hatta bazı devlet adamları yazışma dili kurallarını açıklığa kavuşturabilmek için eserler kaleme almışlardı. Akif Paşa'nın 1843/1844'te basılan *Münşeât*'ı bu konuya güzel bir örnektir. Reşid Paşa göreve başladığında resmi yazıyı düzenleme işini çok önemsemişti. Eski yazı tarzının iradelerdeki yenilikleri doğru anlatacak nitelikte olmayışının bu düzenlemeleri gerekli kıldığı görüşündeydi. Reşid Paşa ametçi iken kısa ifadeler kullandığı bilinirken sadrazamlıkla birlikte daha uzun ifadelerle cümleleri

¹⁵⁰ Akyıldız, “Tanzimat Döneminde Belgelerin Şekil, Dil ve Muhteva Yönünden Geçirdiği Bazı Değişiklikler (1839-1859)”, s.412.

¹⁵¹ Akyıldız, “Tanzimat Döneminde Belgelerin Şekil, Dil ve Muhteva Yönünden Geçirdiği Bazı Değişiklikler (1839-1859)”, s.418.

¹⁵² İlber Ortaylı, “Osmanlı Kançılıyasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatasının Bazı Yönleri”, s.402.

¹⁵³ Ertop, a.g.m., s.333.

sıralamış olması, Fenerlilerin etkisi altında bulunan siyasi yazı etkisindendir. Yine de yazı dilindeki sadeleşmeyi destekler girişimlerde bulunması ve çevresini bu yönde etkilemesi onu bu konuda önde gelen isimlerden yapar.¹⁵⁴

Dönemin bir başka önemli siması olan Cevdet Paşa, *Tezâkir*'in 40. tezkiresinde dilde sadeleşme yapılmasının makul ve gerekli olduğunu ve kendisiyle birlikte diğer katiplerin de Reşid Paşa sayesinde nasıl bu yola girdiğini şu ifadelerle anlatmıştır;

“Münşeâtımız tarz-ı İrâniyâna taklîd yolunda olup sebk-i inşâmız muhâverâtımıza asla uymaz. Yazdığımız söyledigimize ve söyledigimiz yazdığımıza hiç benzemez. Ekseriyâ seci' ve cinâs-ı lâfzî uğrunda sözün kuvveti fedâ edilir. Bu tarz üzere mesâlih-i devlete dâir uzunca bir lâyiha ya takrir kaleme alınsa tumturak-ı elfâz arasında maksad-ı asli gaaib ve sözün te'sîri zayi' olur. Reşid Paşa ise kitâbetce sâde ve belîgaane bir meslek-i cedîd ittihâz etti. Vâdî-i inşâda bir yeni çığır açtı. Küttâbın çoğu ana taklîd eyledi. Hâriciye nâzın Ali Efendi ile Dîvân -ı hümayûn tercümanlığından âmedî olan Fuad Efendi -ki ikisi dahi sonra vezir ve sadrâzam olan meşhur Âlî ve Fuad Paşa'lardır- anlar dahi bu yolda Reşid Paşa'nın isrine iktifa ile akrân u emsâllerine fâik olmuşlar idi. Ben de bu yolu beğendim ve bu tarz üzere inşây-i kelâma heves ettim ve anların encümen-i ülfet ve musâhabetlerini kendime mekteb-i edeb ittihâz eyledim.”¹⁵⁵

Cevdet Paşa Meclis-i Vâlâ ve Şurâ-yı Devlet'teki memuriyetleri sırasında bu konuda görüşlerini belli eden layiha, nizamname, mazbatalarda sadeleşme üzerine görüşlerini belli etmiş ve kendisi de tatbik etmeye çalışmıştır.¹⁵⁶ Bu konudaki faaliyetleri bu kadarla kalmamış Cevdet Paşa'nın, Dârülmualimin'in (1848) yanı sıra Encümen-i Dâniş'in de kuruluşundaki ve Mecelle'yi hazırlamadaki etkin rolü sayesinde Türkçenin gelişimine katkı sağlamıştır.

Bu dönemde hayli radikal ilkeler dile getiren ıslahatçı devlet adamlarından Mehmet Sadık Rifat Paşa¹⁵⁷, Meclis-i Vâlâyı Ahkâm-ı Adliyye reisliği yaparken Gülbin-i İnşa adlı risalesini elkaflar üzerine ve devlet adamlarına yazılacak yazı örneklerini ve anahtar ifadelerin yer aldığı el kitabı niteliğinde yazmıştır. Yine dönemin önemli isimlerinden

¹⁵⁴Özön, a.g.e., s.9-10.; İlber Ortaylı, “Osmanlı Kançılıyasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatikasının Bazı Yönleri”, s.392.; Karal, “Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu”, s.58.

¹⁵⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, s.21.

¹⁵⁶ İlber Ortaylı, “Osmanlı Kançılıyasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatikasının Bazı Yönleri”, s.392.

¹⁵⁷ Ali Akyıldız, “Sâdık Rifat Paşa”, *TDVİA*, C.XXXV, s.401.

Ankara ve Trabzon valilikleri yapmış Sırrı Paşa, nesir alanında kalemi güçlü olduğundan resmi yazışma usullerini anlatan örnekler vermiş ve “bürokrasinin öğretmeni” denilebilecek yol göstermeler yapmış ve teşvik etmiştir. Aynı dönem devlet adamlarından Mahmud Celaleddin Paşa da nutuk ve mektuplarını Mektubat’ta toplamış.

Devletin, dil sadeleşmesi ve tabi ki Türkçeye en büyük katkısı *Kanuni Esasi*’de yer alan devletin dilinin Türkçe olduğunu açıklığa kavuşturan 18. maddedir.¹⁵⁸ Tanzimat Dönemini bitiren olay olan *Mebuslar Meclisi*’nin toplanmasından önce ilk anayasa çalışmaları başlamıştı. Tanzimat Dönemi boyunca gündemde kalmaya çalışan dilde sadeleşme hareketi bu sefer kesin çözülmesi gereken bir sorun haline geldi. Parlamenter sistemin yanında ırk ve mezhep ayırt etmeden Osmanlı milleti oluşturmak arzulanıyordu. Fakat farklı coğrafyalara yayılmış olan Osmanlı Devleti’nin tek bir dili olması beklenemezdi. Daha önce bir arada bulunma zorunluluğu olmadığından böyle bir durumla karşılaşılmasa da meclis kurulduktan sonra bütün mebusların ortak bir lehçe ile konuşması zorunlu hale gelmişti. Resmi dilin Türkçe olması ve devlet için çalışacak her memurun bu dili bilme zorunluluğu karara bağlanmıştı. Devlet idaresiyle birlikte diğer her alanda yapılan modernizasyonlar sayesinde dilde görülen eksiklikler artık daha fazla üstünde durularak sistemli bir şekilde çalışmaları da beraberinde getirmişti.¹⁵⁹

Tanzimat Dönemi’ni takip eden dönemlerde, dilde sadeleşme sorunu ve Türkçenin kurallarının belirlenmesi üzerine düzenli hale getirmek için çalışmalar daha köklü şekilde ilermiştir. Bu çalışmanın sınırlılıkları bakımından ele alınamayan sonraki dönemlerde dilde sadeleşme meselesi sürekli var olmuştur.

3.2. Aydın Kesimin Yürüttüğü Çalışmalar

Tanzimat Dönemi’nde dilde sadeleşme çalışmalarına kişisel çalışmalarıyla destek veren aydınlar da mevcuttu. Daha sonra bu aydınlar içinden bir grup, devlet yönetiminin fikirlerinden ayrılarak hürriyetçi ve meşruti fikirlerin savunuculuğu yapmışlardır.

¹⁵⁸ *Düstûr*, Birinci Tertip, C.4, s.5.

¹⁵⁹ Karal, “Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu”, s.61.

3.2.1. Şinasi

Reşid Paşa'nın yönlendirmesiyle Paris'e öğrenim görmeye giden Şinasi burayı irfan ve medeniyet bakımından ileri bulmuştu. Edebiyat alanındaki yeniliklere tanık olmuş ve benimsemişti. Şinasi İstanbul'a döndüğü zaman yenileşme dönemiyle gelişmeye başlayan içtimai ve ilmi çevrelere tanık olur. Yeni nesil mektepler açılmış, matbaa kurulmuş, ilmi ve iktisadi risaleler yazılmaya başlamıştı. Şinasi, lisanıyla ve yeni fikirleriyle bu dönemin yeni düşünce ve edebiyat sayfasının açılmasına vesile olmuştur.¹⁶⁰

Tanzimat ile Osmanlı'ya getirilmek istenen Batı medeniyetinin unsurlarını en iyi şekilde kavrayıp açıklamaya çalışır. Halkın önündeki engel olan cehaleti kaldırmak için çalışmalarda bulunur ve böylelikle halkın düşünce seviyesini arttırmak için uğraş verir. Bu amacı için gazeteyi araç olarak kullanmaya başlar ve yeni ihtiyaç ortaya çıkar, halkın anlayacağı sade bir dil.¹⁶¹

Şinasi dil meselesinde kendi fikirlerini aleni söylememiş olsa da bu konuda çok şuurlu olduğu çıkardığı eserlerde gözlemlenir. Medrese geleneğinden öğrenim almış olmanın verdiği alışkanlıklardır ki bazı yazılarında ağır ve süslü dil kullandığı görülür lakin “saf Türkçe” kullandığı ya da “avam dili”nde kaleme aldığı yazılarıyla da dil meselesine şuurlu yaklaştığı sonucu çıkar.¹⁶²

Şinasi gazeteyi bir araç olarak kullanıp, halkın bilinçlenip eğitilmesi yönünde adımlar atan ilk kişidir. Öncüsü olarak çıkarttığı gazetelerden Tercümân-ı Ahvâl'in kurulmasıyla gerçekten yeni bir dönem açılmış oldu. Bu gazetenin mukaddimesinde yer alan fikirleriyle, gazeteye nasıl yön verip halkı bilinçlendirme adına çalışmalarda bulunacağı belirtilmiştir. Tercümân-ı Ahvâl'in mukaddimesi şöyle idi;

“Mâdâm ki bir hey'et-i ictimâ'iyyede yaşayan halk bunca vezâif-i kânûniyye ile mükellefdir, elbette kâlen ve kalemen kendi vatanının menâfi'ine dâir beyân-ı efkâr etmeği cümle-i hukuk-ı muktesebesinden addeyleyler. Eğer şu müdde'âya bir sened-i müsbit aranılacak olsa, ma'ârif kuvveti ile zihni açılmış olan milel-i mütemeddinenin yalnız politika gazetelerini göstermek kifâyet edebilir.

¹⁶⁰ Ertaylan, a.g.e., s.53-54.

¹⁶¹ Akyüz, a.g.e., s.16.

¹⁶² Özön, a.g.e., s.443-444.

Bu mebhas Devlet-i Aliyye’ce dahi nev’âmâ müeyyedir ki Meclis-i Âlî-yi Tanzîmât’ın teşekkülü sırasında kavânîn ü nizâmâta müte’allık levâyihîn tahrîren arz olunması için umma me’zûniyyet-i resmiyye verilmişdi, hattâ hükûmet-i seniyyenin müsâ’adesi ile, dâhil-i memalik-i Osmâniyye’de teb’a-i gayr-i müslimenin kendi lisânları üzre hâlâ çıkardıkları jurnaller bile, belki hukuklarından ziyadece serbestdir, fakat asıl Osmânî gazetelerinin bahsine gelince, gayr-i resmî bir varakanın devâm üzre çıkarılmasında her nasılsa şimdiye kadar millet-i hâkimeden hiçbir kimse ihtiyâr-ı zahmet etmemişdir. Hele şükürler olsun, sâye-i adâlet-i seniyyede telâfi-i mâfât müyesser oldu. Şöyle ki: Bu yolda bir Türkçe gazetesinin neşri istid’âsına dâir geçenlerde takdim olunan müzekkirenin meâlini musaddak Meclis-i Ma’ârif-i Umûmiyye’den verilen mazbata üzerine, Meclis-i Hâss-ı Vükelâ-ı Fihâm’da dahi keyfiyet istihsân ve ol bâbda müsâ’ade-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne şâyân buyurulmuşdur ve bundan başka her def’a çıkarıldıkça bir nüshası, lâyük olmadığı hâlde huzur-ı hümayûna takdim olunmak husûsunda irâde-i mahsusa-i şâhâne te’âkuben şeref-ezâ-yı sudur olmuşdur. Bu veçhile sâbık ve lâhık ve lâhık-ı sabıkına fâik olarak zuhura gelen teşvîkât-ı celîlenin ifâ-yı teşekküründe lisân-ı hâlimizden müstebân olan acimizi, âcizâne umuma dahi i’lân ederiz.

İmdi işbu gazete ahvâl-i dâhiliyye ve hâriciyyeden müntehab bazı havâdisi ve ma’ârif-i mütenevvi’a ile sâir mevadd-ı nâfi’aya dâir mebâhisi neşr ü beyâna vâsita olacağından nâşî, Tercümân-ı Ahvâl ünvânı ile tesmiye olunmak münasib görüldü. Ta’rife hâcet olmadığı üzre kelâm, ifâde-i merâm etmeğe mahsus bir mevhibe-i Kudret olduğu misullü, en güzel icâd-ı akl-ı insânî olan kitâbet dahi kaleme tasvîr-i kelâm eylemek fenninden ibâretidir; bu itibâr-ı hakikate mebni, giderek, umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede işbu gazeteyi kaleme almak mültezem olduğu dahi makâm münâsebeti ile şimdiden ihtâr olunur.

Değil mi Tanrı’nın ihsânı akl ü kalb ü lisân

Bu lütfu etmelidir fikr ü şükr ü zikr insan”¹⁶³

Şinasi’ye göre, kaleme alınan bir yazı; açık, anlam sorunlarından uzak, edebi oyunlar yapılmaksızın, halkın anlayacağı bir üslupta olmalıydı. Bu görüşüyle Şinasi dil ve edebiyatın çağdaşlaşmasında öncü rolü oynadığı söylenebilir.¹⁶⁴

¹⁶³ İbrâhim Şinâsi Efendi, “Mukaddime”, *Tercümân-ı Ahvâl*, Nr. 1, 9 Teşrîn-i Evvel 1277 / 22 Ekim 1860.

¹⁶⁴ Berkes, a.g.e., s.261-262.

Yeni edebiyat anlayışı ile Tanzimat Döneminde çığır açmayı başaran Şinasi, ele aldığı yeni fikirler içeren yazılarında Türkçeye yeni kelimeler de katmıştır. Halk, vatan, medenî milletler, millet meclisi, kanun gibi kelimeleri ve efkâr-ı umûmiye, efkâr-ı cedîde, efkâr-ı serbestî, Millet-i Osmanîye, mahkeme-yi vicdan, devlet-i meşrûta, hubb-ı vatan, hürriyet, hukuk-u nas gibi birçok tamlamayı Türkçeye kazandırmıştır.¹⁶⁵

Abdülaziz döneminde yalnız hazırlamaya başladığı Tasvîr-i Efkar gazetesiyle Şinasi, bu gazete çevresinde daha sonra memlekette yeni edebiyat cereyanını başlatacak olan gençleri yetiştirme fırsatı bulmuştur. Batı medeniyetinin tesirlerini çokça gördüğümüz bu dönemde yenilik hareketlerine tepki gösteren eski edebiyat taraftarlarının gücünü kırmak hiç de kolay olmamıştır.¹⁶⁶

Şinasi Paris'te yaşadığı sırada burada tanıştığı Ernest Renan ve fikirlerini benimsediği Voltaire ve Montesquieu gibi aydın isimlerin görüşlerini, çıkarttığı gazetelerde de halka tanıtmıştır. Aydınlanma fikri ile çalışmalarını sürdüren Şinasi için Tanzimat; zulmün ve köleliğin sonu, akıl ve adaletin yaşama daha fazla dahil olmasıdır. Başlarda “hürriyet” fikri Şinasi'nin aklında yer eden bir fikir değildi. Şinasi'ye göre tarafsız bir hükümdar yerinde kalmalıydı.¹⁶⁷ Daha sonraları yeni fikirlere olumsuz bakanların gözünden Şinasi ağır eleştirilere maruz kalmıştır.

Şinasi'nin Türkçeye verdiği önemin bir diğer göstergesi, atasözleri ve deyimlerin o zamana kadar ki görülen örneklerini toparlayarak neşretmesidir. Bu çalışmaya *Durûb-i Emsâl-i Osmâniyye* ismini vermiş ve ilk atasözleri sözlüğü olarak 1863 ve 1287'de iki kez basılmıştır. Daha sonra eklemelerle tekrar basılmıştır.¹⁶⁸

Şinasi'nin Paris'e seyahati sırasında bir kamus hazırlama girişimi olduğu biliyor. *Kamûs-ı Osmânî* adı verildiği bilinen bu sözlüğü “tı” harfine kadar bitirdiği söylenilse de günümüze kadar hiçbir nüshası bulunamamıştır. Yine de Türk dilinin lûgatını yazma işini ele almak istemesiyle zaten Şinasi'nin Türkçeye verdiği kıymet ve önem anlaşılır.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Şinasi, “Mukaddime”, s.1.

¹⁶⁶ Ertaylan, *a.g.e.*, s.54.

¹⁶⁷ Ülken, *a.g.e.*, s.72-73.; Ali Canip, *a.g.e.*, s.465.

¹⁶⁸ Alim Karaman, “Şinasi”, *TDVİA*, C.XXXIX, s.169.

¹⁶⁹ Arsal, *Türk Dili İçin*, s.458-459.; Karaman, *a.g.e.*, s.169.

Kimilerine göre bu sözlüğü hazırlayan başka bir Şinasi'dir, Ali Suavi'nin yazılarında başka Şinasi savı desteklenmiş olur.¹⁷⁰

Tanzimat Dönemine rastlayan çalışmalarıyla Şinasi, Türkçeyi sadeleştirme çalışmış ve dilin milli bir kimlik kazanmasının önünü açmıştır. Bu dönemde Türk edebiyatına yeni türler ve yeni temalar kazandırarak milli edebiyatın zenginleşmesine vesile olmuştur. Edebiyattaki öncü rolü sayesinde kuşakları etkilemeyi başarmış ve “sanatın cemiyet için yapılması” gerekliliğini ortaya koymuştur.

Üyelerinin Tanzimat Döneminde faaliyet gösterdiği *Yeni Osmanlılar* cemiyetinin kurulmasında Şinasi'nin doğrudan bir etkisi olmasa da üyelerin çoğunun Şinasi'nin açtığı yolda yürümesi bakımından tanışıklığı olması cemiyetin kurulmasında dolaylı etkisini gösterir. Şinasi'nin edebiyat ve dil anlayışını paylaştan bu cemiyet Tanzimat Döneminde dilin sadeleşmesi adına çalışmalarda bulunmuştur.

3.2.2. Yeni Osmanlılar

XIX. yüzyılda Avrupa'da gelişen milliyetçilik akımı Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'nde bir yankı bulamamıştı. Memleketi, dış güçlerin baskısından kurtarmanın tek çaresi olarak milliyetçiliği gören ve yurtsever Osmanlı kimliği oluşturmaya çalışan aydın kesimden oluşan bir grup, kendilerine Yeni Osmanlılar adında gizli bir cemiyet kurmuşlardı. Cemiyetin kuruluş tarihi belli olmasa da Kuleli Vak'ası ve Abdülaziz'in cülusundan sonra siyasi hayatta görülmeye başlamış olduklarını söyleyebiliriz. İlk üyeleri Sağır Ahmed Beyzâde Mehmed Bey, Menâpîrzâde Nuri Bey, Kayazâde Reşad Bey, Ziya Paşa, Namık Kemal, Necip Paşazade, Mahmud Nedim Paşa, Ali Suavi, Agah Efendi, Ebuzziya, Ayetullah Bey gibi başlıca isimlerin yer aldığı cemiyet büyük bir kitle olmasalar da aydın kişilikleri ve saraydaki nüfuzları sayesinde siyasi bir topluluk olarak görülmüşlerdir. İlk anayasa olan *Kanun-i Esasi*'nin hazırlanması ve yine ilk parlamentonun kurulup faaliyete geçmesinde önemli rol oynamışlardır. Özellikle Ali ve Fuad Paşaların dış politikadaki Avrupa merkezli görüşlerini asri ve otoriter bulduklarını ifade etmiş ve onları Batılı devlet adamlarının esiri olmakla eleştirmişlerdi.¹⁷¹

¹⁷⁰ Levend, *a.g.e.*, s.164.

¹⁷¹ Akyıldız, “Tanzimat”, s.563,570.; Şerif Mardin, “Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.IX, s.1699.

Cemiyetteki üyelerin görüşleri çeşitlilik gösteriyordu, modernist İslamcılık ve henüz olgunlaşmamış Türkçülük ile sosyalizmin savunucusu olabilecek pek çok görüş bu cemiyet altında toplanmıştı. Bütün üyeleri eşit paydada birleştiren iki önemli arzu vardı ki, 1860'lı yıllardan beri devlette genel bir kargaşanın mevcut olduğu kanısıyla bu durumun üstesinden, bir anayasa ve parlamentolu idare ile gelinebilmesiydi. Hem anayasa ve meşruti monarşiyi savunup hem de nasıl şeriat yanlısı duruşları, İslam'ın sadece din değil toplumun değerlerini de oluşturan bir sistem olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Genç üyelerden oluşan bu kültürel cemiyet, icraatlarına mâni olan Ali Paşa'yı sadrazamlıktan düşürüp üyelerden Mahmud Nedim Paşa'yı sadarete getirerek Bâbîâli'de iktidar sahibi olma gayesi taşıdıkları söylentisi olsa da bu eylemi gerçekleştirecek profilde üyeler değillerdi. Ali Paşa bu söylentilerden haberdar olup kendisine suikast girişiminde bulunacağı istihbaratını alınca cemiyeti dağıtmaya koyuldu ve üyeler Avrupa'ya kaçmakta çareyi buldular. Burada üyeleri himaye eden 1863-1864'te Osmanlı'da Maliye Nazırlığı yapmış ve Fuad Paşa ile anlaşmazlığından doğan hoşnutsuzluk üzere 1866'da Paris'e gitmiş olan Mustafa Fazıl Paşa idi. Paşa da zaten ağabeyine verilen hıdivlik unvanından dolayı Bâbîâli'ye gücenmiş durumdaydı. Avrupa'dayken de çeşitli yerlerde gazeteler çıkartarak muhalif faaliyetlerine devam etmiş olan Yeni Osmanlılar anca Ali Paşa'nın vefatından sonra İstanbul'a dönebilmişlerdi.¹⁷²

1856 kuşağının ıslahatçı devlet adamları Osmanlı toplumunu geleneksel çizgilerle bölen ayrımı yok etme çabaları sürerken bir yandan devlet için sadakatli yeni bir kimlik oluşturulması gerekliliği fark edilmişti. Bu yapılmazsa ihtiyaçları karşılanmamış gayrimüslimlerin kendilerini himaye edecek başka güçlere yöneceklerinin farkına varılmıştı. Avrupa'dan esinlenen "Osmanlılık" tezi etnik ve dini sadakatin yerine eşit yurttaşlık ile devlete bağlılığı sağlayacağı düşünüldü. Genç Osmanlılar, devlet adamlarının gayrimüslimleri fazla önemseyip, Müslümanları büyük ölçüde göz ardı ettiklerini savundular.¹⁷³ Cemiyet üyeleri aydın kişilikleri sayesinde Avrupa'da neşriyat çıkartmışlar ve Bâbîâli'ye karşı mücadele etmişlerdi. Osmanlı'ya da bu neşriyatların sokulmasının bir yolunu bulmuşlar, böylelikle de fikirlerini yaymış ve kendilerine taraftar toplamışlardı. Ali Paşa'nın güçlü duruşu sayesinde Yeni Osmanlılar Bâbîâli'de etkili olamamışlarsa da Ali ve

¹⁷² Enver Koray, *Yeni Osmanlılar*, TTK Basımevi, Ankara 1984, s.574-575.; Eren, a.g.m., 755.; Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa: Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s.419, 421.; Ali Akyıldız, "Tanzimat", s.8.; Şerif Mardin, "Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri", s.1699.; İlber Ortaylı, "Bir Aydın Grubu: Yeni Osmanlılar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.VI, s.1702.; Şerif Mardin, "Tanzimat ve Aydınlar", s.50.

¹⁷³ Finkel, a.g.e., s.421.

Fuad Paşaların nüfuzunu azaltmayı başarmışlardı. Yeni Osmanlıların savundukları meşruti fikirler Osmanlı için henüz uygun değildi.¹⁷⁴

Yeni Osmanlılar, kendilerini bir arada tutan güçlü bir amaçları olmadığından ne bir siyasi parti kurabilmişler ne de görüş birliği sağlayabilmişlerdi. Durum böyle olunca kısa bir süre sonra dağılmışlardır. Daha çok kişisel sebeplerden ötürü olan Ali Paşa düşmanlığı, zamanla herkeste zayıflaması ya da yok olması cemiyetin dağılmasındaki önemli bir etkidir. Son halka olan Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın da birbirinden kopması, cemiyetin tam anlamıyla sonunu getirmiştir. Umdukları sonuca ulaşamamaları da Yeni Osmanlılar sürdürdükleri yazı hayatlarıyla siyasi ve sosyal gelişmenin önderi olarak tarihteki gerçek yerlerini almışlardır.¹⁷⁵ Aslında tarihteki önemleri; İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf gibi daha sonradan kurulacak olan örgütlerin temellendiği cemiyet olmasından gelir.¹⁷⁶

Batılılaşmaya karşı kimliğini yitirmeden modern kalmayı başarabilecek bir Osmanlı kültürü oluşturmaya çalışan Yeni Osmanlılar, bu dönemde açılan okulların eğittiği yeni okur kitlesine hitap edebilmek adına dillerini sadeleştirmiş ve yeni edebi türler benimsemiş¹⁷⁷ olmaları bakımından yaptıkları, bu çalışma için değerlidir.

Ziya Paşa'nın Tanzimat Dönemi dil ve edebiyatı hakkında görüşlerini belirttiği “Şi’ir ü İnşâ” başlıklı makalesinden bazı kısımlar şöyledir;

“... Zirâ görülür ki bu nazımlarda Osmanlı şâ’irleri şu’arâ-yı İran’a ve İranlılar dahi Arablara taklîd ile melez bir şey yapmışlardır ve bu taklîd yalnız üslûb-ı nazımda değil belki efkâr ü meâniye bile sirâyet iderek bizim şu’arâ-yı eslâf-ı edâ-yı nazm ü ifâdede ve hayâlât ü meânide Arab ve Aceme mümkün mertebe taklîde sa’y itmeği ma’ârîfden addetmişlerdir ve acabâ bizim mensûb olduğumuz milletin bir lisânı ve şi’ri var mıdır? ve bunu ıslâh kâbil midir? Aslâ burasını mülâhaza itmemişlerdir...”

Vah bize! Yazık bize! Bu hâle göre bizim milletde tabî’i hâl üzere ne şi’ir ve ne de inşâ var demek olur!

¹⁷⁴ Eren, a.g.m., s.755.

¹⁷⁵ Koray, a.g.e., s.582.

¹⁷⁶ İlber Ortaylı, “Bir Aydın Grubu: Yeni Osmanlılar”, s.1702-1703.

¹⁷⁷ Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*, Timaş Yay., İstanbul 2011, s.105.

Hayır, bizim tabî'i olan şî'ir ve inşâmız taşra halkıyla İstanbul ahâlisinin avâmı beyninde hâlâ durmaktadır, bizim şî'rimiz hâni şâirlerin nâmevezûn diye beğenmedikleri avâm şarkıları ve taşrada ve çökür şâ'irleri arasında deyiş ve üçleme ve kayabaşı ta'bîr olunan nazımlardır... ”¹⁷⁸

Türkçenin sadeleşmesinde ve gazeteci dilinin oluşmasında büyük katkıları olan Ali Suavi, Muhbir adıyla çıkarttığı gazetesinin ilk sayısında herkesin anlayacağı bir dil ile yayına hazırlayacağını şu ifade ile belirtir. “*Tasrihi câiz olan herşeyi asitanede kullanılan âdî lisân ile yani herkesin anlıyabileceği ifade ile yazacaktır.*”¹⁷⁹

Ali Suavi aynı gazetenin 28.sayısında dil hakkında ele aldığı bir başka yazı örneği ise şöyledir;

“Eğer imlâmız çapraşıklıktan kurtulmak ihtimali yoktur dersiniz, yine bu usulümüzü bozmayarak işaret gibi yeni bir iş daha çıkarmıyarak şu elimizde bulunan ıslâh mümkündür. Haydi ıslâha çalışalım ve bunun için bahs açalım. Nihayet bir yere baş bağlıyalım.”¹⁸⁰

Paris’te çıkardığı Ulûm gazetesindeki “Lisân ve Hatt-ı Türkî” başlıklı yazısıyla Ali Suavi Arapça ve Farsçadan aldığımız kelimeler hakkında şunları söylemiştir;

“Meselâ Arabîden âlim ve kâtib lügatlerini alıp sîgaları gibi zabtetmişiz; amma cem’inde ketebe ve küttab ve ulema demeğe mecbur değiliz. Âlimler kâtibler diyebiliriz. Dünyada her lisanın tabiatı dahi böyle bizim lisân gibidir.”¹⁸¹

Bu cemiyet içinde Türkçeye verdiği değerli katkılardan dolayı Namık Kemal’in çalışmalarını ayrı bir başlıkla incelemek yerinde olacaktır.

3.2.3. Namık Kemal

Tanzimat Döneminde dilin sadeleşmesi fikirlerinin çoğalması neticesinde bazı önemli şahsiyetlerin de fikirlerinde değişimler görülmüştür. Geleneksel medrese eğitimi almış olan Namık Kemal genç yaşlarında divan edebiyatı ile yazılar kaleme alıyordu. Şinasi’nin gazetesi Tasvîr-i Efkâr çevresinde toplanan gençler arasında yer alan Namık Kemal burada

¹⁷⁸ *Hürriyet*, Londra, 1285\1868.

¹⁷⁹ *Muhbir*, S.1, 1283\1867.

¹⁸⁰ *Muhbir*, S.28, 1283\1867.

¹⁸¹ *Ulûm*, S.2, Paris, 1285\1869.

oluşan fikirlerden etkilenererek şiirinin içeriğini içtimai fikirler yönünde değiştirmiş ve böylelikle dilde sadeleşme gerekliliği onun da edebi kişiliğinde yer etmiştir. Eski şiir geleneğini devam ettiren şairlerden oluşan Encümen-i Şuarâ ile ün kazanmış olan Namık Kemal artık yeni edebi zevki ile vatan ve hürriyet kavramlarıyla tanışmış ve “vatan ve hürriyet şairi” olarak anılmaya başlamıştı.¹⁸²

Şinasi'nin Paris'e gitmesiyle Tasvîr-i Efkâr gazetesinin yönetimini Namık Kemal'e devretmesiyle (1865) edebî kişiliği şekillenmeye başlayan Namık Kemal, bu yıllarda siyasi çekişmelerin ortasında kalmıştır. Ali Paşa, kendi siyaseti aleyhine yazılar yazan gazetecileri dağıtmak için memleketin çeşitli yerlerinde memuriyet tekliflerinde bulunmuştu. Namık Kemal de Erzurum vali muavinliğine atanmıştı fakat Ziya Paşa ile Avrupa'ya gitmeyi seçtiler. Burada ikisi Mustafa Fazıl Paşa'nın maddi yardımıyla *Hürriyet* (1868) adında haftalık gazete neşrine başlamışlardı. Fazıl Paşa Osmanlı yöneticileriyle arasını düzeltince İstanbul'a dönüş yapmış ve gazetede kapanmak zorunda kalmıştı. Namık Kemal de Ali Paşa'nın vefat ettiği sıralarda İstanbul'a dönmüş yapmıştı.¹⁸³

Gazete neşirleri yapmaya İstanbul' a dönünce de devam Namık Kemal, Diyojen ve İbret gazetelerine yazılar yazmıştı. Hayatındaki gurbet, hapis, sürgün, harp günleri onun şiirlerinde vatan ve hürriyet vurgusunun daha da kuvvetlenmesine ve böylece o zamana kadar edebiyatta görülmemiş bir heyecan yaratmayı başarmıştı. Vatan vurgusunu işlediği başlıca eserleri *Vatan Mersiyesi*, *Hilâl-i Osmânî*, *Vatan Yâhut Silistre*, *Besâlet-i Osmâniyye* ve *Hamiyyet-i İnsâniyye*'dir.¹⁸⁴

Tanzimat nesrini en iyi işleyen isim olmuş fakat bir yandan da gelenekten kopmayarak edebi nesir örnekleri vermeye devam etmiştir. Bu tarz yazılar Tanzimat Dönemi'nin genel havası olan ikiliği, Namık Kemal'in kaleme aldığı yazılarında da gözlemlenir.¹⁸⁵ Gazetede nesrin yanında tercüme, fıkra ve havadis örneklerini de görürüz. Bunlardan başka makale, tarih denemeleri, hal tercümeleri, tiyatro, roman ve mektup gibi çeşitli nesirler de ortaya koymuştur.¹⁸⁶

Namık Kemal dil üzerine gelişen fikirlerini, kaleme aldığı eserlerinde açıklamaya çalışmıştır. *Bahâr-i Dâniş*, *İntibah*, *Nevruz Bey*, *Celaleddin Harzemşâh* adlı eserlerinin

¹⁸² Ömer Faruk Akün, “Namık Kemal”, *TDVİA*, C.XXXII, s.317.

¹⁸³ Özön, *a.g.e.*, s.423.

¹⁸⁴ Akün, *a.g.m.*, s.317.

¹⁸⁵ Levend, *a.g.e.*, s.85.

¹⁸⁶ Akün, *a.g.m.*, 372.

mukaddimelerinde Türkçenin o dönemdeki zorluklarını ele almıştır. Bahâr-i Dâniş mukaddimesinde yazı ve konuşma dilinin birbirinden tamamen ayrılmış ve anlaşılmaz olduğunu şu ifadelerle açıklamıştır;

...Her neden ise lisânen söylediğimiz şiveyi beğenmeyüb de kalma başka bir lisân-ı edeb icâd itmeğe çalışan mü'elliflerimizin tutturdukları tarz-ı ifâde tekellümümüze kıyâsen mesala Arabiyye nisbet (Borno) lisânı kadar saklıdır...Lisânımıza şive-i Acem galebe iderim. Tabî'atın sarf-ı hilâfında bulanık ve muntazam lisânların kâffesinde bedâyi'den değil bilakis nekayisden ma'dûd olan mebâliğler letâfetsiz teşbihler, cinâs lâfızlar edebiyatımızın erkân-ı asliyyesi hükmüne girmesidir. Şimdi efkâr-ı umûmiyyenin havâs için yazılmış veya sarf-ı kaba tâslâk tahrîr olunmuş veya tarz-ı tekellümden çıkarılmış veyahut mebâli'ler, cinaslar, felanlarla duyurulmuş şeyleri rağbetden ıskât itmesine an samîm tebrikden başka bir şey dimiz.¹⁸⁷

Namık Kemal'in dil ve edebiyat üzerine etraflıca değerlendirmesini yapıp hazırladığı makalesi "Lisân-ı Osmâni'nin Edebiyatı Hakkında Mülâhâzâtı Şamildir" o döneme kadar yazılmış ilk edebiyat ve dil değerlendirmesi olarak kabul edilir. Edebiyatın sade bir dil ile yapılması amacından bahseder ve "teâtî-yi efkâr" a vasıta olan dil ve edebiyatın, milli birliğin sağlanması ve muhafazasında çok önemli rolü olduğu düşüncesini paylaşır.¹⁸⁸ Dil meselesini ciddiye alan Namık Kemal, bu makalesinde diğer Türk memleketlerde yaşayan Türkler ile lisanen anlaşamamanın imkânsız hâle geldiğinden bahseder. Osmanlı Devleti'nin gerilemesini bile mükemmel bir dile sahip olmadığımız ve bu dilin anlaşılmaz durumda olmasına bağlar.¹⁸⁹

Namık Kemal, "Lisân-ı Osmâni'nin Edebiyatı Hakkında Mülâhâzâtı Şamildir" başlıklı makalesinde dilin sadeleşmesi ve bunun nasıl yapılması gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir;

"Kitab suretinde kangı te'lif-i edîbânemiz vardır ki, tezyinat-ı lâfzıyyeden ayrıldığı halde bihakın şayan-ı tahsin olabilsin..."

Anlar şöyle dursun İstanbul'da okuyup yazma bilenlerden dahi belki onda biri sebk-i ma'ruf üzre yazılmış bir kâğıddan ve hâtta kâfîl-i hukuku olan kanun-ı devletten bile istifade-i merâma kâdir değildir. Çünkü edebiyatımıza şark u garbın birkaç ecnebi lisânından

¹⁸⁷ Namık Kemal, *Bahâr-i Dâniş*, Matbaa-i Ebuzziyâ, İstanbul 1311\1893, s.9-10.

¹⁸⁸ Tasvîr-i Efkar, S.416, 1283\1866.

¹⁸⁹ Akün, a.g.m., s.373-374.

müstear olan şiveler galebe ederek ittirâd-ı ifadeye halel vermiş ve edevât-ü ta'birât-ü ifâdatı takrirden bütün bütün ayrılmış olan üslûb-ı tahrir ise bayağı bir başka lisan hükmüne girmiştir...

...Türkçenin eczâ-yı terkibi olan üç lisan ki telâffuzda oldukça ittihad bulmuşken tahrirde hâlâ hey'et-i asliyyelerini muhafâza ediyor...

Evvelâ: kavâid-i lisanın mükemmel surette tedvin-ü temhidi.

Sâniyen: kelimâtın isti'mâl-i umumî dairesinde tahdidi.

Sâlisen: imlâ ve manâca eczâ-yı lisan beynindeki irtibat-ı sûrînin ittihad-ı hakikî haline gelecek kadar teşyîdi.

Râbian: rabt-ı kelâm ve ifade-i merâm şivelerinin tabiat-ı lisâna tatbika'n ta'dil ü tecdidi.

Hâmisen: ifadenin hüsn-i tabiîsine hâil olan külfetli sanatlardan tecridi."¹⁹⁰

Dil hakkında oluşan görüşlerini şahsi mektuplarında da bahsetme fırsatı bulan Namık Kemal, Menemenli Rifat Bey'e yazdığı mektupta dilin bir kavim için ne kadar değerli olduğunu şu sözleriyle açıklamıştır;

*"...Biz lisân iltibâsı kuvvetiyle, Bulgarlar da İslâvlar fikrini büyüde büyüde işi bu hâle getirdik...Almanya hükemâsından meşhur Leibniz, "Bana bir güzel elifbâ, sana bir güzel lisân ve o kuvvet ile bir güzel millet yapayım" demiş. Lisân, bir kavmin diğerine inkılâbını, men' için belki diyanetten bile daha metîn bir seddir. Bize ise, ittihâd fikrine çekilen sedleri kuvvetleştirmenin hiç lüzumu yok."*¹⁹¹

Ulemanın tek satır Türkçe yazmamasından yakınan Namık Kemal, "Türkistan'ın Esbab-ı Tedennisi" başlıklı yazısıyla eğitim ve dil meselesi hakkında görüşlerini açıkça dile getirmiştir.

"Bir insanın sıhhat ve selâmeti akla mevkuf olduğu gibi bir heyet-i milliyenin devam ve saâdeti dahi ilme menûttur. Nitekim akli mertebe-i kâfiyede olmayan insan bin türlü muhâtarâta uğ-rayacağından rahat yaşayamaz. Kezâlik, ilm ile mütehallî olma-yan bir

¹⁹⁰ *Tasvîr-i Efkar*, S.416, 1283\1866.

¹⁹¹ Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Hususî Mektupları*, TTK Yay., C.II, Ankara 1967, s.231.

kavim cemiyet-i medeniye içinde müsterihan muammer olamaz. Bir zamanlar Osmanlı nâmi cihânı titretirken şimdi emr bir aks oldu. Zirâ Avrupa devletlerinin kuvve-i harbiye ve mâliyeleri ve idâre-i mülkiyeleri muntazam ve bizim hâlimiz her yüzden şâyân-ı esef ve elemdir. Ve zahirdir ki, onların ilerleme-sine sebep müstakil ilm ü mağrifet ve bizim geri kalmamıza ba'is, cehl ü gaflettir. Tedbir-i devâ için marazın teşhisi lâzım olduğundan bu illet-i inhitat bize ne zamandan beri ârz oldu ve niçin tedavisine himmet olunmadı ve el-yevm Türkistan'ın ilmi neden ibarettir? Buralarını mevzu' bahsetmek iktizâ eder.”¹⁹²

Namık Kemal gazeteler için kaleme aldığı yazılar, meydana getirdiği eserler ve ahbablarıyla aralarında geçen mektuplaşmalarda Türkçenin yalın ve anlaşılır olması gerektiğinden sıkça bahsetmiştir. Ebüzziya Tevfik'e 1878'de yazdığı bir mektupta yabancı dillerden alınan sözlerin kullanımı hakkındaki düşüncelerini paylaşmıştır.

“...Gayr-i me'nus olan bir kelime, hangi lisanda olur ise olsun, fasih addolunamaz. Fesâhat ise kullanılan kelimelerin merâm anlatmağa kâfil olmasına derler. Merâm anlatamayacak bir lafz tefevvüh etmek, benim i'tikâdımca, inceli kalınlı makamlar çıkararak geçirmek ve öksürmek kabilindendir. O cihetle gayr-i me'nus bir kelime -o lisanda o kelimenin ifade ettiği manaya delalet edecek başka bir kelime bulunur ise- gayr-i me'nus ve binâenaleyh yanlış addolunmak lazım gelir...”

Hürriyet Kasidesi olarak ünlenen *Besâlet-i Osmâniyye* ve *Hamiyyet-i İnsâniyye*'yi kaleme alan Namık Kemal vatan ve hürriyet kavramlarını en ateşli ve korkusuz şekilde işlediği eseridir. Bu kasidede yer alan konular bakımından artık toplumda sosyal değişmelerin başladığı bilinir.

*“Hakîr olduysa millet, şânına noksan gelir sanma
Yere düşmekle cevher, sâkıt olmaz kadr-ü kıymetten*

*Vücûdun kim hamir-i mâyesi hâk-i vatandandır
Ne gâm râh-ı vatanda hak olursa cevri ü mihnetten*

...

*Biz ol ulvi-nihâdânız ki meydân-ı hamiyette
Bize hâk-i mezar ehven gelir hâk-i mezelletten*

¹⁹² *Hürriyet*, S.5, Temmuz 1868, s.3.

*Ne gam pür âteş-i hevl olsa da gavgâ-yı hürriyet
Kaçar mı merd olan bir can için meydân-ı gayretten*”¹⁹³

Tanzimat Dönemine adını yazdırmış olan Namık Kemal, gerek gazetecilik ile doğan sade dil ile yazma işini, gerek eserlerinde vatan, hürriyet, kanun gibi yeni temalara yer vermesiyle gerekse de milli bir Türk kimliğinin doğması için verdiği gayretlerle başarılı bir edebi hayat sürdürmüştür. Ondan sonraki kuşaklar da izini takip etmiştir. Ömer Seyfettin Namık Kemal’in kendisine kattıkları hakkında şöyle bahsetmektedir;

*“...benim çocukluk senelerimde bana memleketimin aşkını ve yüksek, asil şeylerin sevgisini, kuvvete ve zulme kafa tutmanın zevkini öğreten Kemal Bey oldu Ruhumun üzerindeki en derin izler ondan gelmiştir. Aynı zamanda, şimdiki düşüncemizle milli edebiyata varmak için Tanzimat Edebiyatı, biraz dolambaçlı olsa bile, büyük bir ana yol açmıştır.”*¹⁹⁴

3.2.4. Gazete Dili

Türkçenin sadeleşmesinde gazete ve dergilerin rolü çok büyük olmuştur. Gazete ve dergilerin hitap ettiği halkın, okuduğunu anlaması ve bunun içinde dilin yeterli ölçüde sade olması gerekliydi. Böylelikle yayın organlarının iletmek istediği haber, fikir veya bilgi kolaylıkla yayılma sağlayabilecekti. Bu şekilde gelişen yayıncılık faaliyetleri Tanzimat döneminde başlamış oldu.¹⁹⁵

Batılaşmanın getirmiş olduğu bir yenilik olarak gazete, ilk kez Türkçe olarak *Takvim-i Vekayi* (1831) adıyla II. Mahmud zamanında, halka devlet işleri ve yapılacak yenilikleri anlatma amacıyla kurulmuştu. Bütünüyle devlet organı olan bu gazete Türkçe olarak yayınlanmış ve aynı zamanda azınlık dillerinde de yayınlar yapılmıştı; Arapça, Fransızca, Ermenice ve Rumca. İç haberler, dış haberler, askeri işler, bilim konuları, din adamlarının ataması, ticaret ve fiyatlar hakkında ele alınan bölümler üzerinden haberler yazılıyordu.¹⁹⁶

Tanzimat Dönemi’nde yaygınlaşmaya başlayan gazeteler toplum için yararlı olabilme amacıyla kurulmuştu. Basının işi sadece gazete çıkartmak ile bitmiyordu, halkı yönetim

¹⁹³ *Vakit*, S.236, 1293\1876.

¹⁹⁴ Ruşen Eşref Ünaydın, *Diyorlar Ki*, haz. Şemsettin Kutlu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s.176.

¹⁹⁵ Levend, *a.g.e.*, s.82-83.

¹⁹⁶ Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yay., İstanbul 1973, s.5-7.

dışındaki konulardan da bilgilendirmek gerekliydi. Takvîm-i Vekayi'nin sadece devletin çıkardığı kanunları tanıtmak ve olan biten bazı havadislerden haberdar etmekten başka görevi bulunmuyordu.¹⁹⁷ Modernleşme ile halkın hem bilinçlenmesi hem de memleketten haber alması ihtiyacı doğmuştu. Bu ihtiyacı karşılayacak da sade bir dil.

Ceride-i Havadis (1840) adlı Türkçe ilk yarı resmî gazete, Batı'ya ait değişik bilgiler konu edinmeye başlamasıyla gazete hayatı renklenmeye başlamıştı.¹⁹⁸ Ancak Türk basın hayatının gelişmesi biraz zaman alacaktı. Gazete muhabirliği ve ticaretle uğraşan bir İngiliz olan William Churchill tarafından kurulan *Ceride-i Havadis* çoğunlukla Ermeni yazarların yazılarından oluşmaktaydı. Kırım Savaşı sırasındaki sıcak haberler bu gazetede yayınlanmaya başlayınca gazeteye ayrı bir canlılık gelmişti. Gazetede geniş bir yer ayrılarak ilanlarda verilmiştir. Ayrıca İstanbul'da çok sayıda yabancı gazete de çıkmaktaydı.¹⁹⁹

Yukarıdaki gazetelerin yayıncılık anlayışından ayrı İbrahim Şinasi Efendi bir fark yaratmıştır. Hem Türk basınının gelişmesine hem de sade dil ile yayın yapmayı başlatan isim olmuştur. Fikir gazeteciliğinin başlamasına da ön ayak oldukları Agâh Efendi ile hazırladığı *Tercümân-ı Ahvâl* (1861), yayın hayatında sadeleşmeyi başlatmış ve sonraki gazetelerin de bu yolda ilerlemesine vesile olmuştur. Yazılarındaki açık ve sade beyanlar neticesinde “gazeteci dili”nin oluşmasına vesile olması nedeniyle Türk gazeteciliğinin kurucusu olarak görülen Şinasi, *Tercümân-ı Ahvâl*'in önsözündeki yazısı ile yeni bir yazı dili dönemi başlatmıştır.²⁰⁰

Tercümân-ı Ahvâl'in devlet yönetiminde olmaması, fikir gazeteciliğini başlatmış olması, açık ve sade bir dil kullanılıyor olması Türk gazetecilik tarihindeki önemli yerini belirler niteliklerdir. İç ve dış haberler, resmî haberler, bildiriler, anlaşmalar, piyasa ve borsa haberleri, çeviriler, ekonomik gelişmelerin incelemeleri, fiyat listeleri gibi haberlerden oluşan geniş bir konu çeşitliliğine sahipti.²⁰¹

Daha önce de üzerinde durulan Mecnûa-i Fünûn da dilde sadeleşmenin öncüsü olan dergidir. Münif Efendi'nin üzerinde büyük emek harcadığı bu dergi herkesin anlayacağı ve açık ibareler kullanılacak şekilde çıkartılması planlanmış ve öyle de olmuştu. Daha sonradan

¹⁹⁷ Berkes, *a.g.e.*, s.260.

¹⁹⁸ ÖnerToy, *a.g.e.*, s.95-96.

¹⁹⁹ Berkes, *a.g.e.*, s.260-261.; Topuz, *a.g.e.*, s.8-9.

²⁰⁰ Levend, *a.g.e.*, s.83. ;

²⁰¹ Topuz, *a.g.e.*, s.11.

ıkan gazete ve dergiler bu iki yayının (Mecm  -i F  n  n, Terc  m  n-ı Ahv  l) yolunu takip etmiş, dili sade kullanmaya  zen g stermişlerdir.²⁰²

Terc  m  n-ı Ahv  l'den ayrılan şinasi, tek başına d ş nce gazetesini çıkarmak için 2 Temmuz 1861'de gerekli izinleri alabilmek için başvuruda bulunmuş ve arzuhalinde “*m  mk  n olduğu miktar T  rke gazete çıkarmak emeline olduğu*”nu ifade etmiştir. Yeni tarzda bir matbaa da açarak hazırlıklarını tamamlayan şinasi, 28 Haziran 1862'de Tasvir-i Efk  r adlı gazetesinin yayın hayatını başlatmıştır. İlk sayısında gazetesinin çıkma amacını anlatan yazıda; “g ncel haberleri iletmek, halka kendi yaralarını d ş nmeyi ve kendi sorunları  zerinde durmayı  ğretmek” olduğu  zerinde durulmuştur.²⁰³

şinasi yeni fikirleri gazetesinde yayınlayıp halkı bu fikirlerle tanıştırmayı amaçlamıştı. Halkoyu ve d ş nce  zg rl ğ  gibi meselelerin halk  zerinde tesirli olmasını

²⁰² Levend, *a.g.e.*, s.83.

²⁰³ Topuz, *a.g.e.*, s.15.; Server İskit, *T  rkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, BBYUM Yay., 1943, s.14.; Necdet Hayta, *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efk  r Gazetesi (1286/1869)*, TTK Yay., Ankara 2018, s.9.

SONUÇ

Dil, insanların iletişim kurmadaki en temel aracıdır ve tarih boyunca sözlü ve yazılı olarak her milletin bulunduğu şartlara göre çeşitlilik ve değişiklik göstermiştir. Uzun bir döneme damgasını vuran Osmanlı Devleti'nin de kullandığı dil zaman zaman başka dillerin etkisine maruz kalmıştır. Özellikle İslamiyet'in yayılmasıyla artan Arapça ve Farsçanın etkisi, Osmanlı Devleti'nde kullanılan Türkçenin üzerinde de görülmüştür. Türkçede kullanımı yaygınlaşan Arapça ve Farsça kelimelerin, zamanla halk dili ile yazışma dili arasındaki farkın oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu durumun fark edilmesi ve artık bir sorun olarak görülmesi ise Avrupa'daki modernleşmenin halka aktarılmasında yaşanan sıkıntılarla iyice gün yüzüne çıkmıştır. Bunlarla birlikte Avrupa'yı etkisi altına alan milliyetçilik akımı Osmanlı Devleti'ni de etkilemiş, Türkçeyi sadeleştirme isteği hem devlet tarafından hem de hepsi olmasa da aydın kesim tarafından desteklenmeye başlamıştır.

Tanzimat Fermanı ile yeni bir devlet düzeni kurmaya çalışan Osmanlı Devleti, yazı dilinin kolay anlaşılabilmesinin vermiş olduğu aksaklıkları ortadan kaldırabilmek için çeşitli çözüm yolları bulmaya çalışmışlardır. Dilde sadeleşmenin önemli bir çözüm yolu olduğunu düşünen Osmanlı Devleti, kurduğu kurumların da desteği ile dilde sadeleşme çalışmalarına hız kazandırmış ve bu yolda atılan her adımda Türkçenin bilim dili olma yolunda ilerlemesine yardımcı olmuştur.

Çalışmamızın problem konusu olan dilde sadeleşmenin neden yapıldığı konusunda Tanzimat döneminde yazı dilinin konuşma dilinden uzaklaşmış olması ve okumanın ayrı anlamının ayrı zorlu olduğu örnekler üzerinden gösterilmiştir. Bu dönemde yönünü Batı'ya çeviren Osmanlı Devleti'nde yeniliklerin halka anlatılabilmesi, bürokrasi dilinin hızlanması, halkı eğitime ihtiyacı, medeniyet seviyesinin arttırılmak istenmesi gibi meseleleri çözüme kavuşturacak şeyin dilde sadeleşme olduğu kanaati doğmuştur.

Dilde sadeleşmenin daha çok basın ve yayın organları ile meydana getirilmeye çalışıldığı görülmüştür. Modernleşme ile gelen yeni terimlere Türkçe karşılıklar bulunamaması gibi sorunlarla baş etmeye çalışmak dilde sadeleşme gereksinimini desteklemiştir. Yeni fikirlerin getirmiş olduğu yeni kavramlara Türkçe karşılıklar bulmak ve bu yeni fikirleri halka anlatmak üzere sade bir dilin kullanılması gerekliliğiyle yeni terimler Türkçeye dahil olmuştur.

Dilde sadeleşmenin öncü ismi olan Şinasi'nin yeni fikirleri ve çalışmaları sayesinde Türkçe, Tanzimat Döneminde bir miktar sadeleşmiştir. Dil üzerine yaptığı çalışmalar yeni bir edebiyat sayfasını açmış ve Türk edebiyatına olumlu katkıları olmuştur. Şinasi'nin açtığı yolda onun öğrencisi olarak kendisine bir yol çizen Namık Kemal ise dilde sadeleşmeye katkısı olan bir diğer isimdir. Edebiyat alanında yaptığı yeniliklerle nesilleri etkilemeyi başarmış ve Türk dilinin gelişmesine de büyük katkı sağlamıştır.

Yazı dili ile konuşma dili arasındaki farkı kapatmak için mücadele eden aydınlar, bu emelleri için çalışmalarını sürdürseler de istedikleri başarıya ulaşamamışlardır. Tanzimat Dönemi dilde sadeleşmeyi amaçlayan aydınların önündeki en büyük engellerden birisi de medrese öğrenimi görmüş eski gelenekleri sürdürme taraftarı olan aydınlardır. Bu iki aydın tarafın uyuşmazlıkları sebebiyle dilde sadeleşme tam manasıyla amacına ulaşamamıştır.

Tanzimat Döneminde yapılan bu gelişmelerin ilk adımlar olarak kıymetli olduğunu savunursak daha sonraki dönemlerde yapılacak çalışmaların Türkçe için daha güçlü adımlar olduğunu söylemek mümkün olacaktır. Tanzimat Döneminde yapılan girişimler dil sorunlarına kalıcı ve radikal çözümler bulamamış olsa da bu dönemde dilin sadeleşmesi gerekliliğinin meydana çıkarıldığı ve bu yöndeki fikirlerin doğduğu dönem olması bakımında büyük önem taşımaktadır.

Tanzimat Döneminde başlayan dilde sadeleşme yapılması fikri, yavaş yavaş bir ihtiyaç haline gelmiş ve sonuçta dil devrimine varan bir süreç izlemiştir. Tarihten ders alıp yabancı dillerin boyunduruğu altına girmemek için Türkçenin öneminin kavranması gerekir. Milletlerin var olabilmesi için öncelikli olarak dillerini iyi muhafaza etmesi gereklidir. Türk milleti de bu amaçla dilini layıkıyla korumalıdır.

KAYNAKÇA

- (YÖNTEM), Ali Canip, *Edebiyat*, İstanbul Milli Matbaa, 1926.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, haz. Cavid Baysun, TTK Yay., C.I, Ankara 1953.
- Ahmed Lûtfi, *Târîh-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, C.VI, Mahmud Bey Matbaası, 1302.
- AKÇURA, Yusuf, *Türkçülük-Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, haz. Sakin Öner, Türk Kültür Yay., İstanbul 1978.
- AKSAN, Doğan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yay., Ankara 1979.
- AKÜN, Ömer Faruk, “Ahmet Vefik Paşa”, *TDVİA*, C.II, ss.143-157.
- AKÜN, Ömer Faruk, “Namık Kemal”, *TDVİA*, C.XXXII, ss.361-378.
- AKYILDIZ, Ali, “Sâdık Rifat Paşa”, *TDVİA*, C.XXXV, ss.400-401.
- AKYILDIZ, Ali, “Tanzimat Döneminde Belgelerin Şekil, Dil ve Muhteva Yönünden Geçirdiği Bazı Değişiklikler (1839-1859)”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, edt: Halil İnalcık/Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 7. Baskı, 2018.
- AKYILDIZ, Ali, “Tanzimat”, *TDVİA*, C.XL, ss.1-10.
- AKYILDIZ, Ali, *İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri (1851-1862)*, Ses Reklam Matbaacılık, Ankara 2018.
- AKYÜZ, Kenan, *Encümen-i Dâniş*, AÜ Basımevi, Ankara 1975.
- ARSAL, Sadri Maksudi, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, Ötüken Yay., İstanbul 1979.
- ARSAL, Sadri Maksudi, *Türk Dili İçin*, Türk Ocakları Neşriyatı, Ankara 1930.
- BALCI, Sezai, “Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası”, Doktora Tezi, *AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara 2006.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY Yay., İstanbul 2013.
- BİLİM, Cahit, “İlk Türk Bilim Akademisi; Encümen-i Daniş”, *HÜ Edebiyat fakültesi Dergisi*, C.III, S: II, Ankara 1985.
- BİLİM, Cahit, “Tercüme Odası”, *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.I, Ankara 1990, ss.29-43.
- BOA, A.MKT., 1-19.
- BOA, İ.DH., 458-30413.
- BOA, İ.DH: 472-31671/2, (8 Şevval 1277\11 Nisan 1861)

- BOA, İ.DH: 472-31671/3, (14 Zi'l-ka'de 1277\24 Mayıs 1861)
- BOA, MFB, 48.
- BOA, MFB, 663.
- BOZKURT, Fuat, *Türklerin Dili*, Cem Yay., İstanbul 1992.
- Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yayınevi, C.II, İstanbul 1972.
- Büyük Larousse-Sözlük ve Ansiklopedisi, "Türk", Milliyet Gazetecilik, C.XXIII, 1986.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Dili Tarihi I*, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1970.
- Dictionnaire Larousse-Ansiklopedik Sözlük, "Dil", Milliyet Gazetecilik, C.II, 1994.
- Dictionnaire Larousse-Ansiklopedik Sözlük, "Türkçe", Milliyet Gazetecilik, C.VI, 1994.
- DÖLEN, Emre, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bilim", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.I, ss.154-196.
- DURAN, Recep, "Mehmet Tahir Münif Paşa, Hayatı, Felsefesi", *Erdem*, C.II, S:6, 1986.
- Düstûr*, Birinci Tertip, C.4.
- Ebuzziya Tevfik, "Münif Paşa", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, S:251, 1327\1910.
- Ebuzziya Tevfik, "Münif Paşa", *Yeni Tasvîr-i Efkâr*, S:251, 1327\1910.
- ENGELHARDT, Ed, *Tanzimat ve Türkiye*, Kaknüs Yay., İstanbul 1999.
- ERCİLASUN, Ahmet B., "Osmanlı Türkçesi", *Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C.IX, ss.391-398.
- ERCİLASUN, Ahmet B., *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara 2013.
- EREN, Ahmet Cevad, "Tanzimat", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C.XI, ss.709-765.
- EREN, İsmail, "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Faaliyet ve Tesirleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.45, İstanbul 1971, ss.689-693.
- ERTAYLAN, İ.Hikmet, *Türk Edebiyat Tarihi I-IV*, TTK Yay., Ankara 2011.
- ERTEM, Rekin, *Elifbeden Alfabeye*, Dergâh Yay., İstanbul 1991.
- ERTOP, Konur, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dil Sadeleşmesi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.II, İletişim Yay., İstanbul 1985, ss.333-340.
- Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Bedir Yay., İstanbul 1995.
- FINKEL, Caroline, *Rüyadan İmparatorluğa: Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

- FİNDLEY, Carter V., *Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*, Timaş Yay., İstanbul 2011.
- GELLNER, Ernest, *Uluslar ve Ulusçuluk*, İnsan Yay., İstanbul 1992.
- GÖKALP, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, haz. Mehmet Kaplan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.
- GÖKALP, Ziya, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, haz. Osman Karatay, Akçağ Yay., Ankara 2018.
- GÜMÜŞSOY, Emine, “Tanzimattan Sonra Halk Eğitimi İçin Kurulan İki Cemiyet: Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.VIII, S.2, 2007, ss.173-192.
- Hayrullah Efendi, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Tarihi*, Tabhane-i Amire, İstanbul 1271.
- HAYTA, Necdet, *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvîr-i Efkâr Gazetesi (1286/1869)*, TTK Yay., Ankara 2018.
- HEYD, Uriel, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Çev. Kadir Günay, TC. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.
- Hürriyet*, Londra, 1285\1868.
- İbrahim Şinasi, “Mukaddime”, *Tercümân-ı Ahvâl*, S.1, İstanbul, 9 Teşrîn-i Evvel 1277\22 Ekim 1860.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’nin Kuruluş ve Faaliyetleri”, *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri 1. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 3-5 Nisan 1987, ss.197-220.
- İSKİT, Server, *Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, BBYUM Yay., 1943.
- İsmail Habib Sevük, *Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1925.
- KAPLAN, Mehmet, *Nesillerin Ruhu*, Dergâh Yay., İstanbul 2001.
- KAPLAN, Mehmet, *Türk Milletinin Kültürel Değerleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987.
- KARAL, Enver Ziya, “Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu (Tarih Açısından Bir Açıklama)”, *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, TTK Yay., S.1, 2.baskı, Ankara 1994.
- KARAL, Enver Ziya, “Tanzimat’tan Sonra Türk Dili Sorunu”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.II, ss.314-332.
- KARAMAN, Alim, “Şinasi”, *TDVİA*, C.XXXIX, ss.166-169.
- KARPAT, Kemal, *Osmanlı Modernleşmesi*, Timaş Yay., İstanbul 2019.

- KARPAT, Kemal, *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, Timaş Yay., İstanbul 2009.
- KORAY, Enver, *Yeni Osmanlılar*, TTK Basımevi, Ankara 1984.
- KORKMAZ, Zeynep, “Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı”, *Belleten*, C.XX, 1973, ss.17-34.
- KORKMAZ, Zeynep, *Türk Dilinin Tarihi Akışı İçinde Atatürk ve Dil Devrimi*, DTCF Yayınları, Ankara 1963.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Alfa Yay., İstanbul 2014.
- KÖPRÜLÜ, Orhan, “Münif Paşa'nın Hayatı ve Tahran Sefirlikleri Münasebetiyle İran Hakkında Bazı Vesikalar”, *İran Şehinşahlığı'nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, ss.277-291.
- KUSHNER, David, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, çev: Zeki Doğan, Fener Yay., İstanbul 1998.
- LEVEND, Ağâh Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Dil Derneği Yay., Ankara 2010.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yay., Ankara 2007.
- MARDİN, Şerif, “Tanzimat ve Aydınlar”, *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.I, ss.46-54.
- MARDİN, Şerif, “Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.VI, ss.1698-1701.
- MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yay., İstanbul 1991.
- MAZIOĞLU, Hasibe, “Selçuklu Devrinde Anadolu'da Türk Edebiyatının Başlaması ve Türkçe Yazan Şairler”, *Malazgirt Armağanı*, TTK, XIX.Seri, S.IV, Ankara 1972.
- Mecmûa-i Fünûn*, S:1, İstanbul Muharrem 1279\Haziran 1862.
- Mecmûa-i Fünûn*, S:14, İstanbul Safer 1280\1863.
- MERÇİL, Erdoğan, “Türkiye Selçuklu Devrinde Türkçe'nin Resmi Dil Olmasını Kim Kabul Etti?”, *Belleten*, C.LXIV, S.239, 2000, ss.51-58.
- Muhbir*, S.1, 1283\1867.
- Namık Kemal, *Bahâr-i Dâniş*, Matbaa-i Ebuzziyâ, İstanbul 1311.
- NİZAMİ, Khaliq Ahmad, “Fahreddin Mübârek Şah”, DİA, TDVİA Yay, C.XII, İstanbul 1995.
- OKAY, M. Orhan, “Edebiyat”, *TDVİA*, C.X, ss.395-397.
- ORTAYLI, İlber, “Bir Aydın Grubu: Yeni Osmanlılar”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.VI, ss.1702-1703.

- ORTAYLI, İlber, “Osmanlı Kançılıryasında Reform: Tanzimat Devri Osmanlı Diplomatikasının Bazı Yönleri”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, edt: Halil İnalcık/Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 7. Baskı, 2018.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yay., İstanbul 2017.
- ÖKSÜZ, Yusuf Ziya, *Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*, TDK Yay., Ankara 2016.
- ÖNER, Sakin, *Tanzimat Döneminde Dil ve Edebiyatta Milliyetçilik*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2003.
- ÖNERTOY, Olcay, *Tanzimat Döneminde Edebiyat Anlayışı*, Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:2, Konya 1981.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Yazmaların Öyküsü: Bir Giriş”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XXVII, S.43, 2008.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Selçuklu Çağında Dil ve Edebiyat”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Grafiker Yay., Ankara 2014, s.633.
- ÖZKAN, Mustafa, “Erken Dönem Osmanlı Türkçesi”, *Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, C.IX, ss.399-411.
- ÖZKAN, Mustafa, “Selçuklular ve Beylikler Devrinde Türk Dili”, *Türkler*, C.VII, ss.899-924.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat, *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.
- SAYILI, Aydın, “Bilim ve Öğretim Dili Olarak Türkçe”, *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, TTK Yay., Ankara 1994, ss.325-543.
- SHAW, Stanford J. – SHAW, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II, E Yay., 2003.
- SMİTH, Anthony, *Milliyetçilik ve Tarihçiler*, İstanbul, 2001, s. 46.
- Şahabettin Süleyman, *Târîh-i Edebiyyat-ı Osmâniye*, Sancakyan Matbaası, İstanbul 1920.
- Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, *Tarih-i Şanizade*, Ceride-i Havadis Matbaası, C.IV, İstanbul 1874.
- ŞENTÜRK, Recep, “Millet”, *TDVİA*, C.XXX, ss.66-70.
- Takvîm-i Vekaayi*, nr.453, 7 Şevval 1267.
- Takvim-i Vekayi*, nr. 449, 1 Şaban 1267.
- TANSEL, Fevziye Abdullah, *Namık Kemal'in Hususî Mektupları*, TTK Yay., C.II, Ankara 1967.

- TANSEL, Feyziye Abdullah, “Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri (1886-1884)”, *Belleten*, C.XVII, Ankara 1953, ss.223-249.
- TATCI, Mustafa, “Yûnus Emre”, *TDVİA*, C.XLIII, ss.600-606.
- TOPUZ, Hıfzı, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yay., İstanbul 1973.
- TULUM, Mertol, “Osmanlı Türkçesi”, *Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C.IX, ss.421-429.
- TÜRKÖNE, Mümtazer, “Tanzimat Fermanı ve Mehmet Sadık Rıfat Paşa”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.VII, ss.275-287.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İş Bankası Yay., İstanbul 2019.
- ÜNAYDIN, Ruşen Eşref, *Diyorlar Ki*, haz. Şemsettin Kutlu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.
- ÜNVER, İsmail, “Hoca Dehhânî”, *TDVİA*, C.XVIII, ss.187-188.
- ÜNVER, İsmail, “Osmanlı Türkçesi”, *Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C.IX, ss.430-436.
- VAKİT*, S.236, 1293\1876.
- VARLIK, Bülent, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.I, ss.112-125.
- YAHŞİ, Faruk, “Modernleşme Kavramı Çerçevesinde Ernest Gellner’in Milliyetçilik Kuramına Bakış”, *21. Yüzyıl Eğitim ve Toplum*, C.VI, S.18, 2017.
- YALTKAYA, Şerefeddin, “Mevlânâda Türkçe Kelimeler ve Türkçe şiirler”, *Türkiyat Mecmuası*, C.IV, 1936, s. 161-168.
- YÜCE, Nuri, “Mukaddimetü’l-Edeb”, *DİA*, TDVİA Yay., C.XXXI, İstanbul 2006, ss.120-121.
- Ziya Paşa, *Harâbât*, C.I, önsöz, 1874.

EKLER

Ek-1. Kânûn-ı Esâsî Maddeleri (İlk Metin)

﴿ ۵ ﴾
ومذهبدين اولوز ايسه اولسون بلا استئاعثمانلى تعيراولنور وعثمانلى صفى
قانۇنأ معين اولان احواله كوره استعصال واضاعه ابدىاور
ملفوظنجى ماده عثمانلورك كافه مى حربت شخصيه لر به مالک و آخرک حقوق
حرفنه تجاوز اتمامکله مکافدر
اوننجى ماده حربت شخصيه هر دراو نعر ضدن مصوندر هج کيسه قانۇنک
تعين ايندىكى سبب و صورتنن ماعدا بر بهانه الله مجازات اولتمهز
اون برنجى ماده دولت عثمانيه نك دىنى دين اسلامدر بواساسى وقايه الله برابر
اساسيش خلقى و آداب عمومىي اخلاق اتمامک شرطيه مالک عثمانيه معرف
اولان بالجله اديلك سربستى اجرامى و جنايات مختلفه به و برلش اولان امتيازات
مذهبى نك تاكان جريانى دولك تحت جايتمه در
اون ايكنجى ماده مطابجات قانۇن دائرهمنده سربستدر
اون اوچنجى ماده تبعه عثمانيه نظام و قانۇن دائرهمنده تجسارت و صنعت
و فلاحه ايجون هر نوع شركتلى تشكىله مآذوندر
اون دردننجى ماده تبعه عثمانيه دن پرويا بر قاج كشيك كرك شخصلر به و كرك
عومه متعلق اولان قوانين و نظامنه مخالف كوردكلى بر ماده دن طولاى ايشك
مرجهزه عرضحال و بر دكلى كى مجلس عمومى به دنى مدعى صفتيله امضالى
عرضحال و بر مكره مآورينك افعالنن اشكابه صلاحيتلى واردر
اون بشنجى ماده امتردر بس سربستدر معين اولان قانۇنه تبعيت شرطيه هر
عثمانلى عمومى و خصوصى تدريس مآذوندر
اون انجى ماده بالجله مكنتلر دولك تحت نظارتنددر تبعه عثمانيه نك تربيه مى
بر سباق اتحاد و انتظام اوزره اولاق ايجون اقتضا ايند اسبابه تشيت اولسه جق
و ملل مختلفه نك امور اعتقاده لر به متعلق اولان اصول تعليميه به خال
كتور ايجكدر
اون بدنجى ماده عثمانلورك كافه مى حضور قانۇنه و احوال دينيه و مذهبى دن
ماعدا ملككك حقوق و وظائفنددر مساويدر
اون سكرنجى ماده تبعه عثمانيه نك خدمات دولتمه استخدام اولنقى ايجون
دولك اسان رسيمىي اولان تركيجه تىللى شرطدر

TBMM KUTUPHANESİ

TBMM Kütüphanesi, Mâ'rif-i Nezâret Celîle'sinin Ruhsatıyla, Matbaa-i Amire'de tab' olunmuştur, İstanbul 1295.

18. madde: Teba'a-i osmâniyenin hidemât-ı devlet de istihdâm olunmak için devletin lisân-ı resmiyyesi olan Türkçe'yi bilmeleri şartdır.



تجرمان احوال

روزنامه آخر
شماره اول

شماره اول
تیرماه ۱۲۷۷

روزنامه اول
شماره اول

قیمت هر شماره یک ریال
قیمت هر سال ۱۲ ریال
قیمت هر سه ماه ۳ ریال
قیمت هر شش ماه ۶ ریال
قیمت هر یک سال ۱۲ ریال

۱۲۷۷

شماره اول

قیمت هر شماره یک ریال
قیمت هر سال ۱۲ ریال
قیمت هر سه ماه ۳ ریال
قیمت هر شش ماه ۶ ریال
قیمت هر یک سال ۱۲ ریال

قیمت هر شماره یک ریال
قیمت هر سال ۱۲ ریال
قیمت هر سه ماه ۳ ریال
قیمت هر شش ماه ۶ ریال
قیمت هر یک سال ۱۲ ریال

۱۲۷۷

شماره اول

قیمت هر شماره یک ریال
قیمت هر سال ۱۲ ریال
قیمت هر سه ماه ۳ ریال
قیمت هر شش ماه ۶ ریال
قیمت هر یک سال ۱۲ ریال

قیمت هر شماره یک ریال
قیمت هر سال ۱۲ ریال
قیمت هر سه ماه ۳ ریال
قیمت هر شش ماه ۶ ریال
قیمت هر یک سال ۱۲ ریال

۱۲۷۷

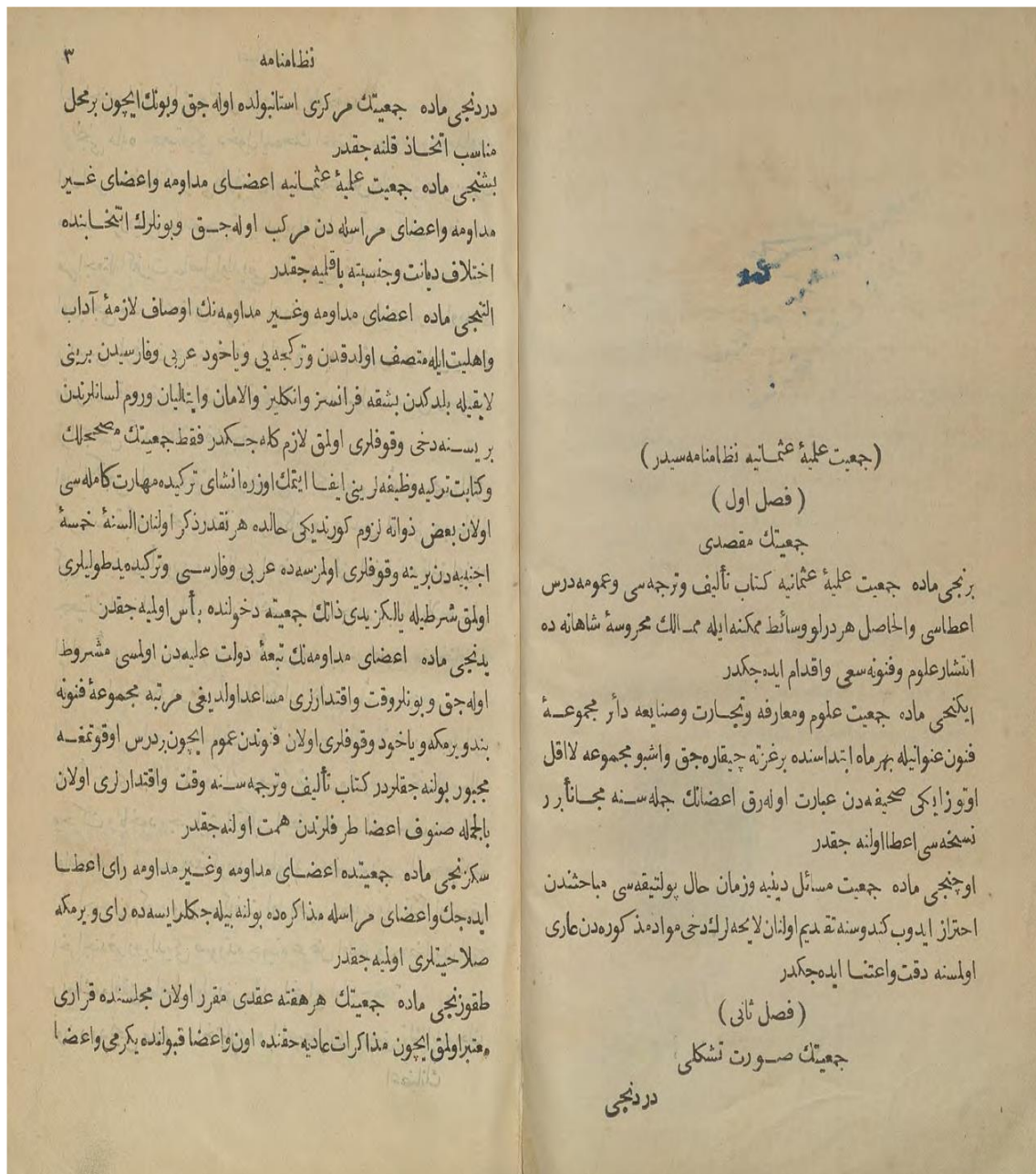
شماره اول

قیمت هر شماره یک ریال
قیمت هر سال ۱۲ ریال
قیمت هر سه ماه ۳ ریال
قیمت هر شش ماه ۶ ریال
قیمت هر یک سال ۱۲ ریال

İbrâhim Şinâsi Efendi, "Mukaddime", *Tercümân-ı Ahvâl*, Nr. 1, 9 Teşrîn-i Evvel 1277 / 22 Ekim 1860.



Ek-4. Cemiyet-i İlmîyye-i Osmaniye'nin Nizamnamesinin, cemiyetin yayın organı olan Mecmûa-i Fünûn'daki nüshası



EK-5. Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmânî* adlı eserindeki "Türk" maddesi

ترک	ترک	ترکی	ترک
۲۹۵	۲۹۴		
صره قابساق و سالور اولومسی دخی ظهورا بدوب بولدر تیقنار تلخونده اسلامه داخل اولهرق ممتاز لریته سلجوق عومنه غوز غز و سبوا تغزغز و نهایت ترکان دیشدر — بجرا نشین اولوب شیر سانه داخل اولیانلر ترک و اوغوز اسم عومبسی قالغه ایلروده ترک تهیری قبار و ستایی رعیت و اوغوز ساده صافدل معناسنه اونشدر ترک اته یتسه کشتینی باک اولدم صاتور . ترک شهر ایچی زندان گلورگی ایشال یوندن مننی بشیقز تارچنده امر حکومتی سلجوقیلر استیلا ایدوب اوغوز یعنی ترکان لسانی یازلغه باشلا بجه اشو غری ترکی عربی به تقلیدا کتب و املا قیلندی یعنی حرکات مقصوره سی اختیار اولندی مثلا اولوب کله سی الب یازلدی حالا شرقی ترکیده ملاتاراق یازلان کله غری ترکیده طراماق یازلور . ترک عشارینک اشرفی اوغوز اولومسی واوغوزک حبیب و نسیت صابلان قسمی قای ایلدر یو قای طاقه سی ترکستاندن خراسانه و اندن چنگیز وقتنده ابراه ودها ایلروله چکوب بر اویماسخی اورفه و ارزنجسان طرق فرنی گره رک سلطان علاءالدین سلجوقینک برایشه یله جک و انقره	قانگلوگی اون قدر اولوسیدن عبارتدر تاریخ هجرتدن بشبیک سنه مقدم ترکر هند و توران و ایران و بابل ستلریته مستولی اولهرق بر شعبه سی الان هند جنوبه منتشر دراویده و بر شعبه سی قدیم تورانی و کلدانی طوائف و تارنج هجرتدن بیک ایچ بیز سنه مقدم ایران و بابل و لسور و شام دیار لریته اوغوزلر دخی یگری سگر سنه افهام انجمندر تار یخلرده اوغوزخان زمانی بدیکری بود . یونان انلره اسکیت و اسکیاوت واهل قارس ایسه سانه تسبیح ایدرلر او یغوزلر خط و کتابنده رسوخ بولغه انلرک لسانی شرقی ترکر بشتنه زیاده منتشر و هر قومک دییر و وزیر لری او یغوزدن منتخب اولوب تانار و مغولک ترکستانه غلبه سندن سوگره جغتای خانک مسالک کنده محرات بنی او یغوزجه متداول ایدی انک انجین بدییز سال هجر بده جغتای لسانی تعیری شیوع بولغه باشلامش و بوشرفی ترکیسی فارسی به تقلیددا حرکات بارزه اله کتب و املا قیلنیش ایدی اسلامه مشرف اولان مغول وساژ تانار گیده رک هب او یغوزجه متکلم اولدی — اوغوزلردن بغداده عسکرلک ایچین گلان و یاقارلرک اردی	جنتک ترسلکی . ترس گیتک باگلش کچ رفتار خلایق . ترسندن او قومق ادراک انتقال بانیچی ترس گیدر مک اغفال تمذیب . ترسله مک بد معامله تعزیر ایتک ترس سی زایه خطاب عتاب ترسی دیونلک چپوریتلک یسه مک شاهه لامق . ترسله مک بدخو خشین اولمی خویلاق بد معامله ایتک . ترسیده ترس وادبلو ترس گچی کچ رفتار معکوس ارفوری . ترسلک مغایرت مندیت تافن خشونت مخالفت . ترسانه اس . دارالصناعه تحریفی امور بحریه به متفرع ایشلرک اجرا محلی — ایتالیاجیده دار سانه صورته مستعملدر . ترسانه اموری تکلف ترسانه چامورلی . ترسی اس . تیرسی رو بجه لیفر قدرد بر بالی که تیرخوس ازمانی دیرلر . ترشه اس . مکسور تراشه فازمش کاغذگی دری رفی قضمی اق دری ترشه رنگی اگا مخصوص یشیلی اچیق رنگ . ترشی اس . غلطی نورشی اکتشیه تریه اولمش سبزه و میوه . سست گیوشک اصلانوب بو منامش . ترشی باشلو خروس عقلو کی .	ترشی بیزلو ترش روی تیر : ترشی قورمق ترشینی قورمق برشیشی دریغ ایدوب صانقلابرق هدر مذاکره تصعباتک . ترشی اولمی بور غینلقدن تره مکدن گیوشه مک . ترشیلق ترشی به مناسب اولقاراق بانجیان یو بر خیلر . سستلک نجار . ترشیق قوبلهرق اکتشیک تخیل . ترغوشست اس . مکسور افلاقد فضا مرکزی برشیر . ترغوشته اس . مکسور یکی یازارده برقشادر . ترفنده اس . غلطی تورقاده تورقاده لیق بیوه به تخصیص ایله سبز و نازه باکوره نوباه ترفنده صلاطه لیق . ترفیل اس . رو بجه کاغذ اوپونده بیراق ایشیه بو بجه تعریبی اطرافیل دیلم دیلم شی بور تقال ترفیلی بر ترفیل لاکرده . ترقوس اس . درقوس چتالجهده قضا مرکزی برقریه . ترک اس . مقصوم ادل اولان قدیم ایچ سلاله مک بری اولوب شرق ترکرلری او یغوز خلج قارلج گچی درت بش اولوسدن یعنی ملتدن وغرب ترکرلری اوغوز قیاق جینک اناج اری قوملن قابساق قیرغز

LİSAN-I OSMANİ'NİN EDEBİYATI HAKKINDA BAZI
MULÂHAZÂTI ŞÂMİLDİR

Ecza-yı beşer câlib-i ta'cil-i fenâdır
İbka-yı eser mücib-i tahsîl-i bekâdır
(Li - Nâmika)

Hakikat, insan için sür'at-i zevâlde misl-i sâir olan lezzet-i hayatın sebâtsızlığına mukabil gelecek bir nimet varsa, o da benî nev'ine bir yadigar-ı ömr ihdâ ederek, nef'-i nâs ile hayr-ı nâs olmak şerefini ki vücudun fazilet-i sahihasıdır, ilelebed muhafaza ile cebr-i mâfât etmektir.

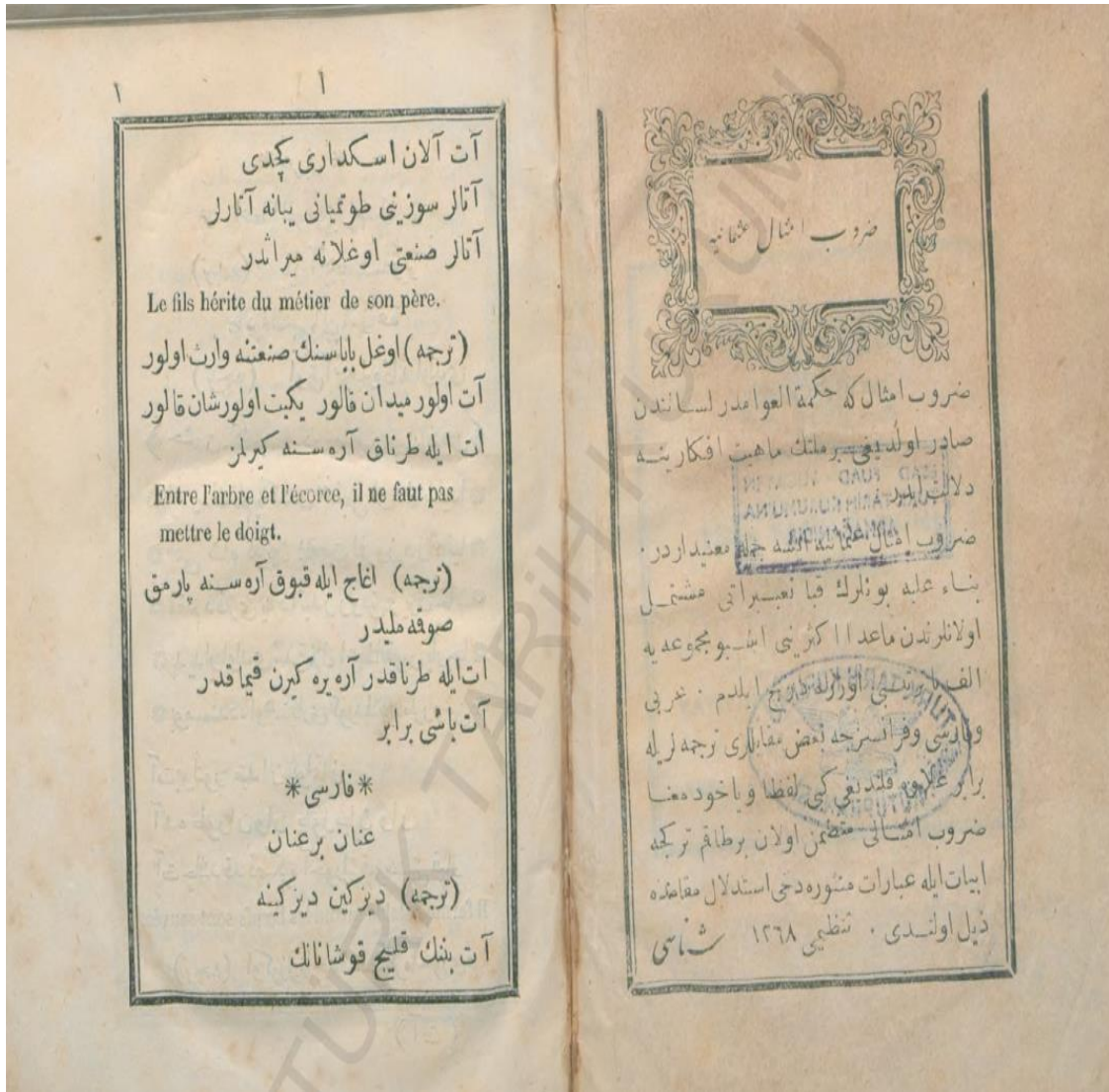
Âsâr-ı beşeriyede ise sözden pâyidâr bir bergüzâr yoktur. Çünkü en ziyade resânet-i mamuriyetle ma'rûf kışverleri bile, devr-i zamane gavr-i zemine geçirse, yine hâtıra-ı enâmda cay-gir olan bir beyt-i metin, rağbet-i eslâftan himâyet-i ahlâfa intikâl ederek, dünya durdukça haleden emin kalır.

Vâkıa, madem ki söz teâti-yi efkâra vasıta ve madem ki teâti-yi efkâr insaniyet-i mücesseme denilmeğe şâyân olan temeddün-i umûmî münâsebâtına râbitadır, kelâmın fâidesi beşerin nev'iyetiyle kâim ve binâenaleyh bir güzel söz nâtikiyetiyle beraber dâim olur.

İşte kelâm müdavele-i tasavvur hizmetine kudretten müvekkel bir cism-i lâtiftir ki, binlerce seneler geçse taravet-i nev-civânisine zevâl erişmez. Amma haysiyet-i kemâli itibârında bulunan sıhhat-i meâliyle tenâsüb-i endâmı hükmünde olan tertib-i intizâmı yerinde olmalıdır ki, herkes indinde mahbûb-ı kulûb ve o hal ile her zamanda memdûh ve mergûb olabilsin.

Eğerçi siyret zarîf olunca suret lâtif olmasa da nakâisten ma'dûd olmamak lâzımgelir. Fakat âsâr-ı edebiyeyi belâgat-i müeddâ, fesâhat-ı edâ ihtiyacından vâreste edemez. Zira bir te'lif ki hüsn-i ifâdeden mahrûm olur, hâvi olduğu hakâyık, çire-desti-yi intihâl ile mahâret-i kalemiyye ashâbının mülk-i yemini sırasına pek kolay intikâl edebileceği için mahfazasız cevher hükmündedir.

Hülâsa, beşerde dâim olan kemâldir. Cemâl mütehavvil olur. Halbuki eserinde kâim olan makaldır. Meâl müntakıl olur. Fakat madem ki ma-



EK-8. Namık Kemal'in Hintli Şeyh İnâyetullah Kanbû'ya ait masal kitabının tercümesini yaptığı Bahâr-i Dâniş'in mukaddimesi



مقدمه

بعد اداء ماوجب علينا

برایکی عصر دن بری جانب مغرب دن ضیا پاش
ظهور اولان آفتاب معرفت، که افکار عتیقه عالمنک
منتهای دوام و ابتدای قیامتته دلالتدر . طبیعتیه
بوزالره دخی نشر نور ایتمگه باشلا دیغندن، هرشیده
برخیلی تغیر گوردی . بو انقلاباتک ملکمزجه
اک بیوک صدمه سنه اوغرایان شی ایسه ادبیاتدر .
وقتیله حجت بلغا و بولسانه مخصوص بر مجزّه کبرا
عد اولنان خمسة ترکیبی باصلدی ؛ یوز پارهیه قدر
صاتلدی، ینه یوز اللی نسخه سوریله مدی! حال بوکه

